

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ
У ЗВОРАХ БЕСКИДУ

06
10

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ
У ЗВОРАХ БЕСКИДУ

З А М Е Т І Л Ї
III. У ЗВОРАХ БЕСКИДУ

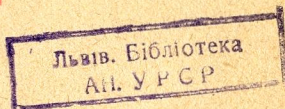
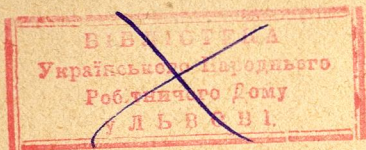
СС 29/11/1

РОМАН КУПЧИНСЬКИЙ

1684

У ЗВОРАХ БЕСКИДУ

Повість зі стрілецького життя

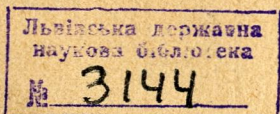
ЛЬВІВ, 1933

ВИДАВНИЧА КООПЕРАТИВА „ЧЕРВОНА КАЛИНА“

113/2-14/5-644

Наклад 3.000

Всі права застережені

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові

В слітний, холодний ранок 1914 р. вирушила перша чета першої сотні УСС. з Верецьких. Десь там за горами за лісами мало бути по галицькім боці село Гусне і в ньому мала вона розставити застави.

Решта сотні проводжала чету з нетаєною заздрістю. Раз, що йде в Галичину, друге, що може навіть і стрінеться з ворогом, зведе бій, покриється славою; а вони готові оттут, серед проклятих мряк і болота закінчити безгомонно війну. Там, за горами напевно прийде до останнього, рішального бою. Перша чета завсіди має щастя! І росла в решти сотні злість на отих мізинчиків сотенного, яким завсіди найліпші стоянки, найдальші стежі, а тепер ще ця виправа до Гусного...

Перша чета, хоч ішла на стрічу дощам і вітрам, хоч грузла в розмоклім болоті гірської дороги, рада була та весела. Зараз таки в селі затягнула бадьорої пісні і співала завзято доти, доки не заболотилася по коліна і не перемокла до сорочки. Липке болото і холодні каплі дощу помало остудили її співучий запал, та веселого настрою таки не вигнали. Хлопці йшли, чвйкаючи ногами по болоті, трохи покулені, щоб менше дощу за ковнір діставалося, але охоти до розмов не тратили.

Петро Зварич ішов у другій чвірці, йшов мовчки, потонувши в своїх думках, хоч довкола нього весь час то велися розмови, то падали жарти, міцні як той бакун, що вчора перший раз дістала сотня.

— Ти чого, друже, так посоловів? — звернувся до нього Черник.

— От іду тай думаю...

— Я знаю. Тобі ще дівчина в голові. Нічого, брате, не вдієш. От перейдешся по горах, то вивітріє трохи. Не можна двом богам нараз служити.

— Ніби якто? Не роблю служби чи що?!

— Тут не в службі річ. Служба службою, а товариство товариством. Від кількох днів, тебе начеб не було між нами.

— Вибачте, тілом він є, бо по „менажу“ ходить — обізвався з третьої чвірки вуйко Леонтинський.

— Я знаю вуйку, вам жаль, що не можете другої пайки кави дістати — відтинався Зварич.

— Не перечу, кава не є зла річ. Але я її і без вас дістану. Ми з високоповажаним товаришем кухарем усе в якнайбільшій згоді.

— Але ти справді, дай уже собі раз спокій з тою вічною задумою — звернувся знову Черник до Зварича. — Дівчина в безпечнім місці, чого тобі більше треба?!

— А все таки... Поїхала, на непевне... до великого міста...

— А якби була остала в Галичині, лекше тобі булоб?!

— Певно, що ні. Але все таки...

— Все таки! Ніби, що їй може статися. Якби ще сама, то очевидно, а так — з мамою... Нема чого боятися... Слово даю, я хотів би бути на твоїм місці. Є де і на відпустку поїхати і написати до кого. А чоловік мусить щойно шукати, здобувати, залюблюватися.

— А Оля що?

— Бог її знає де вона! — відповів Черник і... раптом затих.

Кількадесять кроків ішли обидва мовчки, не перебиваючи своїх думок.

— Гарна дівчина то правда — сказав немов до себе. — Але таке кохання!... Звичайна студентська симпатія! Де то я останній раз бачив її? Ага! В Перемишлі на вечерницях „Сянової Чайки“... Бог знає, де тепер вона обертається. Може вже й замуж вийшла. Шкода й балакати про це.

Махнув рукою, підкинув кріс і глянув ясними очима перед себе.

Перед ними отворився глибокий яр, порослий з обох боків густим лісом. Ліс тільки сподом виднів, бо вершки, загорнені в густу мряку, ледви-не-ледви прозирали крізь неї. На споді яруги шуміла ріка, аж гомін ішов по лісі, але її не було видно, бо і над нею навис сивий балдахим мряки. Від ріки тягнуло ще більш вогким холодом і пахло гнилою ялицею.

— Цікаво, що це за ріка? — спитав хтось.

— Один з допливів Дністра! — відповів поважно Качур.

— Гарна наука географія — зітхнув Леонтинський. — Я був переконаний, що це доплив Міссісіпі.

— Може бути, що ваша правда. Ви чоловік бувалий. У Відні вчилися, то ліпше знаєте.

— Не знати, де те Гусне? — спитав Черник четаря. — Чи то ще далеко до нього?

Четар Шпак, що досі самотньо йшов перед четою на кілька кроків, чим далі, тим більше зрівнювався з усіми. Однак не було ні живої душі довкола і ніхто не міг його взяти за звичайного стрільця. А колиб і хто надійшов, усе ще мав час вийти наперед. Зрештою і довга, кавалерійська шабля, що товклася коло його ніг, не допускала такої болючої помилки.

Питання Черника давало четареві нагоду виявити себе командантом.

— Вийдемо на гору, там буде відпочинок і там я вам з мапи скажу як ще далеко.

Хлопці почувши про відпочинок, аж бадьоріше рушили стрімкою доріжкою. Найдалі за п'ять-десять хвилин будуть на горі. Відпочнуть, може навіть вогонь розпалять...

Здається і сам четар не рахував на більше. Та коли по півгодиннім марші вершок гори все ще ледви мрів серед мряки, четар зарядив спочинок, бо вже сам ледви тягнув ноги за собою.

Вмить поставлено кріси в кізли, повішано на них наплечники і хлопці могли, хоч і стоячи, протягнути заковязлі руки. Дехто з них метнувся зразу в соснову гущу за патиками на ватру. Під густою заслоною вікових дерев було ще досить ріща, якого не досягнув дощ, або досягнув дуже мало. За хвилю знявся вже над головами синявий стовп диму, а зпід ріща весело заблимаło полум'я.

Зраділи хлопці, що хоч трохи підсушаться при вогні. Всі, як на приказ, збіглися до вогню і стали кругом.

Останній прибіг четар.

— Погасити в тій хвилі! — скричав рішучим голосом і замахав руками.

— Чому? — здивувались стрільці.

— Тому, що я кажу! — визвірився на них.

— Товаришу четар! Чейже ми ліса не спалимо! — обіззався Зварич.

Четар затупотів ногами.

— Не про те йде, товаришу Зварич. Вогонь, дим — знамениті показчики для ворога. А ми на нейтральній полосі.

— Серед такої мряки?!... Деж він може побачити?

— Ви мене, товаришу Зварич, не будете вчити воєнної штуки. Погасити кажу!...

І ватру погасили.

Село Гусне лежало над невеличким гірським потічком, що теж, по словам Качура, мусів впадати до Дністра. В глибоких горах, окружене лісами, дрімало собі живучи і жило дрімаючи та може й з роду-віку війни не бачило. Тяжко, щоб і на вправах забрив сюди якийсь відділ. Дорогу до села протоптував хіба екекутор, жандарм і жид-торговець. Може коли і гарно було в нім. Високі гори, дрімучі ліси, гамірливий потік... В погідні, соняшні дні могло те все манити око мандрівця, чи літника. Але тепер кисло село в мряках і болоті, а хати робили вражіння

нарубаних стосів дерева, які хтось підпалив і вони диміли розгоряючись.

Стрілецький відділ наблизився до села. Ніхто не вийшов бодай подивитися на нього, нікого навіть не було, когось спитати за дорогу. Село наче вимерло, або вимандрувало кудись.

При першій хаті четар спинив відділ і післав стрільця до господаря. Вийшов з хати бойко, простоволосий, в сорочці і босий, перестрашений до краю. Вибалушеними очима водив по відділі, шукаючи команданта. А коли врешті четар допоміг йому відшукати найвищу особу в четі, покірно поклонився і зложив руки як до молитви.

— Скажіть-но мені, пане господар, куди то треба йти до бараку, що тут десь за селом стоїть?

Питання четаря видно не осмілило селянина, бо він ні пари з уст не пустив, тільки знову низенько вклонився.

— Що ви німі, чи не чуєте?

Селянин скулився мов від удару нагайки і нервово почав переступати з ноги на ногу.

— Ну, говоріть! — нетерпеливився четар. — Яж вам нічого не зроблю. Покажіть мені дорогу і ми собі підемо.

Селянин аж по тих словах трохи прийшов до себе.

— Ось... туди, паночку, на верх онтої гори — промовив нарешті і витягнув несміло руку.

— Через потік?

— Ая, через потік!

— І потім як? Просто?

— Стежка є, паночку, заведе вас на місце.

Зварич дивився на селянина і жалко йому робилося бідного чоловіка. Ось до чого довела за короткий час війна... Видно і в тім запалім куті дали себе в знаки „свої“ війська. Австрійський громадянин, нехай він і темний, затурканий бойко, тремтів перед австрійським військом, мов перед Москалями... Все це робив мадярський однострій. Зварич з досвіду знав уже, яке вражіння робить цей одяг на галицьких селян. Здається і татарський кожух не робив би більшого. Яка шкода, яка біда, що Стрільці не мають своїх одностроїв...

Із селянина перейшли очі Зварича на його „хижу“. Похилена, бідна і брудна хатина тулилася одним боком до урвища і кліпала маленьким віконцем на дорогу. А в тім віконці стреміли тепер чотири голови: три діточі і одна жіноча. Облича ледви мріли ізза брудних шибок, але досить було глянути на селянина, щоб знати душевний настрій тих, що остали в хаті.

— Дякую вам — сказав четар до селянина і зрушив відділ з місця.

Селянин знову низько вклонився, але далі стояв на місці, мов ще не довіряв, що вже все скінчилося і він може вернути в хату.

Зварич хотів конче якось осмілити, підбадьорити селянина. Чув немов якийсь стид перед ним за те, що селянин і Стрільців узяв за таких самих, як інші. Швидко підступив до бойка і всміхаючись приязно заговорив:

— Ми не Мадяри. Ми свої люди, з Галичини. Січові Стрільці... Прошу закурить собі!

Витягнув пачку бакуну, яку вчора з такою парадною брав у сотенній канцелярії, і тицьнув її селянинові в руку. Той машинально взяв пачку і переводив здивований погляд то на Зварича, то на тютюн.

— Бувайте здорові і не бійтеся нас — сказав Зварич на відхіднім.

А коли зрівнявся з відділом, глянув ще раз на крайню хату. Селянин все ще стояв біля воріт, тільки вже не сам. Коло нього стояла жінка і трое дітей і всі вони дивилися вслід за стрілецькою четою.

Що говорили між собою, що думали собі, — тяжко догадатися. Одно певне: підозрівали якийсь підступ...

Деревляний барак, радше сказати буда, збита з тонких дощок і накрита папою, приняла в себе чету Стрільців. Тут мала бути головна сторожа, а рівночасно й головна команда всіх збройних сил села Гусного та околиці.

Ідучи до тієї буди, хлопці раділи, що знайдуть там сухий і затишний куток. Тимчасом дах перетікав, а солома, що мала служити за постіль, була тільки купою гнилої мерви, в яку ніхто й не думав покластися.

— І як ті Мадяри тут спали? — промовив злісно Зварич, станувши на середині буди.

— Зовсім так само, як нині будеш ти! — відповів Качур.

— Не буду. Хоч би мав цілу ніч простояти, не буду.

— Ти собі стій, а я таки положуся. Під сподом певно є суха солома, тільки зверху трошки вогкава.

По тих словах Качур почав розгрібувати мерву, щоб дістатися до сухої верстви.

— Чорт би то взяв! — зажав по хвилі. — Під сподом ще більше мокра. Чистий гній.

Хлопці стояли безрадно і не шукали вже навіть місць. Поскидали тільки наплечники і повішали їх на спертих до стіни крісах.

Четар Шпак унаслідив по мадярським булавним осібну кучку і — як казали очевидці — там було сухо та чисто. Зложивши в ній свої річі, прийшов до загального бараку доглянути за порядком.

— Чому стоїте? Сідайте та відпочиніть, бо під вечір треба буде йти на службу.

— Якже тут сідати, коли нема на чім! — обізвався хтось.

Четар Шпак не любив таких філософювань. Крутнувся в сторону, відки впали ті слова і шукаючи за виновником злісно всміхнувся.

— Крісел може панам вистаратися?... Або ліпше: мягких фотелів? Що?!

— Чому, не зашкодилоб! — обізвався за його плечима Качур.

Четар знову крутнувся і крикнув люто:

— Мовчати, як не питаю!

В бараку змовкло, хоч хлопці дусили в собі і сміх і злість.

Тоді виступив Перфецький і поздоровивши по формі сказав:

— Товаришу четар! Прошу слухняно подивитися на цю солому. Вонаж цілковито гнила. На ній абсолютно спати не можна.

Четар може й був би вилаявся, але не мав що Перфецькому закинути. Ні щодо змісту, ні щодо форми.

— Щож я пораджу. Нині перший день мусимо ще якимось перебідувати. А завтра може що порадимо. Чей у Гуснім знайдеться фірчина сухої соломи.

Після того вийшов і більше до бараку не показувався.

По його виході хлопці розпустили язики.

— Не штука йому говорити. В його комірці і сухо і тепло.

— Звідки знаєш?

— Сам бачив. Як тільки ми прийшли, я спочатку зайшов був туди.

— Помилився значить...

— Помилився не помилився, але бачу маленька кімнатка, завсіди ліпше в меншій...

— А потім тебе випросили.

— Я сам забрався. Бачу, що це для більшого команданта, а я ще не такий великий...

— По справедливости, то ти повинен би там остати. Мала кімната — малий командант.

— Велика кімната — великий дурень...

— Тому й тебе тут перенесли.

— Мене дали до тебе.

— Не завидуйте, панове, нашому четареві. Йому та кімнатка дорого дісталася.

— Своєю дорогою.

— Ви бачили, як то було з тим булавним?! Мадяр глянув на четаря і видно оцінив його найвище на десятника, бо чекав, щоб четар його поздоровив.

— Але наш Шпачок остро тримався. Я вже був у страху, що він перший поздоровить.

— Як би не шабля, то хто знає, чи Мадяр дав би себе переконати.

— Інша справа, що те наше неношення відзнак дуже часто буде нам шкодити.

— А тобі жаль, що ти не маєш вістунських зірток.

— Не в тім річ, що жаль, а в тім, що нераз буде їх треба.

— Як прийде що до чого, то, не бійся, всі посвідчать, що ти вістун.

Хлопці між собою дерлися, але всім однаково було соромно, коли нині при передачі, мадярський підстаршина не хотів здоровити стрільцького старшину, бо як казав: „Кайне штерне, кайне шарже!“^{*)}. Стрільці тоді, ще трохи булиб набили Мадяра, але він укінці рішив заризикувати і поздоровив перший.

Була темна, осіння ніч. Така темна, що не видно було на крок і така осіння, як тільки в горах це буває. Зараз ізвечора спустилася вона низько на гори, окутала верхи і розлила темряву по долинах. Все в тій темряві втопилося: хати, що досі бовваніли під горбом, і річка, що бодай мря-

^{*)} Нема зірток, то й нема старшого.

кою вказувала свій шлях, і дерева, що навіть у безмісячну ніч врізувалися в ясніше небо. Даремно напружувалось око, щоби побачити щонебудь перед собою — зпереду, ззаду і з боків чалася одна чорна безодня.

Дощ ущух... Зате пригналися звідкись вітри недобрі і влізливі. Один качався долом, другий носився далеко верхами, а третій напастував ліси. Від першого вили яруги, як стадо голодних вовків, від другого йшов шум по верхах, мов від градотучі, а третій грав на лісах лиховісні мельодії холодної осені. Час до часу стихали раптом усі три, наче прислухувалися до чогось. Тоді десь у долині починав клекотіти потік, що зібраними водами бився об береги, або несміливо загавкав на селі пес.

Один з відділів мав стерегти шляху, що вів з полудня, з Угорщини до Гусного. Чому цю дорогу треба було пильнувати, над цим ніхто не ломив собі голови. Робили так Мадяри, за ними робили так і Стрільці. Нікому і на думку не впало, що прецінь з Угорщини не прийдуть Москалі, а хочби і прийшли, то що є врешті в Гуснім такого важного, що треба аж заставами обставляти його довкола.

Було їх на одній заставі чотирьох: Перфецький як командант, Зварич, Качур і Леонтинський. Прийшли сюди ще з вечора. Добре що найшли буду з кори, а то булиб весь час мокли під деревом. Буда була низенька, рачки треба було до неї влазити, але трьох людей поміщувала вигідно. Саме тільки, скільки оставало „дома“, коли один йшов на стійку.

Саме випала черга на Зварича.

Прикро було вилазити з теплої буди, в якій так солодко спав, підстеливши собі під голову ноги Леонтинського, а свої ноги підставивши Качуреві. Але Перфецький шипів уже при вході і термосив за плащ.

— Зварич! Чуєш! Вставай, твоя черга!

Викараскався з трудом, протер очі і напوماцки пішов на стійку. Під деревом, недалеко дороги, висів на дереві сніп вівса. Тут була стійка і звідси кожний мав дивитись на шлях, чи не зближається ворог.

Витріщував очі, хотів перебити тьму, але вона муром станула перед ним, закриваючи все: гори, доли і евентуального ворога. Треба було здатися тільки на слух.

Саме тоді стихли вітри і настала хвилина тиші. Зварич сперся на крис і післав у цю тишу своє вухо на звіді.

Не чути нічого...

Тільки в долі клекоче потік...

Але й його клекіт то кріпшає то стихає, мовби хтось то спинював, то знову випускав воду.

Нараз! Що це?! Докладно чує рівний гугупіт соток ніг по розмоклій землі. Десь камінь хрусне під ногою, десь багнет ударить до казанка. Півголосом ведеться розмова в рядах... Підсунувся на край урвища і весь замінився в слух. А в вухах чимраз виразніше відбиваються звуки машеруючих рядів.

— Покликати товаришів... — мигає думка. — Ні! не рушуся з місця, доки не знатиму напевно, хто йде. Може це австрійський відділ?!...

Але військо, що там десь у п'їтї машерує, не посувається вперед. Немов на однім місці ногами болото місить.

Це не військо. Це тільки дивний клекіт зібраного потока...

Заворушилися знову вітри. Загомоніли верхи, заскиглили яруги, заскрипіли ліси... Клекіт потоку пропав серед нових звуків. Зварич вернув назад під дерево і вихилившись ловив кожний підозрілий звук, що приходив від ліса. Ось затріщала галузка, ось зашелестіли корчі, ось наче якась чорна постать виринула перед ним... Підніс кріса, відсунув безпечник... Мурашки забігали поза спиною, зодрожали руки... Зібрав себе до купи і вляпив очі в темну постать. А вона нечутно, поволі зближається до нього.

— Стій! Хто йде! — крикнув притишено.

Ніякої відповіді...

— Хто там! — повторив ще раз і підніс приклад до рамени.

Знову нічого...

Чорна постать, як стояла, так стоїть перед ним. Цей спокій ворога почав його хвилювати. Невжеж він, Зварич, уже оточений і тамтой не звертає на його заклик ніякої уваги?!... Кинув головою на право, на ліво, немов боявся, що хтось може вхопити його за обшівку. Але нікого не було. Тільки знову в глибині ліса затріщала галузка, зашелестіли корчі.

Зварич рішився ждати. Притулився до дерева, скулився в собі і вляпив очі в темну постать. Як тільки вона рушить до нього, — стрілить. Але

постать не рухалася. Бовваніла на однім місці і так, начеб змінила форму. Розрослася вшир і вдовш.

— Може це корч?! — подумав. І зараз за цією думкою прийшло переконання: — напевно корч. Може ворог не був би ждав спокійно на кулю. Був би втік, або кинувся на нього...

А щоби себе заспокоїти зовсім, підступив наперед і руками діткнувся мокрого листа на смирнім корчику ліщини.

Засміявся сам до себе. Чи мало мав подібних випадків зорової омани ще за спокійних часів. Нераз ходив з дядьком під ліс на дики. Бувало, хмара закриє місяць, зірветься вітер і вмить оживає сонний ліс. Здається, таки цілком виразно чути, що йдуть лісом дики. Ось навіть один з них уже чорніється на сіножаті. Докладно видно, як головою крутить, підносить рило до гори, вітрить... Раз навіть бахнув у такого дика, а потім показалося, що це був корчик тернини. Він тільки тому перемінився в дика, що було темно і тому рухався, що так хотів молодий мисливий.

Спомин про любі хвилини, розігнав на часок московські привиди. Зварич успокоївся і дав думкам волю. А вони вітром понеслися, в далекий, незнаний Відень...

Що робить тепер його дівчина, його Наталка синьоока? Що робить у великім, чужім місті? Як почувається серед незнайомих і чужинців, як живе і де ходить... Написав би до неї, та нема змоги листа передати. А переслати нема як. Раз,

що почти ніякої, а друге, що адреси не знає... Хотів би розказати їй про все, от хочби про нинішню ніч, темну, непривітливую й таємничу. Як стояв на стійці біля незнаного гірського села, над диким потоком, у холодну осінню ніч, а довкола не було нікого, тільки він і кріс... Кожної хвили міг надійти ворог і кинутись на нього...

Думка про ворога, про можливість нечаяного нападу збудила Зварича з задуми. Похилена голова піднеслась, очі глянули перед себе і побачили...

Вже не на три, але на крок перед Зваричем стояла якась постать... Висока шапка на голові, на плечах кріс... Закліпав очима думаючи, що це знову зорова омана. Але ні!... Темна постать відбивала на тлі ще чорнішої темряви. Ось навіть багнет на крісі маячить. Видно його, а радше тільки чути, хоч як близько.

Зварич знав, що московські багнети інакші як австрійські — довші і тригранні. Нераз на цю тему йшли балачки між Стрільцями і тоді всі обурювалися на московський „штик“, а хвалили австрійський багнет, так ніби то не все одно, яким багнетом чоловіка пробють.

Темна постать, що з'явилася перед Зваричем, стояла непорушно, обернена плечима до Стрільця, не причуваючи навіть, що крок за нею хтось є. Досить було Стрільцеві простягнути руку, щоб діткнутися таємничої з'яви. — Спробую — подумав Зварич і почав витягати руку в сторону „штика“.

— Коли тригранний — думав собі — то це напевно Москаль!

Рука обережно і помаленько доповзла до багнету і пальці діткнулися заліза. Тригранне! Нема сумніву, що Москаль і то козак, бо на голові висока кучма!...

Що робити? Стрілити, пробити багнетом. крикнути, щоби піддався?!... Кожна думка була добра і кожна була зла. Стрілити?!... Ануж у лісі є їх цілий відділ. Пробити багнетом?!... Напевно закричить страшним голосом. Візвати, щоби піддався?!... — Досить одного кроку в бік і пропаде в темряві...

Минали секунди за секундами, а Зварич не рішався. Серце молотом гупало в грудях, руки дрожали від схвилювання. Здержував віддих, щоби ворог не почув його.

Нараз щаслива гадка!... Просто вхопити козака як оберемок сіна і заки опам'ятається достаскати до буди.

Тихесенько спер кріса на дерево і в олну мить підхопив упів козака. Всю силу, яку мав, вислав у руки і оплів ними ворога як залізним обрв. чем. Зловлений ворог дико рывкнув, а далі безвільно повис як мішок полови. Не пручався, не старався висвободити рук, ні не ставив опору.

Зварич затиснув зуби, приляг головою до плечей свого бранця і поніс його наперед себе в сторону буди. Нічого не памятав, нічого не думав. Забув і про те, що за деревами можуть бути товариші полоненого, які кинуться на відсіч. Одно тільки знав: тримати сильно і донести до своїх.

Ось і буда... Не випускаючи з рук своєї жертви, кликнув півголосом:

— Товариші! Вставайте!

Видно його клик був досить сильний, бо в буді зразу побудилися і без питання почали вилазити на двір. Перший Качур, потім Перфецький, а вкінці Леонтинський...

— Що, що таке? — спитав заспаний Перфецький.

— Москаля зловив! — відказав Зварич, останками сил притримуючи полоненого.

Це відразу протверезило заспаних. Вони розскочилися і викинули кріси на „готов“.

— Пускай його! — прошипів Перфецький. Зварич пустив і собі відскочив.

— Руки в гору! — крикнув до Москаля Перфецький.

Москаль ані не рушився. Тільки голосно сік зубами зі страху і трясся, мов у пропасниці, аж тремтіла кучма на голові.

Буда, де примістилася стрілецька сторожа, була на вільнім місці і там все таки видніше було як під лісом. Тому й полоненого можна було ліпше побачити.

Перфецький перший знюхав щось непевне. Підступив ближче і докладно придивився до шапки.

— Мадярський жандарм! — сказав і розреготався.

Зварич і собі підійшов.

Перед ним стояв, правда, полонений, правда, перестрашений, але не Москаль-козак, тільки мадярський жандарм. Високий чорний капелюх з когутячими перами виглядав поночі як козацька кучма, а тригранні багнети мали також мадярські жандарми.

— Що ви тут робите? — спитав Перфецький жандарма по німецьки.

Мадяр видно і собі доглянув, хто це його взяв у полон, бо відзискав мову.

— Мадяр катона! Мадяр ембер! — почав представлятися, живо вимахуючи руками.

Хлопці, почувши мадярську мову, успокоїлися зовсім і обступили жандарма. А він то сміявся по дурному, то щось швидко пояснював своєю рубаною мовою. Одно слово повторялося в нього що раз: Лібугггоора.

Перестрашений жандарм вимовляв це слово так якось таємничо, натискаючи „г“ і продовжуючи „о“, що хлопцям мороз ішов поза шкірою. Здавалося їм, що це або якась величезна сила ворогів, або якась страшна подія...

Лібугггоора!!...

Розмовитися з ним не можна було ніяк. Він знав стільки по німецьки, що Стрільці по мадярськи. Але таки вкінці довідалися хлопці, що це таємниче слово, це — Либухора, село біля Гусного, з якого жандарм вертався. Хлопці не знають чому силувалися говорити з Мадяром по німецьки, хоч могли з рівним успіхом послуговуватись українською, французькою, чи японською мовою. Щастя, що на тім скінчилося. Бо могло статися ще гірше, колиб Зварич був виконав першу думку і дзюгнув Мадяра багнетом. Радий був коли жандарм почав прощатися.

Аж дивно йому стало, коли Мадяр потряс йому щиро руку і поклепав по рамени. Сказав щось притім по мадярськи. Зварич слів не розумів, але вичув у них похвалу і трохи йому лекше стало.

— Ну Петре! — сказав Перфецький, коли Маляр відійшов — вертайся назад. Ще пів години служби.

— І будьте такі добрі — додав благаючи Леонтинський, — не наносіть нам більше малярських жандармів.

— Я цікавий, що ви зробилиб на моїм місці? Ніч темна, дивлюся на голову — кучма, мацаю багнет — тригранний... козак!

— Всеж таки, ти повинен крикнути „Стій! Хто йде“ — повчав Перфецький.

— Кричи, як він на крок перед тобою. Зрештою, цікаво, що він зробив би тоді.

— Але й бо сила в тебе, нівроку! — обізвався Качур. — Такого хлопа таскати наперед себе!... Тепер я не боюся ходити горами. Змучуся — Зварич понесе.

— Такого здохляка. то навіть ввійко двигне — кинув на відхіднім Зварич і пішов на стійку.

По його відході хлопці перестали жартувати. Кожний видно ввійшов у положення товариша і подумав, чи рішивсяб на таку штуку.

Перший ввійко Леонтинський почав про подію зовсім іншим тоном.

— Смішне воно, бо смішне, але й відвага!... — сказав набиваючи люльку.

— Розуміється — притакнув Перфецький. — Тільки, що це могло трагічно скінчитися. Уявіть собі, як би жандарм був вирвався?

— Занадто був заскочений.

— Перестрашений, не заскочений. Те, що він пережив у тім моменті — не заvidую.

— Але шкірив зуби, як побачив, що попав не між Москалів.

— І ти шкірив би негірше від нього.

— Ніби ти ні?

— А я все таки дивуюся — обіззався Леонтинський — як Зварич його доніс. „Файний“ хлопець, бігме файний.

— Своєю дорогою — погодився Качур.

— Так є. Цього хтонебудь не втне — підтвердив Перфецький.

Стануло на тім, що Зварич таки „файний хлопець“, а ті три голоси, щось значили в першій сотні.

— — — — —

Перша чета вертала у Верецькі. Вчора вечером вийшла з Гусного, цілу ніч товклася горами і на ранок добилася до битого шляху. Хлопці були такі стомлені, що просто падали з ніг. Разу-раз то один, то другий присідав на рові, на камені, щоб хоч трохи спочити, набрати сил.

Вуйко Леонтинський зовсім охляв. Вже й люльки не курих і не балакав з ніким. Виломив собі костур і шкандибав позаду всіх, налягаючи на ногу.

— Що вам вуйку, черевик наглодав? — питали його спочутливо.

— Ой не черевик, друже, не черевик — зітхав вуйко. — Стара рана відізвалася.

Дехто думав, що вуйко жартує, але це була таки правдива рана. Дістав її вуйко на університеті, підчас бучі, тоді як згинув Коцко.

Качур, хоч не мав рани, теж ледви ліз. Тягнув важко за собою ноги, мов би мав олов'яні черевики і заєдно нарікав на себе:

— Десь не мав роботи дурак, набрав усякого дрантя в наплечник. Набоїв напакував, що на цілу війну тільки не треба... Чорт би то вхопив!

— Не бійся, як ухопить, то разом з тобою. Чуеш як він там товчється.

Ізза горбів розкочувався що хвилі глухий гук гармат. Десь у тій стороні як Верецькі йшов бій.

Дійшли до маленького селяця.

— Ні, даруйте, але я вже далі не можу йти — заявив здецидовано „вуйко“ і звалився на купу каміння.

Біля нього присів Качур, а за ними і решта чети.

Тільки кількох не подавалося. Черник, Перфецький, Зелений, Мацюрак, Чичкевич, Зварич... Спорт і руханка засталили їхні м'язи і зробили тіло витревалішим.

Четар Шпак не сказав і слова на те, що хлопці посідали. Він і сам не мав уже сили йти далі. Присів оподалік і ловив вухом відгомін битви.

На дворі вже зовсім розвиднілось, хоч сонце ще не перебралося через Карпати. По долинах висіла мряка, але показувало, що день буде погідний, бо мряка лежала непорушно, а зате дим курних хат підіймався вгору.

Зварич підійшов до четаря.

— Товаришу четар! Що будемо робити? Чета така помучена, що не може далі йти. І ви здається також...

— Я? Зовсім ні — заперечив четар і встав. Але постоявши, зараз таки знову сів.

— Можеб так підводи взяти? — допитувався Зварич.

— Підводи?! Не можна. Ми не маємо права. Зрештою хто за них заплатить. Я остаточно, ще собі можу заплатити, але звідки чета возьме?

— Дамо посвідку і нехай Австрія платить.

— Товаришу, прошу мені тут не філософувати. Йдемо пішки!

Зварич вернув до товаришів і ждав на приказ до дальшого маршу.

Але час минав, а четар якось не квапився до дальшої дороги.

— Маю вражіння, що наш „найясніший“ надумається — кивнув у його сторону головою Качур.

— Да уразумить його Господь — додав Леонтинський. — Я, бігме, не можу вже й кроку зробити.

Всі знали обовязковість „вуйка“ і вірили в його слова. До тогож самі чули, що ноги їм відмовляють послуху.

— Перфецький, іди ти. Він тебе скорше послухає — сказав Зварич.

— А що мені! Я ще здужаю. Хоче йти, піду ще і дві милі.

— Не штука, ти здоровий як тур. Ще й гармату потягнув би за собою... Але дивися на других — скаржився Качур.

— Не на других, тільки на тебе. Але мені тебе не жаль. Само ледви дихає, а таку гору на собі носить.

Справді, коли було порівняти маленького Качура з його величезним наплечником, то сміх збирав. Качур мав слабість носити з собою все, що колись, десь могло придатися. Там було дві парі черевиків і білля і цинкові тарілки і різні якісь коробки та коробочки, яких змісту ніхто не знав. А крім цього набоїв, що цілу чету обділив би.

Він тепер сам подивився поза себе і засміявся гірко.

— Ти думаєш, що я вже себе не кляв за це. Дурна брате, натура і кінець. Але ти до четаря таки піди. Не задля мене, задля „вуйка“.

Перфецький любив і шанував Леонтинського, як зрештою і всі в сотні. Глянув питаючим зором у його сторону. „Вуйко“ в відповідь розложив безрадно рукамі і похитав сумно головою. Не рухнувся — мовляв — без кінської помочі.

Але за той час і четар прийшов до того самого переконання. Він підійшов до чети і сказав урядовим тоном:

— Хто голоситься вишукати в селі десять підвод?

Ціла чета зголосилася, ціла без „вуйка“ і Качура, бо ці могли хіба ще з тяжкою бідною вилізити на віз.

За пів години рушило десять підвод у сторону Верецьких. Не дуже то й вигідно їхати було хлопцям, у шістку, або й у сімку на малім, бойківським возі. Боліли крижі, давило в боки, але все таки бодай ноги спочивали.

Леонтинський відзискав назад гумор. Набив свою люльку, закурив і спльовуючи поза драбину хвалив собі їзду:

— То розумію. Чоловік на позицію їде як пан.

— Пан не пан, але їде — скривився Зварич.
— Ця їзда мені всі кости порахує.

— Придасться колись до статистики стрілецьких костей — потішав його Качур.

— А ти вже свої порахував?

— Костей ні. Але зуби вже мені рахували. На кацапським вічу коло Дрогобича.

— Ов! То я не знав, що ви „потерпівший за народню справу“ — закепкував Леонтинський. — Чому не було цього скорше сказати? Ми вас майже не доцінювали.

— Прошу: Можете тепер пошанувати. От пересядьтеся на моє місце, а я піду на ваше!

— З охотою. Але бачите, часу нема. Чуєте, як за нами там розпитують.

Ізза гори що раз то сильніше гуркотіли гармагні вистріли і час до часу зривався такий лопіт, мов шум далекого водопаду.

— Битва йде — сказав Перфецький.

Кожний це знав уже від години, але чомусь ствердження цього факту потрясло всіма. Дивна сумішка почувань: страху і цікавості, відваги і гордості заволоділа душами хлопців. Урвалися розмови, затихли перекликування. Кожний наслухував пильно, впливши очі в гористу далечінь...

Останнє село перед Верецькими...

Тут уже видно було, що недалеко відси йде бій. Гуртками перед ворітьми стояли селяни, а на

кожній хаті, то застромлений у стріху, то повішений над дверми, виднів святий образ. Це на випадок приходу Москалів. По селянах видно було, що і боялися і цікаві були на них. Вичувалося навіть, що немов радіють з їх приходу.

А може ця радість відносилася до Жидів?!

Жиди ніде так рясно не обсіли українських сіл, як на закарпатській верховині. В кожному селі було кільканацять, а то й кількадесять жидівських хат. І в цьому селі, яке ось проїжджали Стрільці, не мало їх було.

Все це тепер вилягло на вулиці з клунками, дітьми і худобою. Тікали зі своїх загород, мов перед пожегою, одні наперед других, поштовхуючись і лементуючи. Здається, що ні в сні не ввижалося їм ніколи, що будуть тікати перед Москалями. Тому та гарячковість, той страх, та безпам'ять.

Вози вїхали між утікаючих. Перестрашені жидиська розступалися з дороги, кланялись низько, немов просили оборони і опіки перед ворогом.

— Все таки бідні люди — сказав сентиментально Леонтинський.

— Не зашкодить, як собі трохи гальоп вироблять — посміхнувся їдко Качур. — Докучили вони народові. Дивіть, скільки їх з одного малого села тікає!

Якась стара жидівка вовтузилася зі своїм клунком і не могла завдати собі його на плечі. Мале жиденя стояло перестрашене коло старої і ревіло на всі голоси. Жидівка то зацитувала дитину, то знов бралася до клунка. Але ніяк не могла собі порадити. А час не стояв, а громада

втікачів чимраз далі відходила, а гармати щораз то частіше гримали за горою.

Саме було під горб і вози пішли поволі. Качур, не надумуючись, скочив з воза і поміг жидівці завдати на плечі клунок. Дякувала йому очима і головою, говорила щось по мадярськи, але Качур не слухав. Швидко вискочив на віз і немов стидався свого вчинку.

— Що зробить сама насеред дороги! — оправдувався. — Якась видно вдовиця...

— Не маєте чого оправдуватись — промовив Леонтинський, — я сам поміг би, як би не нога.

— І не страх за добре місце — додав Зварич.

При першій розгалуженні доріг жиди скрутили вбік і пішли в гори. Вози зі Стрільцями поїхали просто.

Виїхали на горб. Під ними в долині лежали Верецькі, остання їхня ціль.

В яркім сонці блестіла стяжка річки, червонілися черепяні дахи економії, блимали вікнами малі бойківські хати. Там, біля Верецьких ішла битва. Гармати вже не гуділи, а ревли. Гук вистрілів котився далеко та широко і стосотним відгомонам бився по горах. А коли врешті стихав, нісся горами торохкіт скорострілів і крісів, мов би хтось величезним решетом горох вичиняв.

Перший раз ішли хлопці в правдивий бій. Не було сумніву, що нині стануть око в око з ворогом, почують свист куль, вибухи гранатів, побачать смерть... І враз у них порвалося щось у душі. Груди наповнились незнаною радістю, очі засвітилися неприродним огнем. Так! Ідуть у бій, де жде на них кров, рани, смерть, але це все не тільки

їх жде. Те саме буде й ворогови, що старається пройти гори, як пройшов уже галицькі доли...

Несподівано — зірвалася на першій возі пісня:

„Ой зза гори чорна хмара встала
То не хмара, молоді гузари...“

А за першим возом підхопив другий, третій, десятій:

„Попереду ідуть генерали
А позаду бють у барабани“.

Били не барабани, а гармати, і не позаду, а попереду, — над Верецькими.

— — — — —

Зварич мав іти з приказом. Його чета лежала в запасі за церквою на горбі, а три інші чети були в лінії.

Станув за грубим деревом і докладно розглянув положення.

В долі лежали Верецькі, як на долоні, таке ще недавно живе, рухливе містечко, тепер знову завмерле. Здається ні живої душі в ньому. Але це тільки так, на око. Повне воно людей, одні жиди, що вчора димом здиміли. Решта все замкнулося на глухо в хатах і ні носа на двір не показує. Але й так коли добре придивитися, то можна побачити людей. То тут, то там криються за хатами гуртки чорних постатей, збиті в купу, що й не розрізнити поодиноких осіб. Це галицькі „ляндштурмаки“, які мають боронити Москалям вступу на Мадярщину. Вони також у запасі, як і перша чета стрілецької сотні.

Боева лінія над Верецькими. на горбах. Стрілецькі чети за рікою біля ріденького ліска. Лівим крилом притикають до ріки. правим до куріня „ляндштурмаків“. Москалі наступають від заходу, по обидвох сторонах ріки, весь час маючи наших згори. Верецькі бачать з верхів дуже добре. Тому так тяжко перекрастися вуличками місточка. а на поодинокого навіть вояка летить зараз шрапнеля, або граната.

Розглядається Зварич і запам'ятує собі добре дорогу.

Зійде вузьенькою вуличкою коло церкви, перебіжить відкритий міст і кусень шляху, а за мостом скривають його уже хати, а за містом горбик і глибока доріжина у вивозі. Далі вже не видно, але там дасть собі уже раду, знайде якусь закриту дорогу.

Сховав карточку сотенного в кишеню і без слова прощання пустився бігом на долину.

— А вертайте швидко назад! — крикнув за ним навздогін сотенний.

Не відповів нічого, бо вже й не було як. Почув аж тепер, що ввійшов у правдиву битву. Становище першої чети видалося йому таким безпечним і вигідним у порівнанні з ним і тими всіми — там на лінії, що аж дивувався, чого йому досі бігали мурашки поза спиною. Тепер є бодай чого боятися. Та — на диво — десь подівся страх і нервозність. Спокійніше пливе думка, очі ліпше за примічують подробиці.

Ось уже й церква...

Тиха й безпомічна, немов жінка призначена на розстріл. Витягнула ший, примкнула очі і жде.

Раз пораз цокають кулі по банях, то мов маєві хрущі стукають лобами в муровані стіни. Довкола церкви мур, а за ним знову чорні плащі „ляндштурмаків“.

Старшина від них затримує Зварича.

— Куди так козаче? — питає по українськи.

Зваричеві так якось радісно робиться на душі. Поручник і по українськи!...

— До тамтих чет, що на горі, з наказом! — відповідає і забуває навіть стати на „позір“.

— То вважайте коло моста! Там дуже видно і Москалі зараз бють.

— Дякую. Я вже сам бачив з гори, що там горячо.

— А як будете вертати, вступіть до мене. Розкажете, що там нового!

Зварич минає церковний мур, перебігає групу хат і врешті спинюється за останньою. Перед ним кусень відкритого шляху і міст.

Три чети мали щастя, коли переходили на позицію — ні одного раненого. Але з іншими частинами так не було. Ось видно біля моста розбитий віз. З якогось обозу... Прийшла граната і кінець. Осталася купа заліза і поломаного дерева... Але й ще щось... Видніє на рові чорний плащ і цегляста горбовина. Візник і коні! А там далі якась пачка на шляху...

Біля моста раз по раз вибухають гранати. Чорно-бурі корчі диму виростають із землі і несуться помалу з вітром на схід. Коли граната паде в ріку, підноситься вгору срібний стовп води і швидко осідає назад.

— Хочуть знищити міст! — думає Зварич.

— Позвольте, панове, ще бодай перейти на другий бік.

Кріс у праву руку, лівою за кишеню, повну набоїв і вперед.

Нема часу на страх і на роздумування. Серце замовкло, думка спинилася, тільки зір і слух загострився.

Бігсм попри розбитий віз... Колесо з нього на дорозі, решта в рові. А біля воза ополченець в чорнім плащі, зовсім якби спав. Навіть рука під голову підложена. Побиті коні страшніші. Один через другого перевалені, позамотувані в упряж. В того, що на верху, страшна рана в боці. Граната роздерла йому живіт і відчахнула задню ногу.

— Шві-шві-шві-шві! — зашамкало стрільно.

Зварич скулився мимоволі і на мить спинився в бігу.

Траух!

Граната вибухла за дорогою і в повітрі заскиглили відломки.

Нема часу на страх. Швидше до моста!

Ось і міст.

В одному місці заломані дошки, вода крізь діру світиться...

Знову шамкання.

Па-ф-ф!

Низько наставлена шрапнеля сипнула по мості кульками, як добрий сівач горохом.

Коби через міст, там далі вже байка. Ще клапоть дороги і вже хати.

Шві-шві-шві... Гууп!

Тим разом граната попала в воду. Бризнула вода, полетіли в гору камінці та відломки.

Пафф! Пафф! — дві шрапнелі. Одна зпереду, друга ззаду.

Кінець моста. Знову труп у чорнім плащі. Горілиць, із розкиненими руками, а з голови кров...

Думки нема — жалю нема, тільки зір зховнувся по вбитім і побіг наперед.

А там на шляху виріс корч диму і куряви.

Траух! — ґраната...

Зварич зіскочив у рів і хильцем попри дорогу.

Траух! — за дорогою...

Пафф! — над хатами...

Саме там, де видавалося так безпечно.

Шві-шві-шві-фіув...

Зварич припав у рові. А за ровом ґраната.

...Траух!

Грудки землі рясно посипалися на шлях. Ґраната вибухла десь дуже близько, бо дим з неї аж у рів постелився. Але Зварича не досягнула. В тім місці був вищий насип, хтось більше землі наклав. І це врятувало стрільцеві життя.

Як часто такі випадкові підвищення підчас мира, ратують людям життя підчас війни!...

Побіг далі.

Знову в рові чорний плащ.

Багато десь тих плащів оттак пороскиданих по полі. І не самі вони. В кожному скривається тіло старого ополченця, що кинувши жінку й діти, пішов жертвувати кров „цїсарю й його краям“...

Перескочив Зварич трупа, навіть не глянувши на нього. Часу нема.

Врешті перша хата.

Похилена від старости ліпанка, стіни тонкі, побиті кулями, але як добре, як безпечно за нею! Нехай собі тепер Москалі стріляють, скільки хочуть!...

Пуфф! — шрапнель просто хати...

Чути, як кулі висипалися. Одні всякли в стріху, другі злопотіли по стіні...

Нехай стріляють. А спочити треба хоч хвилику. Не багато того цілого бігу було, двіста кроків може, але він не такий чогось, як на спортивім грищі. Біжиш під кулями — не чуєш його, а добіжиш до якогось сховку, тоді кости сто раз більше ниють.

Але великого часу на спочинок нема, коли треба донести наказ до лінії. Від нього може залежати життя соток людей, доля фронту, а навіть цілої війни...

Зварич рушив у дальшу дорогу. Вже не бігом, а кроком поміж хати та стодоли, все під горою, в напрямі горбків за місточком. Весело йому на душі, так легко, так свobodно в грудях. Хоч кожний крок зближає його до фронту, але там напевно ліпше. Може гармати і там докучають, але чоловік там не сам. Куди глянути — товариші і всім однакова доля.

Московська артилерія, як на злість, перестала бити на відкриту дорогу і перенесла вогонь поза церкву, менш-більш там, де перша чета в запасі лежить.

— Нічого їм не буде — думає Зварич. — Але нехай трохи наїдяться страху.

Перед ним на горбах не чути гарматних вибухів, тільки рідкі крісові стріли. Десь за горою стебнує скоростріл...

За останньою хатою дорога пішла вивозом. Під високим берегом цілий ряд чорних плащів... Але ці живуть, рухаються... Запас!

Зараз зкраю спиняє Зварича якийсь старшина. Не знати хто він, бо зірки шаликом закрилі. Грубий, бородатий, з люлькою в роті.

— Куди? — питає по німецьки.

— До Українських Січових Стрільців! З наказом! — відповідає Зварич.

— Спішися, бо може бути пізно! — остерігає старшина, тим разом по чеськи і чогось усміхається.

Зварич прискорює хід і швидко минає густу лаву чорних плащів.

— ...Отче наш, іже еси...

— ...І не введи нас...

— ...Боже милостив будь мені...

— Во ім'я Отця і Сина...

Старі ополченці шепчуть голосно молитви...

Минає останнього з них і виходить на чисте поле. Може знову зачнеться тепер пекло. Від Москалів певно видно його. Але проходить цілий склін і ні разу не шамкає над ним стрільно. Зате крісові кулі летять горою: фіу—фіу.

Фіть-фіть-фіть-фіть! скоростріл...

За горбом у долині знову чорні плащі. Може з пів сотні. Лежать непорушно на землі, як трупи.

— Куди до Стрільців, до „охотників“?

Показують рукою напрям. Кожний тих „охотників“ знає, бо це одинокі молоде військо, в цілій околиці. Решта ополченці і мадярські жандарми.

Тут уже добре чути фронтом. Стріли з „верндлів“ гукають голосно і виразно, а московські крісові кулі вже не свищують, а шиплять, як оси.

Добре, що дорога випадає поза горбик, а то приишлосьби рачкувати. Коби скорше до лінії! Віддати наказ, збутися тяжкої відповідальності, а тоді подивитися як там?! Цікаво...

За горбком кільканацять кроків бігом через отверте місце і вже знову в укритті. Тепер просто на лісок, що на верху! Там раз-по-раз лунають вистріли. Під деревами видно якісь постаті.

Зварич підійшов ближче.

— Долів! — добігло до нього з гори.

Машинально виконав наказ і почав рачкувати. Кулі тут ще більше злісно шиплять. То тут то там заоре котрась носом у землю.

На горі видно цікавляться Зваричем, бо кілька пар очей звернулося на нього.

Трах-тарак-трах-трах!

Затріскотіло перед ліском і лиця відвернулися.

Траух! — вибухла граната на ліво від ліска.

— Починається! — думає Зварич і зривається, та біжить до своїх.

— Долів! — чує знову наказ, але робить ще кілька кроків і паде на краю ліса.

Перед ним „перша поміч“, два санітарі з червоними хрестами на рукавах, але без ніяких санітарських причандалів.

— На другий раз не будьте такі відважні! — остерігає його один. — Моглисьте легко дістати кульку.

— Де четар Яримович?

— Там далі! — показали головою на початок ліса. — Тільки не підносіться, щоб не зрадити позиції.

За ліском, на самім шпилі горба позиція. Видно з заду всіх, як на долоні. Стрілецька сотня не дістала лопаток, то й закопатися не могла. Поклалися хлопці на рівну землю. Купка кертовиня — великий сховок. Використовує кожний, що може і стріляє зі старого „верндля“ як уміє. На щастя Москалі чомусь не дуже докучають, ні гарматами ні крісами. Десь там на другім горбі закопалися і тільки час до часу пускають стріл. За те на право, під великим лісом, там горячо. Кріси, скоростріли і гармати. Австрійська артилерія тільки десь колись відізветься. Всього дві гармати. І то одна як вистрілить, то потім пів години мовчить, бо направляють її.

— Товаришу четар! Голошу слухняно, я приніс наказ!

Молоденький четар узяв карточку і швидко перебіг її очима.

— Добре то казати! — посміхнувся гірко. — А я навіть дурної карти не маю... Але може розвідаюсь від когось.

Видер з нотатника листок і написав звідомлення для сотенного.

— Кланяйтесь там першій четі від нас!

Зварич відчув іронію у його голосі. Нібито перша чета безпечна, а вони тут.

— Як побачу їх — відповів четареві. — На дорозі коло моста багато гірше як тут, у вас.

— Не бійтеся. Незадовго, як почнеться наступ і ми будемо мати коломийку.

— Будете, або ні! — подумав Зварич. — А тим часом у вас не дуже так страшно.

Зсунувся швидко з горба і побіг назад туди, звідки прийшов.

Часті вибухи гранат на лінії примусили його обернутися...

Цілий лісок і горб біля нього окутався димом гранат.

Москалі приготовляли наступ...

Знову доходив до моста. Знову мав перебігти парусот метрів, які йому так добре вбилися в тямку. Спинився за крайною хатою і ждав на пригожий момент, коли ворожа артилерія набиратиме нового духу. Переходив у думці всі подробиці небезпечної дороги і укладав собі, як використати кожний ривець, кожний горбик, щоби донести цілу шкіру до своєї чети, а звідомлення до команди сотні.

За його плечима, на горбах, звідки щойно вернув, клекотіло мов у казані. Рвалися шрапнелі, рили землю гранати, а кріси і скоростріли злилися в один лопіт, безустанний, монотонний.

Нараз мов під доторком чародійної палички втихла артилерія. За нею спинилась пальба скорострілів і тільки кріси тріскотіли по горбах. Але крісова стрілянина йшла якомось безладно, непевно, немов зацукуючись. Зривалася в одному місці, раптом стихала, перекидалася в інше, в друге, в третє, щоби потім знову вернутися до першого, розсипалася, знову збиралася до купи і врешті стихала. Як сокирою врубав. На малу хвилину, але таку, що кожний здригнувся, мов від удару грому.

Кажуть, що мельник будиться коли раптом стане млин. Сто раз сильніше вражіння тиші се-

ред бою. Вона збудить вояка, хочби він відсипляв цілу низку непереспаних ночей, хочби відлежував сотки пройдених кілометрів.

Стихло...

Ухо, звикле до гаркоту артилерії і тріскотні скорострілів, не ловить малих звуків, не чує плюскоту води в ріці, чи тарахкоту одного воза. Тиша, як мряка, впала в одну мить на Верецькі й околицю і задушила кожний згук.

Зварич стрепенувся.

Тепер пригожий момент! — і кинувся в сторону моста.

Але не пробіг ще і двадцять кроків, як новий згук заморозив його на місці.

— Ур-я-я! — понеслося над одним берегом ріки.

— Ур-я-я-я! — відповів йому другий беріг.

— Ур-я-я! Ур-я-я! Ур-я-я!

Хто з тих, що був на російським фронті, не памятає цього вигуку. Знають його добре і вояки, як сиділи тоді скулені в розбитих окопах, знають і громадяни, які знайшлися недалеко фронту.

Протяжний, сумовитий, а разом з тим страшний вигук російських салдатів, що йшли до наступу. Була в нім гроза непроглядної маси і мелянхолія гнаних на смерть людей.

— Ур-я-я!

Який-же інакший був той вигук від німецького, короткого, стисненого „Урра! Урра!“, що мов блиск острого леза протинав воздух.

— Ур-я-я!

Зварич почув його перший раз у житті, але відразу пізнав, що це гукнув ворог. Так не могли скричати ні Стрільці, ні Мадяри, ні наші старі

ополченці. Застиг на місці, глянув у сторону, звідки той крик вилетів.

Долиною попри ріку гналася в сторону моста кіннота. Як градова хмара, що впала вниз і несеться понад саму землю. А земля глухо дудонить, погинається під тягарем, тремтить від удару тисячки копит.

— Швидше до своїх. Ще встигну!...

І Зварич кинувся на міст.

Але в тій самій хвилині побачив по другій стороні ріки інший відділ ворожої кінноти, що ввігнався вже в Верецькі і пер у сторону церкви.

Дорога до чети і команди сотні була вже відтята. Одинока можливість рятунку — берегом понад ріку, куди очі поведуть.

Хвилина тиші як раптом прийшла, так раптом і скінчилася. На горбах, де лежали три стрілецькі чети, прорвалася гать. Сальва за сальною котилася в долину і мішалася з ревом ворожої кінноти. Нижче, де стояв курінь ополченців, теж тріскотіли стріли, але найбільший гармідер счинився біля церкви. Там набився ворожий відділ на розставлених за церковним муром вояків і ті привитали ворога густою пальбою. В вузькій вуличці, збиті в гущу і стиснені російські кіннотчики падали як солома, а задні ряди тратували в розгоні тих, що звалилися з коней, чи попадали разом з кіньми.

Частина відділу завернула і пустилася чвалом на міст. Зварич мав заледви час скочити з моста і схритися під ним.

Задудніли кінські копита по дошках, закрипіли підвалини, затрявся цілий міст. Здава-

лося, не видержить скаженого напору і завалиться разом з непосильним тягарем.

— Ур-я-я! — підірвалося знову з землі і понеслося навкруги, мов стадо сполошених галок.

Відділ, видно, доглянув по другім боці ополченців і заатакував їх з задуг.

Зварич не мав часу до надуми. Положення було таке, що треба було рішитися на дві можливості: або піддатися, або тікати попри річку. Першої не брав навіть у рахубу, як не брав би її тоді ніюдин зі Стрільців. Вибрав другу — тікати, але в моменті коли пустився бігти, мусів чим скоріш завернути під міст. Понад берегом ганялися російські кіннотчики за ополченцями і рубали їх шаблями як капусту.

Що робити? Куди тікати? Де сховатися?

Не тікати?! Станути під мостом і боронитися до останку сил?!

Чому! Бувають такі герої, але аж тоді, коли не мають іншого виходу, а піддатися не хочуть. Коли є хоч тінь надії на рятунок, тоді вояк використовує її.

Зварич глянув у гору і побачив саме таку тінь. Грубі платви, на яких лежав міст, відставали від дошок, так що можна було між них залізти. Спер кріс на підмурівку моста, підскочив і зловився руками за край платви. Остра грана калічила йому пальці, але не зважав на це. Закинув ногу і за хвилину вже сидів під дошками. Притулився до платви і хунав на долоні, що пекли як огнем. Шкіра була поздирана, а зпід нігтів виступила кров.

Але почуття небезпеки забиває біль, може

на те, щоби він відіззався зі здвоєною силою тоді, як небезпека мине...

Розглянувся обабіч моста — нікого. Тільки річка журчить собі байдужо і несе синю, ополченську шапку. Власник її остався десь там у воді між камінням... А може тільки шапку згубив тікаючи?!...

Зір Зварича впав на кріс. На той, з таким трудом і такими коштами здобутий „манліхер“. Стояв він тепер спертий на примурівку і ждав на Москалів.

— Спробую вирятувати — подумав стрілець і підсунувся до самого краю моста.

Потім розглянувся і вихилився униз.

— Пссс! — зашипів хтось і Зварич кинувся як опарений.

На другім кінці тієї самої платви сидів вусатий ополченець і давав йому знак, щоби не рухався.

Яка розкіш здибати у небезпеці товариша. Знає це тільки той, хто пережив таке. Може й тому кіннотчики на загал відважніші від піхотинців, бо в найгіршім положенні є завсіди їх два: кіннотчик і кінь.

Тепер, коли Зварич мав товариша недолі, аж відлягло йому від серця. Вже й положення не виглядало так грізно і надія на рятунок ставала більш реальною. Тим більше кріса не подарує...

Всміхнувся приязно до ополченця, заспокоїв його рукою і знову вихилився вниз.

Ледви двома пальцями дістав до дула. Зачіпив ними за мушку і хоч з трудом, але таки витягнув свою згубу на гору.

— Ех! — не то зітхнув, не то вилаявся ополченець.

Зварич глянув у його сторону і побачив, що цей постукує пальцем у чоло. Дурний ти — мовляв — хлопче, як теля. За таку марницю наражувати мене і себе...

Зварич не квапився ображуватись. Підложив кріс під себе, приліг на нім і слухав відголосів битви.

А битва помітно ослабала.

На горбах, де лежали стрілецькі чети, не чути вже було бадьорих сальв. Тільки поодинокі стріли падали і то щораз тихше, немов віддаювались. Біля церкви і того не було чути.

— Відступають наші — подумав собі і тяжко зітхнув.

Перша битва... Москалі Карпати перейшли... Тепер ринуть як потоки — з гори, на угорську рівнину... А здавалося, що підемо вперед, виже-немо Москалів не тільки з Галичини, а з цілої України... Коби так ще кілька стрілецьких сотень... А то тільки одна сотня і старі ополченці і дві попсовані гармати. Невжеж Австрія не має вже війська, щоби спинити ворога?!...

Ворожа артилерія перенесла вогонь. Почала бити поза Верецькі. Видно підїхала ближче і тепер обстрілює утікаючих. Стрільна летять понад міст, шиплять злісно і рвуться десь у далині. По мості перейшов швидким кроком якийсь відділ піхоти. Напевно Москалі, бо їхня артилерія не пропустилаб наших безкарно. Відділ ішов без слова, тільки тяжкий віддих мішався з гулотом чобіт.

За ними перегнався малий відділ кінноти, потім два їздці, один за другим, а ще потім знову піхотний відділ. Невеликий, може чета, може й менше. Він теж перейшов мовчки, тільки за мостом впала команда:

„В цеп!“

І стихло...

Вечоріло. Фіялкові тіни клалися здовж берегів і помало застеляли воду. Сонця вже давно не видно було на воді, але жовті відблески ще мигтіли на клаптиках рівнішого плеса. Чимраз менше було їх — знак, що там, за мостом, сутеніло небо, надходила ніч.

Битва зовсім ущухла. Тільки десь-не-десь падали стріли, як після зливного дощу запізнені краплі. То тут то там, одна, дві, часом три, потім знову тихо і знову одна.

Врешті перестали і вже не відзивалися.

Бій скінчився. Москалі зайняли Верецькі.

Зварич лежав у своїм сховку і ждав ночі як спасення. Коби тільки була темна і щоби Бог дав дощу, тоді лекше буде перекрастися до своїх. Де ті свої тепер обертаються і куди до них іти — не мав поняття. Знав, що має йти на захід, так як плила річка, а напевно стріне якесь австрійське військо. Добре, що має товариша, завсіди відрадніше і безпечніше в двійку. Четверо вух, четверо очей, а на випадок чогось і два кріси. Треба тільки з товаришем недолі обговорити цілу справу. Коби хоч не Мадяр, а то прийшлось би балакати знаками.

Лишив кріс у куті моста, а сам поповз платвою на другий кінець до ополчення.

— Псст! — психнув тамтой і Зварич при-
таївся.

Хвилю надслухував. Тихо. Тільки десь коло
церкви клапали копитами коні.

Поліз далі і швидко опинився коло опол-
чення. Під мостом було вже добре темно і Зварич
бачив тільки силуетку старого. Але пригадував
собі вусате обличчя і малі, застрашені очі.

— Зінд зі айн дойтше*)? — шепнув до
нього.

— Не, пані вояк, я есдем з Галиції, Русін —
відшепнув ополченець, але так тихо, що ледви
можна було зрозуміти.

— То ви свій чоловік, з Галичини? — вті-
шився Зварич.

— Ая, ая! А ви також? — неменше враду-
вався ополченець. — Я міркував, що ви Мадяр.

— Нам таке дали. А ми Українські Січові
Стрільці.

— Ага. Січовики. Так!... Псст! — психнув
ледви чутно і обидва притаїли дух.

До моста підходило кілька людей і голосно
розмовляли.

Врешті вступили на міст, шураючи чобітьми,
як люди, що зробили далеку дорогу.

— Кажу тобі, що ти дурак та ще й формен-
ний...

— Хіба ти. Сказано: Венгрія, так Венгрія.

— Сказано: Венгрія, а виходить, не так. Ба-
лакають-же зовсім по нашому.

— Зовсім не зовсім — обізвався третій го-
лос — а приблизительно.

*) Чи ви німець?

— Хай тобі буде приблизітельно. але не по венгурському. Наш народ таки, православний.

— А мені все равно. Сказано: Венгрія, так Венгрія.

— Сказано: дурак, так і останешся до смерті...

Перейшли.

— По нашому балакають — шепнув ополченець.

Зварич гірко посміхнувся:

— На мості Українці і під мостом Українці.

— А ви з яких сторін? — звернувся до ополченця.

— Зпід Стрия, з Дулібів.

— Колиж ви влізли сюди під міст?

— Я? Ще добре за дня. Ми везли мясо до баталіону. Гранат побив коні і того другого, а я під міст. Та й лишився вже тут.

— А тепер що буде?

— Або я знаю...

— Будемо тікати!?

— Та куди?

— Хіба не лишитеся тут під мостом!?

— Ануж наші вернуться...

— Вернуться або й ні. Мусимо до них дістатися якось.

Ополченець голосно почіхався і зітхнув. Може й кляв у душі Зварича, що завзявся рушити його з безпечного місця.

Довгу хвилину мовчав, щось передумував, врешті знову зітхнув.

— Га, як мус то мус. Нема ради — сказав твердо. — Але ви ведіть, бо я в тих сторонах як сліпий.

Урадили пождати аж на дворі зовсім стемніє.

До того часу прийшлося їм послухати не тільки української розмови, але й української пісні. Прилетіла вона до них від гір, спершу як бреніння комарика і Зварич тільки по мельодії пізнав, що це українська пісня. Але з кожною хвилиною вона росла, дужчала, щоби вкінці перейти в зовсім виразний спів:

....„А попід горою,
Долом долиною,
Козаки йдуть“....

Хтось ішов чи їхав у Верецькі і співав пісню про Сагайдачного.

Дивні почування ворушились у душі Зварича. Ось недавно розмова, тепер пісня і все це разом — вороги. Скільки разів перша сотня співала цю пісню! Розкішна вона, широка. як ті степи. на яких уродилася, задля яких і повстали Українські Січові Стрільці. Може саме в цю хвилину десь біля ватри. чи на стоянці співають його товариші ту саму пісню. Про Сагайдачного, Галичанина зпід Самбора, що став гетьманом цілої України...

„Ой вернися Сагайдачний,
Ой вернися необачний“...

Пісня раптом стихла мов сокирою врубав. Видно впав якийсь наказ, бо відділ занімів, не докінчивши строфи.

— — — — —
Темна осіння ніч давно залила долини, як Зварич із ополченцем зважились опустити свій сховок. Добрих сто кроків лізли рачки, щораз припадаючи до землі. Положення було дуже

тяжке. Рівнобіжно з рікою йшов шлях, по яким крутилися Москалі, піші і кінні. Голосніший гупіт черевика, дзенькіт кріса чи лопіт каміння міг знівечити їх труди і замість до своїх запровадити на другий світ, а в найліпшій разі до неволі. На щастя гірська річка гомоніла весь час і хоч трохи глушила їхні кроки.

Ще за видна розглянувся був Зварич у ситуації. З висоти свого сховку бачив добрий кусень берега і запам'ятав собі всі його хиби та прикмети. Спершу беріг був голий і рівний. Дрібна рінь, що вистелювала його, вимагала великої осторожності, щоби перейти нечутно і неспостережено. Кількадесят кроків далі зеленіла на березі травка — видно був м'якший ґрунт, а ще далі росли лози — велика поміч для втікачів.

Зварич про ніщо тепер не думав, тільки, щоб якнайшвидше дістатися до них і скритися в гушавині. А там уже покажеться, що даліше робити.

До лоз не було більше як триста-чотириста кроків, але пройти їх серед таких обставин вистане за десять миль. Густий піт спливав з чола, труди з трудом хапали воздух, а ноги і руки мліли від довгого рачкування.

— Я вже не можу далі! — прошипів у половині дороги ополченець і ліг як колода на землю.

— Ще кілька кроків. Коби тільки до лоз підбаворював його Зварич.

— Не годе. Най трохи видихаюся.

На щастя беріг у тім місці не був рівний, проходив поперек якийсь висохлий рівчак і можна було ще с'як-так скритися. Зварич приліг біля

ополченця і пильно прислухувався до відголосів на шляху.

Ось надїхав якийсь малий відділ кінноти і спинився якраз проти них. Зварич притиснув голову до землі і ледви одним оком дивився в сторону Москалів. Москалі щось між собою говорили, але шум ріки не давав зрозуміти що таке.

Нараз один кіннотчик почав зїздити зі шляху. Кінь сунув задними копитами по насипі і каміння з тріскотом полетіло в долину.

— Йой! — застогнав перестрашено ополченець і зробив рух, начеб хотів зірватися до втечі.

Зваричеві самому забігали мурашки поза шкірою, але втікати тепер — це булаб очевидна згуба. Зловив ополченця за руку і придавив цілою силою до землі.

А ворожий кіннотчик спустився вже з насипу і зближався помало до річки. Ще кілька кроків, а мусить наїхати на них. Але видно трафив на той сам рівчак, у яким лежали втікачі. бо недалеко від них скрутив і доїхав до річки яких двацять кроків далі.

— Ну, што там? — гукнув хтось зі шляху.

— Неудобна! — відгукнув кіннотчик. — Возле моста будет лучше.

— Харашо. Паезджай берегом.

На шляху заклапали копита — відділ рушив далі, а рівночасно і кіннотчик подався понад річку в сторону моста.

Зварич відітхнув з полекшею і підніс голову. Сильветка кіннотчика вже ледви мріла в пїтьмі, а врешті і зовсім зникла. З черги глянув на свого товариша. Той лежав ниць закривши очі долонями і трясся на цілім тілі.

— Слушайте! — рушив його Зварич за плече. — Тікаймо, бо знов якийсь чорт наїде на нас.

Але ополченець не слухав чи не чув його шепоту, бо навіть не відійняв рук від очей.

— Гей батьку, опам'ятайтеся — потряс таки добре за рамя. — Бо бігме вас лишу і піду сам.

Щойно тепер ополченець підніс голову.

— Поїхали? — спитав дрожащим голосом.

— А ви не чули?! Вже давно. Вставайте і далі. Коби скорше до корчів... Там ми вже пани.

І не чекаючи на згоду почав лізти наперед.

Врешті корчі. Як рідна мама прийняли їх щиро в свої обійми, печаливо закрили перед оком ворога.

Коли з більшої небезпеки перейти в меншу, тоді вона не виглядає зовсім на небезпеку. Таке почування має вояк, коли дістанеться в запілля, хочби воно було тільки парусот кроків за першою лінією. Зате, коли він попаде тамтуди з правдиво безпечного місця, то таке запілля видається йому безвихідним.

Нашим утікачам здавалося, що допавши лозових кущів, вони вже вратовані. Ополченець зразу став як не той. Як тільки зашилися між лозину, він станув, дихнув повними грудьми, здійняв шапку і перехрестився.

— Слава Тобі Господи, найгірше минуло! — промовив радісно. — Тепер брате відпичнемо і — гайда в дорогу.

І Зваричеві веселіше стало. Раз, що страшний клопоть берега за ними, а по друге, що старий набрав бадьорости і охоти до дальшої втечі.

— Сідаймо — шепнув.

Посідали поруч, поскулювались і слухали мовчки відголосів шляху. А він жив, шумів і гаморив як отта річка, що плила вниз під ними. Москалі зайнявши Берецькі висилали наперед стежі, мов той морський поліп, що примостившись на новім місці висилає свої щупальця на звіді.

За горою, на заході блиснуло щось. Мало не пів неба розяснило і погасло... За добру хвилину прикотився глухий, протяжний гук.

— Якась велика канона! — догадувався ополченець. — Дивімся, де полетить...

Дивилися, ждали, але стрільно не хотіло чомусь падати.

— Може в інший бік стріляють. Пождім на другий стріл — шепнув Зварич. — Певно нашим поміч прийшла...

Знову сиділи мовчки і надслухували, чи не гримне велика гармата вдруге. Але вона не відзивалася.

— Може попсувалася, так як ті, що тут стріляли — сказав Зварич і оба зітхнули.

— Є в вас що їсти? — спитав по хвилині ополченець.

— Нема.

— А хлібник ваш де?

— Ми не маємо хлібників. Носимо харчі в наплечниках, а я свій наплечник зіставив при четі.

— Ого! — махнув рукою ополченець. — Пропав. А шкода... Не завадилоб ще з пів бохонця.

Витягнув зі свого хлібника кусень хліба,

переломив на дві рівні частини і одну подав Стрільцеві.

— Беріть. Кусайте. Більше нічого не маю.

— Дякую, їдьте самі — відмовлявся Зварич, хоч пах йому той кусень хліба як ніколи. Події дня, небезпека і труди забили в нім голод. Тепер він відізвався так голосно, що аж млоїло під грудьми. А вже ще як зраня вглодав кавалок сухого хліба, та й до цього часу.

— Беріть, беріть, не стидайтесь. То війна, брате. Нині я вам, завтра ви мені...

Всадив Зваричеві хліб у руку і щойно тоді почав заїдати свій.

— А хлібник доконче вистарайтеся. Він при війську більше потрібний, як кіс.

— Бачу по вас — усміхнувся Зварич. — Ваш кіс де?

— А мені нащо? Я при обозі.

Обозник та ще без кіса — не дуже надійний союзник у небезпеці, всеж таки сто раз кращий як жаден.

Зїли хліб до останньої кришки.

— Ну, а тепер би з Богом далі — сказав ополченець розгладжуючи вуса. — Мара тільки знає куди!

— Доки лози не скінчаться, підемо попри річку. — А там — розглянемося.

— Нам коби в гори, за гостинець. При річці небезпечно. Знов чорт наднесе якого Москаля коні поїти. А й без того можуть бути над річкою...

Зварич підвівся перший і надслухував. За час їх відпочинку почування небезпеки майже зовсім зникло. Лози, темна ніч, сиділи тихо, при

землі — хто міг їх завважити... Але тепер небезпека знову з'явилася. Треба було йти, а кождий крок міг зрадити, або могли просто наткнутися на ворога.

Від шляху не доходили ніякі згуки. Видно стежі перейшли, а нові не надходили.

Ополченець і собі підвівся, постогнуучи.

Рушили. Зварич наперед, розхилюючи лозину, за ним як тінь його товариш.

Місцями лозина була ріденька, або творила галявки — в таких місцях лізли то рачки, то хильцем. Може й не треба цього було, бо від шляху хто зна, чи побачив би їх, але цього не можна брати в рахубу, коли ризикуєш життям.

Минула добра година, як опинилися на краю лоз. Багато не пройшли, може зо три кілометри, і за той час не чули ніодної ходи на шляху. Тепер річка і шлях скручували на право, а беріг був голий і рівний як стіл. Перекрадатися ним далі було неможливо. Зараз за шляхом підіймався горб, порослий лісом і до нього рішили втікачі дістатися.

— Пождіть тут — прошепотів Зварич. — Я піду перший, а як уже буду в лісі, тоді ви йдіть.

— Ба, а як я пізнаю, що ви вже в лісі?

— Чекайте, зараз...

Зварич переходив у думці різні способи, як би то дати товаришеві знак. Начитався стільки повістей Карла Мая, Майн-Ріда, Купера, пригадував собі всіх оттих Білих Орлів, Медвежих Лап, Бистрих Оленів, чи Чорних Вужів, як то вони давали поночі знаки, але нажаль не вмів наслідувати ніодного крику нічної птахи. Запугу-

кає совою, а воно вийде так, що Москалі відразу пізнають цю сову і прибіжать ловити її.

— Нема ради — рішив. — Підемо оба.

— Є рада — відповів ополченець. — Як перелізете за гостинець, киньте каменем до мене. Малий камінчик не наробить великого стуку, а я буду чути.

Зварича аж досада брала. Атже той громадянин Дуліб не читав ніодної книжки про хитрощі героїв американських прерій, а знайшов швидше спосіб дати знак, як знавець літератури „Дикого Заходу“.

— Отже чекайте на мій знак — сказав на відхіднім і поліз до шляху.

Ловив вухом кожний згук і щораз тулився до землі, як тільки почув щось підозріле.

Врешті шлях. Уважно розглянувся в обі сторони, хвилинку надслухував, а потім як стріла перебіг дорогу. Припав до першого куща і застиг. Не чути нічого!... Тільки телеграфічні дроти грають на вітрі і десь далеко тарахкочуть вози...

Взяв камінь і швиргонув у сторону ополченця.

Недовго ждав на відповідь. Ізза рова вилізла чорна постать, перебігла гостинець і шугнула в корчі.

— — — — —

Йшли, йшли і йшли. Спускалися в якісь яруги, драпалися на горби, продирались крізь хащі, переступали повалені дерева старого ліса, а кінця їх дороги не було видно. Старалися йти як найтихіше, та не раз і не два хруснула голосно суха гіляка під ногами. Тоді завмирили на мі-

сці, здержували віддих і довго надслухували. Ще на полянах, то хоч землю під ногами бачили, але в лісі як у темниці. Ледви на крок розрізнявали пні дерев. Не один раз сперечалися за напрям. Зварич пробував доказувати по моху на деревах: звідки мох — там і північ, але це йому чогось не вдавалося.

— А я вам кажу, що туди — говорив з переконанням ополченець.

— Звідки знаєте?

— Бо чую.

Він не знав дороги так само як і Зварич, але інстинкт дитини природи вів його за руку цілий час на захід. Той сам інстинкт здержував перед невидними колодами чи обривами. Тільки один раз звів його. Полетів старий за Зваричем коміть-голов у якусь яму, що ледви кости позбирав. А шапки таки не знайшов. Упала десь по дорозі, як котився вниз і не дала себе відшукати. Так і простоволосий пішов далі.

Щодо напрямку мандрівки, Зварич мав нагоду переконатися, що добре йдуть.

Підійшли були на край горба.

— Хтось вогонь палить — шепнув Зварич і показав старому.

Ополченець придивився і покрутив головою.

— То не ватра. Воно виглядає на згарища хати.

— Або моста — догадався Стрілець. — Тепер уже знаю, звідки той великий гук. То наші висадили міст.

— Може бути... Ая-ая. Правду кажете. А бальки ще досі тліють.

— Значить добре йдем, бо ріка на долині.

— Богу дякувати, добре.

Зваричеві було трохи ніяково, бо найдалі пів години тому сперечався зі старим, що він зле показує. Хотів конче йти в противну сторону, бо був би присягнув, що там захід. Після того вже не противився, коли старий вибирав напрям...

Була може перша по півночі, може й далі. Зварич, хоч і мав годинник, не заглядав до нього. Яка ріжниця в таких випадках, чи то перша година, чи друга, чи пів третьої. Головна річ скільки дороги за ними, а скільки ще перед ними. Скільки її було за ними — чули по змучених ногах та по устах, спечених вітром і горячкою. Чимраз довше спочивали, чимраз коротше йшли.

Зокрема ополченець ледви тягнув за собою ноги.

— Ой, недовго я вже буду з вами йти — говорив на останнім відпочинку. — Ноги як олов'яні, а в крижах ломить, як би дрючком перебив.

— Тихо! — зловив його за руку Зварич. — Чуєте?...

Від сторони річки доносився до них якийсь гамір. Немов більша гурма людей балакала між собою.

Москалі?!... Австрійці?!

Москалі — неможливо. Атже не могли за пів ночі посунутись так далеко вперед, щоби вже тут так голосно балакати. Швидше це Австрійці, в такому разі це вже далеке запілля, коли так свобідно розмовляють.

— Ходім на долину — квапився Зварич. — Ануж то наші!

Ополченець набрав відразу сил. Десь як дим зчезла його смертельна втома.

Такі були певні своїх, що навіть не старалися тихо сходити. Зварич щораз підбігав і наглив товариша.

— Ей, коби мені твої літа! — бурмотів старий під носом. — Не штука з такими ногами.

Але поспішав як міг.

Надія добитися врешті до своїх порушувала його ноги з далеко більшим успіхом, як їх порушував страх перед полоном.

Ліс переходив у корчі, що кінчилися при самім шляху. Дійшовши до краю ліса пристанули і вслухувалися в гамір. Ішов він як би з другого боку ріки, бо змішувався по дорозі з плюско-том води.

Як не наставляв вуха Зварич, як не старався зловити бодай одно слово, нічого крім гамору не зловив. Але присягнув би, що люди, там за рікою, говорили по українськи. Мало того. Ясні, молоді голоси давали йому певність, що це Стрільці.

— Ви ждять тут, а я підійду ближче! — сказав до ополченця і без надуми перебіг дорогу та опинився над берегом ріки. Ріки вже а не річки, бо вона багато ріжнилася від тої, яку покинув під Верецькими. Видно приймала якісь допливи по дорозі...

На другім боці чорніла більша громада людей.

Зварич надслухував...

— Перфецький! — гукнув хтось сильніше і Зварич мало з радости в воду не вскочив.

Свої!... Перша чета!...

— Гоп гоп! — крикнув на ціле горло.

По другім боці стихло на мить...

— Хто там такий? — відгукнувся хтось.

— То ти Федьку? — спитав радісно Зварич.

— Петро?! — Ти як там дістався?

Далі не чув, бо голоси сколотилися знову. Аж залунав голос сотника.

— Слухайте Зварич, чи до вас можна перейти?

Зварич так само знав як і вони, але не надумуючись притакнув:

— Можна, можна. Беріг рівний і не виглядає, щоби було глибоко.

Так був урадуваний несподіваною зустрічю, що й не подумав про те, чи випадало дораджувати на перехід ріки в брід.

По другім боці гурт заметушився.

Одна по другій чорні постаті входили в воду і гусаком простували на цей бік.

Почувся сильніший плюскіт води і накликування.

— Вважати! Трохи на право. Яма!...

— Тримай-тримай. бо впаду.

Врешті перші підійшли до Зварича. Черник, Перфецький, Зелений, Мацюрак.

Вилізли на беріг і гупали ногами до землі, так ніби це могло обтрусити з них воду. Мокрі були по пояс.

— Бодай тебе дідько взяв з твоїм „неглибоко“ — привитав Зварича Черник.

— Не штука йому. Стоїть на сухім, а ти лізь у зимну воду — нарікав Перфецький.

Зварич не відзивався, бо бачив, що справді

трохи завинив. Може кількадесять кроків далі був ліпший брід.

Саме до берега причалював Качур.

— Подайте руку котрий, бо не вилізу — сказав до тих, що вже були на сухім.

Зварич кинувся на підмогу, але спізнився. Качур станув на якийсь камінь, посовгнувся і пішов з головою в воду.

— Маєш тобі — почувся з заду голос „вуйка“ Леонтинського. — Пропав хлопець і два наплечники.

Але хлопець не пропав. Швидко станув на ноги і виліз на беріг. Виглядав так, що жаль було дивитися. З казанка, плаща і з наплечника цюркотіла вода, а Качур тільки порскав і стріпував руками.

Врешті обернувся до Зварича:

— То через тебе, маркиранте, та ціла біда.

— Чому?

— Бо як би не твій проклятий наплечник, то я не впав би.

— Як то мій наплечник?

— Він ще дурного вдає.

Леонтинський вже видихався і забрав слово:

— Пан Качур, з огляду на малий обем свого наплечника зволили забрати ще й ваш.

— Справді?! Качур, слово даю, ти є порядний хлопець. Дуже тобі дякую. Але я не мав претенсій.

Здійняв з Качура свій наплечник, мокрий як хлющ і почав його стріпувати.

— Возьміть ще так за обшівку і свого добродія — радив „вуйко“. — Конче треба його стріпати.

— Не зачіпайте мене, бо скалічу — зловився Качур. — Добре вам сміятися, ви тільки по пояс, а я з головою...

За стрілецькою четою, перейшла сотня ополченців.

— Що то за відділ? — спитав Зварич.

— Ті, що були під церквою. Їх командант Українець, поручник Варивода. Як би не він, то хто зна, що з нами булоб. Спокійний, розважний і знаменито орієнтується.

Саме поручник Варивода викараскувався на беріг. За ним сотник Дідушок. Як тільки вилізли, Зварич підійшов до сотника:

— Голошу слухняно свій поворот.

Сподівався як не похвали, то бодай цікавості: як, куди, що з іншими четами... Тимчасом сотник сказав тільки: „Добре“ і на тім скінчилося.

Зате поручник Варивода розпитував і за втечу і за інші чети. Так ніби він був тут командантом.

— Гарно, молодий чоловіче! Ви зробили так як повинні. Гарно! — і поклепав Зварича по плечах.

— Тут ще є один ополченець! Також був під мостом і разом зі мною тікав.

— Добре! Нехай долучує до моєї сотні.

— Гей, котрий то там прийшов тепер? — кликнув поручник.

— Гир! — гукнув ополченець і виступив наперед. — Я, пане оберлейтнант.

— Що за я?

— Ляндштурміст Іван Політило з другого баталіону.

— А шапка де?

— Згубив, пане оберлейтнант.

— Пропало. Тримайтеся нас, доки не знайдете своїх.

— А щож ми тепер? — спитав поручника сотник.

— Щож! Богу дякувати ніякого наказу не маємо. Йдемо в перше село, обсушимося, а тоді побачимо.

— Ну хлопці, ставати в чвірки! — Звернувся до ополченців і Стрільців.

— Руш!

Довгий ряд чвірок потягнувся шляхом. Повні води черевики чвякали на дорозі, мовби весь час місили глибоке, рідке болото.

Ледовата вода гірської ріки зморозила хлопців. Сікли зубами як у пропасниці, бо мокрий одяг прилипав до тіла і за кожним кроком ошпарював прикру купіль.

— Скорше, хлопці, бо замерзаємо — накликавав поручник. — Десь тут недалеко має бути село. Там загірємось, напемося горячої кави і все буде добре.

Молоді Стрільці ще трималися сьак-так, але ополченці вибилися зовсім зі сил. Ледви тягнулися за стрілецькою четою і тяжко постогнували.

Світло!...

Серед безпросвітної тьми, в холодну осінню ніч блиснуло веселим оком до змучених, перемоклих вояків. Далеке і ледви помітне, а здавалося, що воно вже гріє заковязлі кости, сушить мокре одіння, варить теплу страву. Скільки енергії і бадьорости додає такий огник змученому мандрівникові! Надія, що за короткий час він дібеться до світла, не дозволяє йому впасти се-

ред поля чи серед ліса. Його уява витворює невибагливі, але якіж бажані декорації до цього світла... Тепла біленька хата, під кухнею вогонь, а на кухні горнець горячого молока. Скинути цільний набір, плащ, блюзу, черевики, сісти проти вогню і вливати в себе горяче молоко...

— Маємо село! — сказав весело поручник.

— Богу дякувати — пішло по рядах.

Здавалося — світло ось-ось уже, але прийшлося ще доброї пів години бити ногами, заки дійшли до перших хат.

Село не спало. Набите вщерть військом усякого роду і зброї, шуміло мов вулий. Тут і артилерія і кіннота і піхота і обози. На великім майдані горіли ватри, а біля них куняли вояки.

— Навіть варти не виставили! — дивувався поручник. — Як би так козаки наскочили...

Зараз на краю майдану скрутив з дороги і повів відділ на порожнє місце.

— Хлопці, скоро палити вогні і сушитися!

Ліс був під носом, то за дрова не тяжко було, а вогню позичили, бо між ними сухих сірників не знайшов би.

З якою радістю вдивлялися в веселе полум'я і з якою розкішю наставляли до нього свої мокрі тіла. А довкола вогнищ у всіляких банячках і горнятках кипіла вода на геніяльний воєнний винахід — військову каву.

— Богу дякувати, що нас ніхто по дорозі не задержав — говорив поручник розтираючи руки над вогнем.

— Але, своєю дорогою, — обізвався Перфецький — хто там на переді остався?

— Маєте собі чим голову сушити! Сушіть ліпше свої штани. Нехай тим гризуться більші пани від нас. Не бійтеся, знайдуть вас і тут. Добре, що досі не знайшли.

Сотник Дідушок і йшов і сидів тепер мовчки. Виглядав на людину фізично і морально зломану, яка вже ні рухатись ні думати не може.

Стрільці на загал дуже любили його і перед другими сотнями чванилися ним, але нині хто зна, чи не замінялиб за поручника Вариводу, який відразу взяв їх за серце розумом, досвідом і веселою вдачею.

Ненависний синій мадярський мундур таки один раз поміг Стрільцям. По битві під Верецькими першу сотню відіслали в запілля на перодягнення.

І ось вони вже цілий тиждень у багатім, гарнім селі, яке закарпатці називають Чинідьово, а Мадяри перехрестили на Сент-Мікльош.

Перший рій не дістав поганої стоянки, хата велика і вигідна, одна тільки хиба, що місяць тому всі її мешканці вимерли на холеру.

Але хлопці не брали собі цієї хиби дуже до серця. Вимерли мешканці — значить і бацилі з ними разом, а одинока лікарська повага — медик з першого року Перфецький — був тієї самої думки.

Хата була свіжо вибілена і пахла дезинфекцією, яку зробила громадська влада ще перед приходом Стрільців.

До Чинідьова прийшли вже всі чети. Таки зараз на другий день постягалися до того села, в яким перша чета сушилася при вогні. Бракувало кільканацять з другої і третьої чети, але вони вже не долучать до сотні.

Осталися на горбах біля Верецьких, або в найліпшій разі попали в полон...

Все решта брацтво розкошувалось тепер відпочинком, добре заслуженим і добре використуваним. Ходили хлопці по вечерницях і до-світках, а відмахавши перед полуднем легкі вправи вилежувались потім на сонці.

Вуйко Леонтинський дбав за свій рій як мама. Щодня доставляв йому то курочку, то качечку, „на поправу харчу“ — як казав.

— Наша хата заповітрена — заявив на другий день по приході — і що ввійде до неї, мусить тут лишитися, бо грозить небезпека поширення холери.

Після тієї заяви цілими годинами працював над тим, щоби в заповітрену хату заманити якесь крилате сотворіння.

Від дороги, через місток, через подвір'я і через поріг до сіней сипав окрушки з хліба і засідався за сінешними дверми. Котра курка дзьобнула бодай одну кришку — ця вже не довго тішилась життям. Йшла за кришками як по шнурку і опинювалась у сінях. Потім наступав тріскіт дверей і короткий передсмертний крик. За хвилю все було по давньому: нові кришки від дороги, двері на роствір, а за дверми вуйко. Один-одинокий Качур мав право і обов'язок помагати в ло-вах.

Зварич зараз першого дня скомпромітувався: якось так необачно відчинив двері, що чорний товстий когут шмигнув ними на двір, лишивши вуйкові тільки свій хвіст.

— Дайтеся тепер випхати! — сказав до Зварича вуйко, злий як вовк, і поніс когутячий

хвіст на стрих, там, де складав піря своїх жертв, „щоби знаку не було“.

Споживав рій ці вуйкові дари в тайні перед іншими роями, звичайно вечором, по каві. Вечорі були вже холодні, то й ніхто не звертав уваги на те, що хлопці палять у печі. Вуйко був не тільки хитрим ловцем, але й добрим кухарем. Ніхто не вмів так гарно всмажити курку чи качку, хоч не один потрапив би краще обскувати.

— Ой, вуйку, як би ця курка ожила, то ма-лаб ще чим вилетіти крізь вікно.

Вуйко кліпав грізно очима і їжив вуса.

— Як вам, пане товаришу і добродію, недо-года, то від завтра смажте самі. З нинішнім днем перестаю тим брудним ділом займатися.

Але другої днини забував про погрозу і терпеливо чатував за дверми.

— Тютінька моя маленька, моя кохана. Тютінька. Ходи, ходи, тю-тю-тю-тю! — виспівував тоненьким голосом, як котра з курок довго на-думувалася, чи ввійти до сіней...

З цілого роя один Склярський не дбав, чи вуйкові вдадуться лови. Щаслива доля уможли-вила йому поправу харчу поза стоянкою, у су-сіднього ґазди. Якось зараз першого дня після приходу трапилось йому таке щастя.

Саме вертався з сотенної канцелярії. Перед сусідною хатою сидів старий ґазда, в кожусі, скулений у чотири погібелі і тяжко стогнав.

— Що вам такого, ґаздо?

— Ой, докторош, не здужаю. Так мя в гру-дях болит, што дихати не могу.

— Простуда певно — догадувався Склярський.

— Айно-айно, набезівно простуда.

— А виб собі щось такого напилися, щоби добре випріти.

Старий тільки махнув рукою.

— Ніт у мене, докторош, такого.

— То чекайте, я вам щось дам.

Пішов на стоянку, долив до вояцької кави руму і приніс старому газді.

— Натє, кажіть заґріти, випийте і добре вкрийтеся. До завтра повинно допомгти.

Не знати, чи від того лікарства, чи може і без помочі, але другої днини старий почувся здоровим. Коли Склярський переходив повз його хату, попросив до себе, гостив припаленим медом з горіхами і просив заходити частіше. Склярський був би може зрезигнував з решти лікарського гонорару, але в старого газди була доня, синьоока Марічка, і Склярський рішив, що не випадає відмовляти старому. Весь вільний час пересиджував у сусіда і робив міну, що поважно думає над тим, щоби по війні лишитися на Закарпатті, в Чінідьові, як зять старого газди.

Всі були з цього вдоволені: старий, дочка, Склярський, а навіть товариші з роя, бо до смажених курок була одна губа менше. Склярського доглядав „тєсть“ і хлопець не оглядався на вуйкову поправу харчу.

Тільки раз, над раном, як Склярський за голосно замкнув двері, вуйко розтеркотався.

— Малиб ви розум, молодий господине. Ми

прийшли тут, щоби освідомлювати, а не деморалізувати.

— А я думав: виміняти мундури...

— То міняйте за дня, а не по ночах.

— Я освідомлював нарід.

— Побачимо, що з того вийде.

— Нічого, пане вуйку, бігме нічого. Зрештою, прошу запитати, чи вони на мене нарікають. Старий до мене добрий, а Марічка...

— Дурна коза. На такого вітрогона дивиться...

— Недовго вже... Ще день-два...

Вуйко, видно, признав йому рацію, бо замовк і більше на цю тему не заводив балачки.

Зварич не женихався ні не ловив курей, але також мав чим виповнити вільний час. Ходив до сотенного обозу на розмови. Вправді той сотенний обоз складався тільки з одної підводи, але погонич був цікавий і мав багато-багато що розповідати.

В дивний спосіб прийшла сотня до того обозу і того погонича.

Ще тоді, як перша чета, перебравши ріку, зайшла до першого села.

Хлопці пересиділи ніч при вогнищах, сяк-так обсушилися, розігріли кости і рано розбрились по селі.

Біля якогось обозу зачіпив Зварича молодий австрійський четар.

— Слухайте-но, ви може Український Січовий Стрілець?

— Так єсть, пане четар.

Цей аж засяв з радости

— Витайте, витайте. Ах, який я радий. Я називаюся Сірецький, директор театру.

В свою чергу Зварич утішився.

— Дуже мені приємно пізнати пана директора. Пан директор тут зі своїм відділом?

— З обозом. А ось стоїть — показав головою на рівні ряди підвод. — А вас тут багато?

— Одна сотня і то не ціла. Ми по битві під Верецькими. Прийшли вчора вночі. Властиво нас тут одна чета, але може ще решта знайдеться.

— А ваш обоз де?

— Ми не маємо ніякого обозу.

— Якто!? А що ж їсте?

— Трохи кави мали тай хліба...

— А консерви?

— Ми ще навіть консерв не бачили, як виглядають.

— Бійтеся Бога — зжахнувся Сірецький. — Якжеж це можливе?! Так вас виправили на війну!? Чекайте-но, щось треба порадити.

— Гей, пане Сидорак, прошу до мене! — кликнув у сторону обозу.

Надбіг старший десятник.

— Пане Сидорак, возьміть...

— Скільки вас є? — звернувся до Зварича.

— Пятьдесят два.

— ...Возьміть пятьдесят пять консерв, двацять пять бохонців хліба і кажіть занести під ліс. Там стоять наші Стрільці. Зголоситесь до команданта, а я там зараз прийду.

Зварич не знав як дякувати четареві.

— Лишіть, дурниця, ніби то моє. А якжеж би це виглядало: ви голодні, а я буду дивитися

на те. Зараз таки йду до вас. Як ваш командант називається?

— Сотник Дідушок.

— Знаю його зі Львова. Бувайте здорові, а приходіть скоро, бо консерв не стане.

Зварич справді вернувся до сотні дуже скоро.

Але не тому, що боявся за консерви.

Переходячи біля якогось мадярського відділу, побачив дивну сцену.

На містку, в грузькій болоті стояв старенький селянин, поваляний, обдертий, з батоном у руці і заєдно хрестився. Два кроки за ним вояк, з готовим до стрілу крісом, кричав щось до нього, чи кляв своєю рубаною мовою.

Зварич підійшов ближче і здеревів. Обдертий скулений селянин це був... дід Федорій.

Кліпав очима, чи зір його не обманює, збирав думки, чи це загалом можливе, але бачив, що таки справді. Перед ним стояв дід Федорій, в своїй власній особі, тільки постарілий, змарнілий і згорблений та нужденний такий, що аж жаль.

Старий не дивився в його сторону. Впялив очі в землю, зрезигновано й бездушно, раз-у-раз хрестився і голосно бубонів молитву.

— Пане Федорій! — добув нарешті з себе голос Зварич. — Що ви тут робите?

Дід Федорій підніс помало очі в його сторону, хвилину дивився так само бездушно, а потім гірко всміхаючись промовив:

— Вішати мене будуть...

— Хто?! За що?

— Чого ви того чоловіка зловили? — звернувся до вояка по німецьки.

Вояк зрозумів, про що йде.

— Рус, Муска! — вицідив крізь зуби і штовхнув старого цівкою кріса в плечі.

— То неправда — кричав Зварич. — Де є ваш командант?

Його крик звабив якогось підстаршину. Він підступив до Зварича і запитав:

— Тудум мадярум бессельні?*)

— Нем — заперечив Стрілець.

Вістун прийняв це з погордою до відома, але все таки дав вияснення.

— Шпіон! — сказав. — Рус, Муска. Фіть! — і показав рукою на горло.

— Нем шпіон! — кричав Зварич. — Нем Муска!... Україна!

— Абтретен!**) — крикнув до нього вістун і висипав із себе цілу торбу мадярських лайок.

Зварич аж зубами заскреготав з досади. Бачив свою безрадість навіть супроти дурного мадярського вістуну. Чого доброго, ще й його возьмуть за шпіона, а в найліпшій разі арештують за образу „влади“.

— Чекайте, пане Федорій, я зараз верну — крикнув до старого і пустився бігти.

— Герштельт!***) — гаркнув за ним вістун. — Герштельт!

Але Зварич не слухав. Нісся як вітер, а думка літала коло двох людей: Сірецький і Варивода. Вони одні можуть тут допомогти.

*) Чи вмієш говорити по мадярськи?

**) Відступи!

***) Верни!

Мав щастя. В половині дороги стрінув Сірецького.

— Пане четар. Там нашого чоловіка хочуть вішати!...

— Кого? Стрільця?!

— Ні, старенького селянина... Мого доброго знайомого. Йдіть, рятуйте, бо може бути за пізно.

— Добре, молодче. Показуйте дорогу.

Справа швидко виявилась.

Старий Федорій заїхав зі своєю підводою аж на Мадярщину. А потім коні йому забрали, а його самого нагнали до дому. Без ніякого паперу. Старий взяв тільки свій батіг і пустився через Карпати в Галичину. По дорозі зловили його Мадяри, але не мали часу повісити, бо втікали що могли вирвати. Щойно спинившись у безпечнім місці думали покінчити зі страшним ворогом австро-угорської монархії.

Мадярський хорунжий, командант відділу, так само як легко повірив у вину старого Федорія, так само легко дав собі її вибити з голови. Тим більше, що вища ранга ручила за невинність старого.

Не минуло й чверть години, а вже Зварич провадив діда Федорія до сотні.

— Будете, пане Федорій, тепер з нами — говорив на радішах. — Ми вас перетримаємо, аж до часу, доки не вернете в Бужани.

Старий щойно тепер ожив.

Довго тер очі руками, мовби будився зі сну і раз-у-раз розглядався на всі сторони.

— Гей-гей, паничу, хто би то сподівався, хто би то причував... Такий стид, така публіка. Магомети прокляті... Булиб повісили, якби не ви.

— Ой, не я, пане Федорій. Бо вже як дякуйте, то тому пану четареві, що за вами вставився.

— Ней його Пан Біг надгородить. Зараз видно: свій чоловік, серце має.

Сотня прийняла діда Федорія дуже добре. Одно — старий чоловік, а друге — його жахлива пригода.

— От, коби яка підвода — говорив сотник — то булиб, діду, за погонича.

— Я вам і це дам — засміявся Сірецький. — В мене якраз є зайва пара коней і віз. Господар від них помер ще перед Карпатами. Десь ще зпід Бродів тягнули його... Хочете тої підводи?

— Прошу дуже — відповів сотник.

І перша сотня дістала „обоз“.

Коли рушили до Чинідьова, за сотнею тягнувся вже віз, а на возі їхав перший стрілецький обозник — дід Федорій.

Тяжко було пізнати тепер старого. Не тільки занепав фізично: постарівся, згорбився і змізернів, але й вдачею не подобав на того бадьорого, веселого і певного себе дідка, який віз бужанських хлопців до Львова. Видно тяжкі труди за останній місяць, а вкінці марево мотузка і гиляки підломили кріпкого старика.

Спершу й до розмови не був цікавий. Хоч вуйко Леонтинський і тютюну до люльки надавав, хоч хлопці відразу добре обходилися з дідусям — він мовчав. Про свої переживання розказував мало, немов боявся, що й Стрільці можуть його прискаржити, чи покарати.

Зате з кіньми розмовляв часто. Стане коло

них, гладить їх покуйовджені гриви, поклепує по худих лопатках і примовляє:

— Ой, змарнували вас, так як і мої. Тільки шкіра й кости. Але не гризіться, я вас відгодую, хочби мав украсти. А ти сивий за господарем оглядаєшся. Нема вже й не буде. Дякуй Богу, що я є. Не будеш мати від мене кривди. Я не Мадяр.

Сплюював з досадою, як вимовляв це слово і тоді вже бурмотів до себе.

— Звірі не люди. Мовби Бога в серці не мали. Нівечать бідний нарід забездурно, гиляки людьми обвішують.

Стрільці, почувши від Зварича, хто такий дід Федорій, хотіли дещо дізнатися від нього і щораз зачинали балачку.

— Пане Федорій, розкажіть, як то з вами було?

— Та що більше скажу. Я вже пану сотникові сказав. Злапали мене коло Раківця, щось загавкали до мене та й тільки.

— А заки вас зловили?

— Ет! — махав дід Федорій рукою. — Що там було, то ней не згадує. Ліпше так.

І йшов кудибудь, щоб не продовжувати розмови.

Але в Чинідьові дід змінився. Добра поведінка сотника, щире відношення Стрільців зробили своє. Дотого старий відпочаз, успокоївся, привик до оточення і наче повеселішав. А ще як одного дня зголив сиву щітку, що покривала йому лице, то хлопці аж зраділи.

— Та ви, пане Федорій, на двацять літ мо-

лодші тепер. Чекайте, нехай прийдуть мундури. Як ми вас уберемо... А тоді — хоч на вечерниці.

— Жартуйте здорові — всміхався дід. — Я ледви вже ногами волочу. Треба буде на цвинтарі місця шукати.

— А вчора хто віз закинув?!

— Як треба, то нема ради. Задурно хліба їсти не дадуть...

Одного дня запросив вуйко Леонтинський старого на вечерю. Чорний когут, той сам, що вирвався був вуйкові з рук, забув видно на небезпеку розсипаних кришок і... помандрував до горшка. Пішла його слідами і необачна качка, що не прочуваючи лиха переступила поріг.

— Нині, панове і добродії, буде росіл — заявив товариш вуйко, — поминувши мясо з хроном...

— І рум! — додав Качур.

— Наддатки приймається з подякою — вклонився в його сторону вуйко.

— Я обіцяю наддаток, але прошу шановних панів складати на нього добровільно-примусові датки.

Хлопці вперше дістали повний „льон“ — по три короні і сорок сотиків за десять днів — то й не було жадного спротиву.

Зложилися і Качур побіг до коршми.

— Добродію! — звернувся до Зварича вуйко. — Підіть-но попросіть ще раз старого... Ні, таки приведіть, бо може сам стидається, або що. Ми йому тут чарочку, росолик... Цікавий дідок, має характер.

І дід Федір прийшов.

Спершу трохи ніяково почувався в тім то-

варистві. На щастя в першій рою був один сільський хлопець — Склярський — і то хлопець з його села. А прецінь той хлопець нічим на зверх не ріжнися від інших: той сам мундур, ті самі права... Це осмілило старого і він швидко визбувся свого змішання.

— Дай Боже, пане Федорій, дожити ліпших часів — припивав до нього вуйко.

— Дай Боже, дай Боже. Може я вже ні, але ви, панове, напевно.

— Не кажіть, і ви з нами. Поїдем, пане Федорій, в Галичину, а може й далі. Доведем вас до Бужан, а тоді — як хочете — або на піч, або з нами на Січ.

— Дуже красно дякую. Добре мені з вами, панове. Але вже не ті літа. Коби Господь милосердний дозволив вернутися на своє подвір'я... До чого вам старий дід здався... Завада тай клопіт...

Випивав старий чарку за чаркою, при кожній відмовлявся, а як таки намовили, то до кожної примовляв.

— Як дивлюся на вас, то наче мені літ убуває. Так ніби я сам вояк.

— А хіба ви тепер не вояк? „Льон“ дістали?

— Та правда — сміявся дід. — Дістав рихтально. Навіть не знаю защо і звідки!

— Як защо!? В сотенній книзі стоїть: „Обозник Федь...“ як ви пишетеся?

— Гаврилюк.

— ..., „Обозник Федь Гаврилюк“. А на метрику ніхто не цікавий.

— Як кажете... обозник? За моїх часів то їх фурвезами називали.

— Ану-ану, пане Федорій, розкажіть нам

щось за давні часи — просили хлопці. — Зварич нам казав, що ви в пруській війні були...

— Був. Але розказувати нема що. Де-де тамта война до тої.

— А котра ліпша?

— Я міркую, що тамта. Отсе не война, а Бог знає що. Бувало, йдем до битви. Банда грає, офіцери на конях, фана на переді. Ніхто не ховається, в землю не лізе. А цивілі постають збоку та дивляться. Ніхто їх не займає, кривди не робить. За цілу войну, я знаю, одного чоловіка повісили. Прусака якогось. Гармати в ночі загвожджував. А тепер...

— Що тепер? Кажіть, пане Федорій — допитувались Стрільці.

— Та що буду вам казати! В газетах десь певне стоїть те все написане.

— В газетах, діду, про таке не пишуть.

— То ви мусіли самі неодно бачити...

— Не бачили, а тільки перечули. Кажуть, що наших людей багато повішали, постріляли.

Дід насупив брови і задивився в кут хати. Видно страшні картини вставляли перед його очима, бо лице старого поморщилося, як кора на дереві.

— І вішали і стріляли... Як хто хотів. І скільки! Але вже сам не знаю, що казати... Ніби цісарське войсько, так як і ви...

— Ми, діду, не цісарське войсько.

Дід помало підвів голову і здивовано подивився довкола.

— Як то не цісарське?!

— А ні. Ми українське. Ми йдемо не за цісаря, а за свій нарід.

— Але присягалисьте!?

— Присягали, правда. Без того не булиб нас пустили на війну. Але ми маємо все своє.

— А ось мундури цісарські.

— До якогось часу. Доки нам наших, українських, не прилагодять.

Це сказав Перфецький, але ні він, ні решта Стрільців не дуже вірили в те. Атже досі навіть добрих австрійських мундурів не дістали. Мріяли бодай про стрілецькі шапки, але не було кому про те подбати.

Не знати, чи дід Федорій повірив у слова Перфецького, але головою притакнув.

— Не дивуйтеся старому — сказав по хвилині, — бо за мене такого не було. Були, ніби, добровольці, але рахувалися за цісарське військо.

— Так-так, пане Федорій — обізвався вуйко. — Ми перші. Українські Січові Стрільці. Своє рідне військо. Командуємо тільки по свому.

— Чув. І команда добра. Вчора пан сотник, як крикнув, так як ножем утяв. А я, кілька намутився, заки зрозумів по німецьки що до чого. Вже багацько-м знав тої мови, але вивітрило з голови. Як би так хоч трохи, то не булиб мене може за шпіона брали. А то все: рус тай рус.

Вуйко моргнув до хлопців, мовляв — старий починає розбалакуватися і ніби знехотя спитав:

— Де то вас, пане Федорій, забрали на „форшпан“^{*)}? Зварич нам казав, десь коло Золочева...

^{*)} Форшпан — нім. — підвода.

— Коло Курович. Німці мене взяли, але не довго я з ними їздив. Пішли ми потім до Рогатина. Там стояли щось дві добі. А як счинилася битва, то нас післали аж під Галич. А там я згубив своїх Німців і вже цілий час з Мадярами.

— То хто так вішав наших: Німці чи Мадяри?

— Німці не так. Вони більше до суду. Але то на одно виходило. Там в суді, кажуть, є такий суддя, що нікому не перепустить. Казав мені один наш чоловік, капраль, що він Загурський називається. Приведуть кого до нього, то він, каже, тільки засміється: „Що — говорить — вже знов когось шия свербить“. І не розпитує багацько. Напише папір і по всім. Але то я вже про нього перечув аж тут, у горах. А там на долах, то й суду жадного не було. Злапали — на гиляку.

— А все таки щось мусіло бути, коли вішали. Не брали так когонебудь...

— Ріжно: і когонебудь і некогонебудь. Усяко бувало. Ксьондза брали за папери, хлопа за те, що знаки давав.

— Як, таки давали наші люди знаки?

Дід гірко всміхнувся.

— Ей, які там знаки. От під Рогатином, не памятаю, як те село називалося, виліз хлоп на стіжок. Ми акурат в селі, а артилерія перед селом. Постріляли трохи, а тут російська куля просто в гармату, раз, другий, третій. Артилерія скрутилася і в друге місце. Москалі знов. Тоді вони до села і далі: Є — кажуть — якийсь форетер*). Давай шукати. Знайшли хлопа на стіжку. Поліз, дур-

*) Ферретер — нім. — зрадник.

ний, дивитися. Стягнули на долину. „Ти — кажуть — знаки давав“ і зараз таки коло стіжка повісили... Або знов коло Галича. В суботу під вечір поліз паламар на дзвіницю, ніби — задзвонити під неділю. Злапали — повісили. Таки під церквою. То як хтось дав знати, жінка й діти повибігали, просять, до ніг чіпляються, а якийсь нелюд жінку кольбою в груди, аж кров з губи пішла. А дітей копали як щенят. „Муска! Кутя!“ — кричали. Вони, видно, ті Мадяри, то люблять людей вішати. Злапали були коло Галича щось зо сорок козаків, то геть їх на стовпах попри гостинець повивішували. Аж страшно було їхати...

— Ех! — крутнув головою дід. — Хіба би Бога не було на небі, а найяснішого пана в Відню, щоби то все присохло на них. Але... що я буду говорити. Скажете: бреше старий, бо сам страху наївся.

Старий замовк і підпер голову рукою та хитався то в одну, то в другу сторону. Хлопці також мовчали. Тільки маленька лямпка шкварчала, порскала і слабим вогником освічувала одинацять голів; десять молодих, одну сиву, як молоко — а всі похилені.

Врешті Черник перший перервав тишу. Відкинув назад голову і стукнув п'ястком об стіл.

— А нехай то все шляк трафить. І це має бути ніби своя армія. Банда чиста.

Старий Федорій аж кинувся при тих словах. Підніс швидко голову, немов надслухував. Навислі сиві брови ще більше насупились, а зпід них блиснули грізно очі в сторону Черника. Зжахнувся старий австрійський вояк на таку

образу армії, в якій стільки прослужив, з якою були зв'язані всі його молодечі спомини.

— Банда! — повторив твердо Черник і з досади аж термосив себе за волосся. — Тут, у своїм краю вішають невинних людей як собак. Що то булоб на Україні, в так званім ворожім краю!... Ех, коби дістати в руки такого Загурського... Вже більше не післав би нікого на стричок.

— А я вам кажу, що цісар про того не знає — обіззався дід Федорій.

— Все одно, діду, чи знає чи ні. Йому так представлять справу, що він і пальцем не кивне. А врешті, кому в голові сотня чи дві повішених „зрадників“. Але нас це обходить. Сини добровільно пішли на війну, а батьків на вербах порозвішували.

Дід уже не обіззався. Голова помало знов похилилася вниз і безрадно хиталася то вгору то в долину.

— Подумати тепер — сказав по хвилині Зварич — що те все, що нам пан Федорій оповів, це тільки маленька частинка великого лайдацтва. Атже таких Загурських чи інших мусить бути більше. Возьміть цілий галицький фронт від Сокаля до Заліщик, скільки полевих судів і таких страшних випадків...

— А я думаю — обіззався вуйко Леонтинський, — що воно так трагічно не є. Чому припускати найгірше?

— Бо ви, вуйку, великий дуже австрофіл — визвірився на нього Черник.

— І не стидаюся того. Я, мій пане дорогий, беру справу не серцем, а розумом. Повісили —

лайдацтво. Але це не система і не можна цього класти на карб цілої армії. Це просто злочин якогось збоченого типа, або трагічна помилка, або вкінці шукання за уявним винувником програю.

— І ми маємо на те все дивитися спокійно, правда?

— Я не кажу дивитися. Навпаки треба з лихом боротися, збоченців унешкідливити, але не так на галай-балай: „ціла армія банда, йдім до дому“, або може ще щось гіршого.

Черник легковажно махнув рукою, мовляв — все те псові на чоботи і звернувся знов до діда.

— Пане Федорій, а бачили ви хоч раз, щоб когось суд звільнив?

— Бачив.

— Кого?

— Жида. Не знаю за що його судили, але викрутився. Десь ніби мав сказати, що Москалі певно його так не обрабують, як Австріяки.

— А нашого чоловіка?

— Нашого!?... Не знаю, не чув.

Черник хотів був щось сказати, але тільки губу отворив, бо в цю мить відчинилися двері і в хату вступив четар Шпак.

— Позір! — крикнув Перфецький і всі витягнулись.

Дід Федорій і собі випростувався як міг та впялив нерухомо очі в команданта.

А четар усміхнений і ніби ласкавий підійшов вихилясто до стола і кинув оком на останки вечері.

— О, як бачу, то панове дохарчовуються з приватних складів — сказав солодко. — А й пивниця, бачу, засібна в різні напитки. Чи рум так само некупований?

Перфецький, до якого властиво були звернені слова, похнюпив голову і ніяково всміхнувся. Вуйко Леонтинський втягнув у рамена голову і так смішно заморгав очима, що хлопці мало не порскнули сміхом. Але святе слово: „Позір“ — тримало їх на припоні.

— Спочинь! — закомандував четар. — А тепер відповідайте: звідки це все?

Леонтинський набрав воздуха повну блюзу, зробив урядову міну і виступив наперед.

— Товаришу четар, голошу слухняно, рум під словом чести купований.

— А кури?

Вуйко зробив таку гримасу, що небіщик був би засміявся і салютуючи до голови, звістив:

— Заблукавши.

— Заблукавши? — присікся до нього четар. — А до команди сотні заблукалися нині дві молодиці з жалями, що їм пропадають кури і качки.

— Товаришу четар, голошу слухняно, ми про це нічого не знали. Але це мусіли бути особи без серця і душі. Жалувати стрільцеві тої дрібки харчевої радості...

Четар Шпак, хоч який був строгий і службіст, але не витримав. Розреготався на ціле горло, а рій завтурував йому.

— Ну, хлопці, нехай вас біда возьме. Що я вже з вами маю...

Ті слова до решти осмілили вуйка. Справа, значить, не виглядала так страшно, як здавалося спершу. Швидко відсунув крісло і елегантним рухом запросив четаря сісти.

— Шановний пан командант будуть ласкаві зайняти місце. Маю спеціально спечену ніженьку качачу — пальці лизати.

— Господине! Напитки! — гримнув на Зварича, що глумливо підсміхувався, а сам скочив до рури по мясо.

Четар так був спантеличений вуйковими примовами, що й на крісло сів і чарку випив і до качачої ніжки забрався. Але як тільки вкусив, щось собі пригадав, бо розглянувся по хаті.

— А деж той старий Федорій? Щось його не виджу.

Тоді й хлопці спостерегли, що діда вже між ними нема.

Скористав з замішання і зник як камфора.

— Добре старий зробив, що пішов — сказав задоволено четар. — Трохи булоб мені неприємно.

І взявся знову до ніжки.

А хлопці раділи в дусі, що командант дався зловити на вудку. Їв „заблукавші“ кури чи качки, то й не може робити з цього слідства.

— — — — —

Прийшли врешті довго очідані, давно заповіджені однострої. Правда, не стрілецькі, бо Боева Управа не подумала про те, щоби Стріль-

цям виклопотати їх, але бодай полеві австрійські. Скинуть нарешті Стрільці ненависний синій мундур з жовтими нашивками, що робив з них гонведів*) і наганяв страху населенню Галичини.

Разом з одностроями прийшли кріси, набійниці, наплечники, білля, черевики, пояси та багнети. Все те заїхало вагоном на дворець і хлопці аж трусилися з нетерплячки, коли то вже раз поведуть їх переодягатися. Всім їм добре забилася в тямку хвиля пониження і стиду, яку пережили тому два дні:

Хтось дав знати, що попри Чинідьово переїжджатимуть інші стрілецькі сотні на фронт. Перша сотня побігла ціла на залізничий дворець, щоби побачитися зі знайомими, розпитати про новини, розповісти як виглядає війна, а то й похвалитися перебутими трудами та небезпекою. В душі почували свого роду вищість від тих „зелених новобранців, що ще пороху не нюхали“.

— Цікаво, як вони вбрані!? — говорили між собою.

— Може хоч шапки військові дістали?

— А може й то ні.

— Ото десь брацтво виглядає. Як македонські повстанці...

Підсмішкувалася перша сотня як ішла оглядати, але перестала сміятися, як стрілецький потяг заїхав на стацію.

*) Гонведи — мадярське військо, т. зв. „краєва оборона“.

З вагонів висипались вояки, кожний як з голки, всі в сивих полевих одностроях, новенькі пояси з набійницями, жовті черевики на ногах, а кріси „манліхери“ — найновішої системи.

Тепер прийшла черга на тамтих посміятися з першої сотні.

— Гей, гонведи! — вигукували. — А в чім ви носите набої?

— За пазухою! — сміявся хтось.

— А мотузки від крісів ще не порвалися?

— Дурний. Чи то така біда?! А очкур від чого!

Перша сотня аж зубами скреготала на всі ці насмішки. Дехто пробував віргризатися, але не йшло. Ріжниця була така очевидна, що не було й балачки.

Один Качур не давав за виграну. Відтинався то в один бік то в другий, а врешті витягнув луску з набою і підставляв тамтим під ніс.

— На, понюхай чим то пахне!?

— Тютюном від люльки!

— Порохом, дурню, не тютюном. Тягни носом, щоб потім міг хвалитися, що нюхав порох. Ти думаєш один з другим, що як маєш сиві штани, то вже з тебе Наполеон! Ми вже щось виділи, а ви щойно їдете побачити. Трохи вам змякне рура, як побачите зблизька.

На тім насмішки скінчилися. Сотні чули вже про бій під Верецькими і мусіли признати, що перша сотня супроти них — „стара війна“.

— Кажіть-же, як там було?

— А бачиш, уже тебе страх облетів. Ну,

смійтеся далі з гонведських мундурів, з мотузків коло кріса!...

— Качур, не будь дурний! Навіть пожартувати не можна. А пам'ятаєш, які ви були горді, як відїздили зі Страбичева на фронт!? Тепер ми вас трохи... Але пусте! Оповідайте, як з вами було, хто забитий чи полонений, скільки було ранених?...

— Бій під Верецькими — почав святочно Качур — це перший бій українського війська з Москалями від козацьких часів. Дата 28 вересня...

— Гов! — перервав йому промову хорунжий Балюк, що саме підійшов до гурту. — Не ви були перші. Сотня Семенюка два дні швидше звела бій під Сянками. Отже не дата 28, а 26 вересня 1914 року буде історична. А перший Стрілець, який впав за волю України це Василь Чехут з Кадлубищ, повіт Броди.

Стрільці з першої сотні нічого про це не знали і були певні, що то вони почали визвольну боротьбу. Тимчасом друга сотня, хоч і вийшла пізніше, швидше стрінулася з ворогом і перша кровю засвідчила свою любов до Рідної Землі.

Чи тільки того вони не знали?!

Відірвані від безпосередньої стичности з ворогом, у тихім запіллі забули навіть про війну. Хоч який короткий був їх відпочинок, але вояк дуже швидко забуває про війну, ба навіть старається про неї забути, коли має нагоду до цього. Швидко пристосовується до зміненого оточення, поринає з головою в іншу атмосферу і стає на цей час байдужим навіть на ве-

ликі події. Перемучене тіло присипляє не тільки чуйність, але й цікавість та спостережливість. Зате після відпочинку все те виступає з подвійною силою.

Перша сотня чула про те, що ворог, зійшовши з верхів на Закарпаття, потерпів невдачу та що відступив назад у гори. Але де саме спинився не й дуже допитувалася, бо всі знали, що за день-два переконаються наочно про це. Одинокий часопис „Пестер Льюїд“, який попадав їм у руки, не мав багато читачів.

В Коші У. С. С. було якраз навпаки. Там кожную газету розривали, кожную вістку подавали з уст до уст, а багато вісток з поля бою попадало і в щоденні накази.

Отже довідалася перша сотня, що Москалі завернули загалом з Бескиду і що стрілецькі сотні може доїдуть навіть під Стрий.

— Доїдете, але хіба один на другім — говорили стратеги з першої сотні. — Думаєте, що Австрійці не понижили мостів за собою?!

— А ти думаєш, що Австрія не має готових мостів? Ми вчора бачили, як їхав поїзд готових частин моста.

— Чи їхав, чи не їхав, але до Стрия ще далеко. Ви коби до Сколя дотягнули!...

Затрубіла трубка „Сідати“ і все кинулося до вагонів. За хвилю паротяг засвистав і постогнуючи рушив у гори.

— Решту ми вам напишемо! — кричали ті, що відїздили.

— Не треба, побачимо самі! — відповідали ті, що оставали.

— Коли останній вагон минав хлопців з першої сотні, якийсь „безсердечний“ тип вихилився і крикнув на ціле горло:

— Відяз!*)

Туркіт коліс і сопіт паротягу заглушили побажання, які полетіли навздогін за кусливим на-смішником.

Але це не могло зігнати прикрого почуття з душі першої сотні — почуття стиду і приниження.

Тому така радість, коли врешті прийшли нові однострої.

Того самого дня переодягалися. Від ніг до голови. І хоч нові мундури були далеко менше мальовничі, хоч не на однім блюза висіла як ворочок, — усі були вдоволені. Нові черевики і пояси, хоч декого й давили, але якже приємно скрипіли! Великий наплечник скривав у собі ціле вояцьке майно.

Вістун Михайлів, старий вояк, що якимсь чудом попав з 30 полку до Стрільців, показував таки там, на місці, як звивати разом плащ, ша-тро і накривало, щоби все те вужем обвилосся зверху коло наплечника і як на тім привязувати казанок.

До Чинідьова вертала сотня мов не та. Коли розбрилися по стоянках — люди їх не пізнавали.

Тільки Склярський запевняв, що його дівчина пізнала відразу.

Але це вже була справа серця, не очей...

*) „Відяз“ — мадярське „позір“.

Перша сотня лежала як охорона гармат на високорівні напроти Синевідська Вижнього. Дві батареї греміли без перестанку, а стрільна летіли понад голови сотні і рвалися у провалах за селом. Цими провалами збігали вділ ворожі відділи і пропадали з очей за горбками, в ровах та за хатами. Вчора наші відступили з позицій за Синевідськом, нічю опорожнили село, а завтра — Бог знає що буде.

День був теплий, соняшний мовби це не піз-на осінь, а кінець літа. Безхмарне небо, тихе а глибоке, сиділо непорушно над головами і як насилало час до часу вітер, то такий ласкавий, що ніхто на нього не відказував.

Хлопці благословили теплу днину, ясне сон-це і свою позицію, бо могли врешті переспатися трохи. Вже три дні шибались по верхах, день і ніч, затикали прірви, скріплювали слабі обсади, ходили на стежі, чи крили відворот. Австрійська лінія знову подалася назад, хоч уже доходила до Стрия. Так добре, так радісно було йти вперед. Завтра Стрий, за кілька днів Львів, а там... Мрії, пляни, сподівання...

І нараз одної ночі відворот. Становище за становищем, село за селом. Знову в ненависні гори, на холод і муку. А головне: назад. Ті самі

становища, горби і села, які так швидко прийшлося опускати, треба буде потім зубами гризти, кровавим потом зливати, щоб відібрати назад. Боліло це кожного, кому дорога була ота нещасна земля, а найменший клопоть утраченого терену віддаляв від мети, до якої пустилися йти.

Але і в таких хвилинах бувають моменти, коли все блідне, затирається, мало зовсім не гине. Це моменти фізичного і душевного перемучення, доведення мязів, ока, вуха і мізку до останніх границь спроможности.

Тоді одна тільки думка, одно бажання: Спочити, спати!

Отаман Коссак побачив це на першій сотні і дав їй лекшу службу. Хоч недолюблював отої „стрілецької аристократії“, а ще більше її сотника. Підчас перемаршу через Синевідсько оглядав їх своїми великими, мов задимленими очима і бачив, що сотня мусить відпочити, коли не має лягти денебудь покотом. Коли підійшов до нього сотник Дідушок по дальші накази, він стягнув ще більше густі брови, аж виступила на чолі глибока борозда і сказав підсміхаючись:

— Бачу, що панове не дуже видержливі на труди...

— Пане отамане... — почав сотник.

— Я тепер говорю! Скажете, що напрацювалися. Всі ми напрацювалися. Ніхто з нас не лежав горі черевом. Треба піддержати хлопців, від того є командант!...

Розставив широко ноги і бив по них великими долонями. Енергійна борода раз-у-раз висувалася наперед і вказувала на кепський гумор.

Сотник Дідушок стояв перед ним ніби витягнений, але видно, що ледви тримався на ногах. Тільки маленькі чорні очі жевріли як два вуглики і гляділи на отамана з нетаєною ненавистю.

— Пане отамане... — спробував знову забрати голос.

— Я тепер говорю! — тримнув отаман. — Сотня займе становище як охорона гармат, на високорівні за Синевідськом. Маєте зголоситися в команданта батареї сотника Келлера. Можете відійти!

І не чекаючи на поздоровлення обернувся, сів на коня і відїхав.

Сотня бачила цілу сцену, а навіть дехто почув уривки розмови. Всіх заболіла поведінка отамана Коссака з їхнім сотником і нехоть до нього ще збільшилася.

Але бути охороною гармат не так зле, а ноги ледве волочаться, а сонна голова ледви держиться на в'язах. Тому й ця подія зблідла перед надією паругодинного сну.

Двіста, може й менше кроків перед дулами стріляючих гармат — не так легко заснути. Гук стрілу обухом б'є по голові, а свист стрільна вертить діру в вусі. І то не раз не два, а сотні разів.

Баухшів, баухшів! — без зміни і перестанку.

Зварич, хоч який був змучений, довго не міг заснути. Лежав у маленькій видолинку і за кожним стрілом відчиняв очі. Дивився вслід за стрільном, бо по свисті орієнтувався куди воно полетіло. За хвилину біла квітка вицвітала на вершку смереки, або виростав біля неї брунатний

кущ. Залежно від того, чи гармата ригнула шрапнелею чи гранатою.

Російська артилерія не докучала. Видно гармати ще не підїхали ближче, а ворожі стрільна падали в село і на першу лінію піхоти. Москалі стріляли здалека, бо стрільно довго свистіло заки розірвалося.

Зварич дивився на Си́невідсько...

Бідне те наше галицьке село! Недавно-що орали його австрійські гранати, а тепер скоро-дять російські. І хіба якесь чудо, що досі ще стоять хати та стодоли, тільки десь-не-десь купа ру-мовищ, чи останки згарищ. Та це ще не найбільше лихо, яке стрінуло село.

Кожне військо, що прийшло до нього, жадало жертв. Прийшли Москалі — зігнали громадську раду, щоб та наказала людям направляти міст. Радні не хотіли. Московські нагаї списали їм спини, а „штики“ примусили виконати нака- Під нагаями направляла громада міст, здрігаючись на думку, що буде, як прийдуть Австрійці.

Австрійці прийшли, а з ними появився суддя Загурський. Над тим самим Опором, над яким згинув один Окаянний, тепер лютував другий. Цілу громадську раду казав повісити. Дванацять найповажніших господарів Синевідська Вижного. Перед вікнами старенького священника, „бо й піп тому винен!“ Дванацять стовпів виросло за ніч під приходством, дванацять людей не діждалося сходу сонця. Священник дістав нервову хворобу, а Загурський відфотографувався на тлі своїх жертв.

Три дні після того прийшли в Синевідсько Стрільці. Повішених уже не було, але стовпи ще

білили коло приходства, а на них ще маяли мотуз-
зяні петлі. Може ждали на нові жертви!?

Щойно Стрільці знищили стовпи, а потім присягли собі зігнати зі світа отого кровавого опира, що від початку війни годувався кровю не-
повинних селян. Але як його знайти і де його до-
пасти? Такі пани не показуються там, де свищуть
кулі. Вони в корпусних командах, далеко від
фронту та небезпеки.

Дивиться Зварич на Синевідсько... За кілька
годин знову там прийдуть Москалі і знову будуть
гнати нарід направляти міст, чи копати окопи.
А потім знову вернуться Австрійці...

Там десь за горами місто Стрий. До нього
доходила вже австрійська офензива і Стрільці ра-
дувались, що йдуть на доли.

А одної ночі прийшов відступ і вони знову
опинилися на горах.

Остався там під Стриєм не один, а між ними
директор Сірецький. Підчас відступу наїхала на
нього гармата і роздавила... Побажав йому дід
Федорій довгого віку за те, що спас його від
смерті, але не сповнилося те побажання...

Зварич дивився, думав і врешті сам не знав
коли і як заснув.

Камінний сон змученого вояка... Приходить
швидко як вояцька смерть, без огляду на пору
і місце. Не вимагає ні мягкой постелі, ні тиші, ні
темноти. Сира земля замість сінника, кулак за-
мість подушки, а куций плащ замість накривала.
В окопах чи в придорожнім рові, на болоті чи на
купі каміння, в ночі чи в день, лежачи чи сидячи
— всюди і все зявиться він і принесе на годину-дві

цілковите забуття. Можуть кричати люди, тріскотіти кріси, ревіти гармати — вояк спить. Камінним сном, який знову дасть йому силу пройти десятки кілометрів, видержати ніч на сторожі, робити наступ, чи відбивати його. Щоб відігнати такий сон, треба хіба якогось пекельного галасу, або... наказу.

Зварич збудився. Сам не знав, чи це йому приснилося, чи справді чув якийсь страшний гук. Ще хвилю лежав непорушно, з розплющеними очима і не здавав собі справи з того, що властиво сталося. Але другий гук опам'ятав його зовсім. Десь дуже близько вибухла граната і його обсіпало землею. Підвівся і глянув довкола.

— Кладися, чого показуєшся!? — крикнув хтось і Зварич приляг до землі.

Заздрів тільки клопот чорного диму, що плив під горбом біля нього.

— Федьку! Що то такого? — звернувся до Черника, який лежав поруч.

— Хіба не бачиш. Самі гранати. Бють не артилерію, але за коротко, скоротило би їм вік.

— Я спав.

— А я думаєш ні. Але збудили...

Фіов-фіов-фіов! — засвистіло в повітрі і хлопці прилипли до землі.

Траух! — гримнуло на стрілецьку розстрільну.

Хтось крикнув коротко і глухо.

Але навіть оглянутись не було часу. Зашипіло знов і знов і дві гранати одна по одній вибухли на краю горба.

За ними прийшли шрапнелі і розірвалися, але вже далі, над гарматами.

— Переносить на артилерію — сказав Черник.

Справді. За шрапнелями надлетіли гранати, але тим разом уже не за коротко. Одна вдарила під саме дуло гармати і перекинула її як жабу горі черевом.

Біля батарей счинився рух. В шаленім галлопі заїхали коні з „дочепами“ і за хвилю-дві батареї змінили становище. Тільки розбита гармата осталася на місці, витягаючи благально до неба рамена поломаних коліс.

Стрільці не мали вже тепер кого охороняти. То один то другий підносилися, присідали, а то й плазували до себе. Розстрільною пішла чутка: Четар Шпак забитий, двох з третьої чети ранених.

Шпака не любили, але вістка про його смерть потрясла всіми. Перший стрілецький старшина впав. І то не в наступі, не на стежі, а підчас артилерійського поединку. Москалі й не думали обстрілювати гарматню охорону, а просто за коротко брали.

Четар Шпак лежав поперек своєї ямки, горілиць, так як його кинув напір воздуху. Праве рамя і груди були розірвані на шкamatтя якимсь великим відломком гранати.

Два ранені Стрільці вийшли ще сяк так, один був ранений в ногу, другий у плече. Санітарів не було і товариші як уміли так перевязали рани.

Перфецький, як медик, хоч і з першого року, оглянув обидвох і заявив:

— Рани поверховні. В середині заліза нема. Це було щастя для ранених, бо нешвидко могли дочекатись операції, а нечистий відломок уже неодного легко раненого виправив на другий світ.

Саме смеркалося. Артилерія стихала і можна було неспостережно знести ранених до підводи. На платах шатра перетягнули їх з лінії в рів, а ровом понесли аж до діда Федорія, що стояв з возом за горою.

Старий сидів коло воза на скринці з набоями і кутив люльку. Як побачив, що когось несуть, схопився, сховав люльку в кишеню і підбіг до Стрільців.

— Ох, іроди! Таки поцілили! — лютився на Москалів.

— Несіть сюди, я зараз зроблю місце — казав до Стрільців і побіг назад до воза.

Ранених положили на землі. Вони лежали тихо і навіть усміхалися.

— Дуже болить? — питався дід Федорій розміщуючи скриньки та мішки на возі.

— Не дуже, пане Федорій. Тільки нога затерпла. Як дерево тепер.

— А мене таки болить — обізвався той, що дістав у плечі. — Рушитися не можу.

— Нічого не буде — потішав дід. — От коби так чорного пороху. Добрий на рану. А я вам хоч мякушкою заліплю.

— Вже ви, пане Федорій, не вживайте своєї медицини — обізвався один з тих, що принесли. — Коби до Сколя, там доктори вже їм порадять.

Висадили ранених на віз, примістили, відкрили і збиралися вертати.

— Богу дякувати, що нікого більше не зачіпило — сказав дід.

— Ой зачіпило, пане Федорій. Четар Шлак згинув.

Дід вирячив очі.

— Що ви кажете? Пан четар згинув?! Де, яким світом?

— Від гранати. Розірвала йому груди і руку.

Старий спустив голову і хвилю мовчав. Потім скинув шапку і перехрестився.

— Ней з Богом спочиває. Добрий чоловік був, царство йому небесне! — і глибоко та щиро зітхнув за душу першого стрілецького старшини.

Дорогою надбіг якийсь Стрілець.

— Де перша сотня?

— А тобі на що?

— Наказ від отамана.

— То ходи з нами. Ми вертаємо саме тамтуди.

Казали дідові зіхати на долину до ліса, де розтаборилися були кухарі, а самі рушили ровом назад.

На землю швидко западав сумерк. Не так від того що день кінчився, як від того, що тяжкі, темні хмари виповзли нечаяно ізза гір та застелили небо.

— Буде дощ — сказав котрийсь.

— Або сніг. Чуєш як похолодніло.

— Ох, померзнемо ми на тім щовбі.

— Маю вражіння, що ні — обізвався Стрі-

лець з команди курія. — Виглядає, що тої ночі буде дальший відступ. Щось таке говорили в бригаді.

— А ти там ходиш на нараду!?

— Не було нікого з вашої сотні, тому мене попросили.

— То кинь там час-до-часу добре слово й за нами.

— Зробиться, зробиться. Тільки справуйтєся добре.

Один з більш запальчивих „дідушківців“ обрушився:

— Диви на „коссаківця“, який дотепний. Слухай, ми як тебе тут зараз справимо...

— Дай спокій — зацитькував другий, більш розважний. — Сам зачіпаєш, а потім страшиш хлопця.

В свою чергу обрушився „коссаківець“.

— Я не такий страшків син. Але дайте хоч наказ занести.

Вилізли з рова і пішли горбом. На дворі так стемнілося, що від Москалів певно їх не було видно.

В наказі стояло, що сотня зійде з позиції і подасться до Дубини біля Сколя, де очидатиме дальших наказів.

Сотникові наказ не був прикрий, атже сотня мала зійти в село, але прикрий був автор наказу.

— Що значить зараз?! Щоби нас вистріляли як качок? — визвірився незнатъ защо на невинного вістового.

— Пане сотник, та я...

— В нас кажеться: товаришу сотник — крикнув на нього сотник. — Ми ще, Богу дякувати, Стрільці.

— І я також! — відповів відважно хлопець.

— Мовчати, я тепер говорю. Ось посвідка відбору. Можете йти.

Здивований і справедливо ображений хлопець поздоровив і швидко віддалився.

А Стрільці першої сотні, що чули цілу розмову, думали і не могли вирішити: Мав рацію їх сотник, чи ні?...

— А що з четарем? — запитав Черник, коли вже сотня дістала наказ відходу.

— Або я знаю!... Як думаєте? Може таки тут поховаємо!?

— Ні, товаришу сотник. Тут навіть хреста нема з чого зробити.

А обертаючись до першої чети:

— Правда товариші. Знесемо свого четаря на долину до ліса, там зробимо хрест і поховаємо.

— Так есть! Так есть! — обізвалися голоси. І понесли...

На платі шатра, як недавно несли ранених.

Страшно виглядав цей похоронний похід. Напереді сотник, за ним чотири Стрільці з тілом четаря, а позаду решта сотні. Тихо, як примари йшли темним полем, тільки то тут то там дзенькнув до другого кріса багнет, або цокнуv до каменя черевик.

Ніхто ні пари з уст. Перший раз ховали цілою сотнею товариша і то старшину. Дві, найвище три години тому ще шипів на хлопців: „Хо-

ватися, кажу!“, а тепер сам сховається в землю — на віки.

Несли його Стрільці першої чети осторожно, мов боялися спричинити йому біль. Легко переступали рівчаки, помалу сходили в долину. Мінялися часто. Кожний з чети хотів віддати останню прислугу своєму четареві в останній його мандрівці, на незнаній, гірській доріжці.

Під лісом, на горбку, поховали його.

Наділками*), багнетами викопали яму, з берези зробили хрест, а на хресті повісили скровавлену шапку і кусень дощинки з муніційної скриньки.

А на дощинці хемічним олівцем: За волю України, У. С. С. четар Данило Шпак 8. XII. 1914.

Почетним ходом перейшли попри саїтну, чорну могилку. А як минали її, закрутився в повітрі перший сніг і білими нетлями обсідав свіжий гріб.

*) Наділка — військова лопатка.

Аннаберг. Німецька кольонія захована в глибоких горах. Все там інше: хати, люди і їхні звичаї. Хати кращі і з більшими вікнами, люди здоровші, ходять у деревляних виступцях і накриваються перинами.

Стрільці прийшли сюди вже добре під північ. Від Синевідська до Аннабергу добрий шмат дороги, а ще з набором на плечах, з десятками кілометрів у невипочатих ногах, з недоспаними ночами в очах. Цілу дорогу сипав пластівнистий сніг і вкрив грубою верствою цілу сотню. Добре ще, що під ногами брав мороз і черевики не так грузли в болоті.

— Богу дякувати світиться! — сказав хтось, коли сотня підійшла до села.

Війна дає багато прав, але вояк волить не бути тягарем для цивільного населення. Коли застукає до заспаної хати — вона прокинеться, але наскільки приємніше не будити її, а зайти заки ще засне. Хата тоді багато привітніша і... більше щедра.

Зваричеві припала стоянка зараз на краю села. Як сотня входила так і призначували: перша хата — перший рій, друга — другий, третя — третій.

В хаті не спали ще. Господар, типовий Німець: бородатий і з люлькою в зубах, майстрував щось на ослоні, а жінки пряли вовну. Простора біла хата привітно всміхалася до нічних гостей.

Вуйко Леонтинський почав був розмову по німецьки, але не багато з цього вийшло. Кольоніст мало що розумів і відповідав якимсь своїм діялектом.

— Сі сан гкумен фун Сколе?*) — догадався вкінці.

Але розмовитись таки можна було: хлопці вчилися трохи німеччини, а кольоніст жив серед українських бойків. Те, чого Стрільці хотіли, можна було і знаками показати: зварити каву і спати.

Одно і друге виконали господарі без захоплення але й без нарікань. Жінка затопила наново в печі, а чоловік уніс вязку сіна і розстелив на землі.

За той час Склярський вспів уже навязати знайомство з дочкою, хоч не знав ні слова по німецьки, а вона ще менше по українськи. Показував усякими способами, як сотня в останніх днях намучилася, як він нині змерз і — очевидно — як вона йому подобалася. Вислідом цієї розмови була тепла перина, яку дістав, коли вже всі лежали покотом серед хати. Зварич з цього теж скористав, бо поліз до Склярського під перину і виспався як уже давно-давно.

Перший раз від Горонди зійшлися в Аннабергу стрілецькі сотні. То й не диво, що ранком

*) Ви прийшли ві Сколя.

по сніданні крутилися хлопці з різних сотень по селі, відвідувати себе, оповідали і розпитували.

Стоянка першого роя мала також гостей. Насамперед прибігли бужанські хлопці. Змінились багато, змужніли і вирівнялись, а мовчаливий Саган розказував широко про це та про те. Були всі три в сотні Дудинського і добре їм поводилося. Сотник сам любив добре зісти, то й дбав, щоби й сотня не голодувала.

— А за Бужанами не жаль? — питав Зварич.

Саган махнув рукою:

— Нема часу згадувати. Скінчиться війна, то вернемось.

Але як довідались про діда Федорія, то аж їм очі засвітились.

— Ходім до старого!

І зі Склярським пішли шукати ще одного мешканця рідного села.

Під полудень діждався перший рій нових гостей. У хату ввійшли два незнайомі і чудні Стрільці. Один з них старшина, другий здається підстаршина, бо з боку теліпалась у нього якась жовта торба. Старшина був середнього росту, з великою квадратною головою і з двома гудзами на чолі. Зпід зрослих брів дивилися грізно маленькі чорні очка, а чорні стрепіхаті вуси наганяли страху. Підстаршина маленький, мізерний з ясними привітними очима, з високим чолом і орлиним носом. Зпід тоненьких вусиків грала заєдно приємна усмішка.

— Чи це евентуально рій першої чети першої сотні? — спитав старшина тубальним басом і тицьнув пальцем на хату.

— Так єсть, пане четар! — відповів котрийсь із хлопців.

— Гаразд!

І старшина ввійшов до хати, а за ним маленький підстаршина. Старшина звернувся до нього:

— Тепер евентуально питай ти.

— Панове, прошу вибачити. Хто з вас є Петро Зварич?

— Я — сказав Петро і виступив наперед.

Підстаршина підняв руку мов у театрі, глянув ласкавими очима на Зварича і з грацією похилив голову.

— Ах так! Дуже мені приємно стрінути свояка. Я є Лесь де Новіна Розлуцький.

Петро зробив дуже дурну міну, бо про такого свояка нічого не чув. Але не випадало допитуватись.

— Мені також дуже приємно — сказав, що би щось відповісти.

— То давай писка, драбуго! — промовив Новіна фаміліярним тоном. — А тепер я тобі скажу, які ми свояки: Твоя мама з Зарицьких?

— Ні, з Бачинських.

— Так, так. Але походить з Зарицьких, бо дід твоєї мами був оженений з Гаванською, яка через Левицьких була посвоячена з Зарицькими. А Зарицькі мої близькі кривняки. Бачиш, як воно.

Зварич мало що бачив, бо не знав, з ким був дід його мами оженений, але новий свояк був такий симпатичний, що не варто було доходити правди.

— Ах, панове ще незнайомі! Вибач, — звернувся Новіна до старшини, — але я так зацікавився сестрінком, що й забув.

— Мій свояк Петро Зварич — четар Цяпка. Старшина подав Петрові руку і щось мугикнув під носом.

Після того познайомилися і всі інші.

Вуйко Леонтинський знав четаря з університету.

— Таж я вас знаю з бучі, коли згинув Коцко! Ви йшли зараз коло Решетила і здається кидалисьте полінами.

Четар Цяпка приставив палець до чола, насунув брови і довго щось пригадував собі. Потім звернув палець у сторону Леонтинського і сказав:

— Ви евентуально трохи помиляєтесь. Не полінами, а поломаним кріслом.

І засміявся так аж дитина на руках Німки зарипіла.

— А ваше назвище як?

— Леонтинський.

— О, Леонтинський! Дуже добре собі пригадую, а згідно ні. Назвища не пригадую собі, зате фізіономія мені знайома. Ця ваша борода...

— Я тоді бороди не носив.

— Нічого. Видно носив хтось інший. А помовчавши хвильку, додав: Евентуально ніхто.

Дивний і з вигляду і з мови гість збивав зпантелику хлопців і вони не знали, чи він жартує, чи може в нього не всі в дома.

Але Новіна, який відразу став старим знайомим, шепнув їм, що це розумний чоловік, тільки трохи дивак і оригінал.

Четар Цяпка не був ні такий суворий, ні такий неприступний як виглядав. Скинув з себе плащ, присівся до стола і хоч очі грізно гляділи то на Стрільців, то на господарів, та уста під стрепіхатими вусами були добрі і готові до усміху.

— Єсть у вас рум? — спитав ні сіло ні впало.

— Трохи є. Чи може позволите?

— Евентуально.

Випив, кашлянув і розглянувся по столі.

— Газдо! — звернувся до господаря по німецьки — єсть у вас сало?

— Нема.

— А евентуально, сир зі сметаною?!

— Нема.

— В такому разі може єсть ковбаса?

— І цього нема.

— То недобре.

— А в вас, панове — звернувся до Стрільців, — з харчами як?

— Маємо тільки каву і хліб.

— Теж не гаразд.

Задумався глибоко немов шукав виходу з тяжкої ситуації.

— В такому разі... витягай, Новіно, нашу.

Новіна прижмутив одно око і зробив таку комічну міну, що хлопці душилися зі сміху. А Качур таки не витримав і зареготався на ціле горло.

Цяпка й собі підсміхнувся під вусом.

— Один німецький вчений сказав, що сміх дуже добре впливає на апетит.

Налив собі знову чарку руму і звернувся до хлопців:

— Панове, прошу, чому не пете!? Рум во-
якові не зашкодить, а евентуально навіть допоможе.

І хлопці пили. Не так з огляду на рум, як з огляду на отих півтора ліктя ковбаси, що як га-
дина звинулася на столі перед Цяпкою. Варта було
випити, щоби нею закусити.

А Цяпка вкраяв кусень, оглянув, понюхав,
потім урізав скибку хліба, вкусив одного і дру-
гого і похвалив ковбасу.

— Зовсім можлива. Новіно, можеш сховати
назад. Придасться у поході.

Новіна взяв ковбасу, але її не сховав.

— Може панове товариші закусять! — ска-
зав на пів до Цяпки, на пів до хлопців.

— Не думаю — відповів за всіх Цяпка.

— Панове по сніданку, правда? — звернувся
до хлопців і повів грізним зором довкола.

— О так, але вже давно і тільки по каві —
обізвався Перфецький.

— В такому разі не лишається вам нічого
іншого, як зісти по куснику ковбаси.

Новіна покрав ковбасу на рівні кусні і при-
прошував.

— Прошу, панове товариші, чим хата бо-
гата.

— В вашім випадку: чим торба богата —
сказав сміючись Зварич.

— Не смійся, Зварич — упоминав з коміч-
ною повагою Качур. — Один німецький вчений
сказав, що сміх дуже добре впливає на апетит.

Цяпка сердечно засміявся.

— Свята правда! — і сягнув рукою до ков-
баси.

Врятував тим способом хоч один кусок, бо ковбаса вмить „розійшлася“ між хлопцями.

— Решту треба сховати! — сказав Новіна, наслідуючи низький бас Цяпки. — Придасться у поході...

Взяв зі стола останній кусень хліба і сховав до торби.

— А тепер хіба закуримо — обізвався знову Цяпка, вигладжуючи вуса.

Вуйко Леонтинський витягнув свій капшук з бакуном і поклав на столі перед четарем.

— Будь ласка. Свіжий і на правду якийсь добрий.

Цяпка глипнув одним оком на тютюн, понюхав і похвалив.

— Виглядає на зовсім можливий... Прошу, куріть, панове. Я ще маю час.

Хлопці один по другім крутили з бакуну незугарні папіроски і закурювали.

В воздуху запахло травою, моченими коноплями і затлілою вовною.

Щойно тоді Цяпка витягнув папіросницю і закурив свою папіроску.

— Бачу, товаришу четар, ви погордили моїм тютюном — удавав обидженого Леонтинський.

— О ні! Навпаки. Дуже люблю цей тютюн. Але мене вчіпилася хрипка і боюся, евентуально, за своє горло.

— І я також — сказав Новіна.

Кинув свою смердячу папіроску і простягнув руку до Цяпки.

— Позволь-но твоєї старшинської...

Цяпка довго дивився зпід лоба на Новіну, врешті всміхнувся і подав йому папіросницю.

— Бачиш, зовсім забув, що ти також куриш

— Не шкодить, не шкодить — говорив Новіна. — Я все тобі нагадаю.

Взяв цілу папіросницю і вклонився чемно Цяпці.

— Позволиш, що почастую всіх панів?!...

Цяпка зморщив брови, глянув зпід лоба на Новіну і довго надумувався.

— Не знаю, чи схочуть, — сказав поважно. — Либонь таки ні! — І підніс палець до чола. — Я стрічав людей, які за ніяку ціну не були б закурили іншого тютюну, тільки цей, люльковий...

— Не бійся, це молоді хлопці і ще не розсмакували, що властиво той люльковий тютюн далеко ліпший. Закурять і твого.

І Новіна почастував усіх довкола.

Кожний брав радо добру папіроску, тільки Леонтинський спершу не хотів.

— Дякую. Я таки справді привик до люлькового, — сказав до Новіни.

Але Качур торкнув вуйка ліктем і вуйко вмить зорієнтувався.

— Зрештою... коли вже так просите.

І взяв, щоби за хвилину передати Качуреві.

Рум був випитий, ковбаса зїджена, папіроски викурені — лишалася ще розмова, яку не так легко було вичерпати, коли є про що і є час говорити.

А тем і часу було досить.

І минуле і теперішнє і майбутнє...

— Ваша сотня, здається, буде приділена до нашого куріня — сказав Новіна.

— Евентуально — погодився Цяпка.

— Богу дякувати — обізвався Перфецький. — Блукаємо вже третій місяць і до нікого не належимо. Перший курінь повний, а врешті... з тим цілим курінем...

— Своєю дорогою. Там мають бути неможливі відносини. Отаман Коссак не має за сотика такту.

— Ну, він людина трохи загониста, — кивнув головою Цяпка. — Але маю вражіння, що більше тут винен його брат Іван.

— Бог знає, хто більше винен. Не перечу — Іван багато завинив. Ти бачив, що було нині рано? — звернувся до Цяпки.

— Бачити не бачив, але мені це відомо.

— Що, що таке? — допитувались хлопці.

— Приїжджає Іван до отамана Шухевича і каже чурі викликати отамана. Яюсь трохи не „комільфо“: Іван — сотник, Шухевич — отаман. Очевидно, Шухевич не вийшов. Казав переказати, що як „пан сотник мають якусь справу до пана отамана, то нехай потрудяться в хату“. Сотник тоді розкричався, що він це перекаже братові й отаман Шухевич побачить по чому перець. Завернув коня і поїхав.

— Яка шкода, — сказав з досадою Черник, — що в нас нема ніодного вищого військового старшини. Погодив би всіх трьох за одним махом. А так що!? Галущинський, ніби головний командант, але, вибачте за слово, баба.

Наші думали, що як був добрим директором гімназії, то буде ще ліпшим генералом. А показується, що воно не мусить бути.

— В такому разі повинна тут щось зробити Боева Управа — обізвався Зварич.

Цяпка глипнув на Зварича і підніс у гору палець.

— О, це правильно. Боева Управа цеж наше міністерство війни і як тільки хтось із них приїде сюди, треба буде річ зясувати якслід і просити вирішення та упорядкування.

А помовчавши хвилину, додав:

— Евентуально не просити зовсім.

Видно було, що останнім реченням збив хлопців зпантелику, бо вони зглянулись між собою і ні притакнули ні заперечили.

Тільки Новіна, який ліпше знав Цяпку і був з ним багато сміліший, спитав здивовано:

— Як ти це розумієш: не просити? Значить: лишити все так, як воно є?!...

— Маю відомості, що це нічого не допоможе. В Боевій Управі здобули Коссаки дуже сильну позицію.

— В такому разі — сказав Новіна — треба вдатися до Австрійців.

— Гарна історія — засміявся Черник. — Повторення чорних сторінок козацької історії. Доноси до чужих, очернювання, інтриги... Тим способом далеко не заїдемо.

— Чому доноси? Це можна зробити в кращій формі і без шкоди для нас. Використати конексії і представити відповідно справу. От я наприклад. Знаюся з генералом кавалерії фон

Шером, з майором графом Гамерштайном, з рйтмайстром...

— ...Архикнязем Рудольфом — додав сміючись Цяпка.

— Ну, без жартів. З рйтмайстром бароном Ностіцом. Цеж мої добрі знайомі. Можнаб через них...

Вуйко Леонтинський пикав своєю люльку і пильно прислухувався розмові. Але коли Новіна скінчив і повів питаючим зором довкола, він вийняв люльку, сплюнув, розправив бороду і сказав:

— Правда, пане Новіна, це дуже високі особи, але властиво, що ми їм маємо сказати, чи їх просити? Щоби отамана Коссака забрали? Чи щоби сотника Івана Коссака покарали? Що хтось когось насварив, чи був нетактовний, це ще не така трагедія для Стрілецтва. Я думаю лишити це часові, або як пан четар були ласкаві вже кілька разів сказати: „евентуально ні“.

— Трагедією воно не є, — обізвався Перфецький, — але все таки не таке маловажне, як вам, вуйку, видається. Отаман Коссак хоче стати на місце Галущинського командантом Стрільців. Думаю, що добре буде, коли заздалегідь постараємося, щоб це не сталося. Коли Галущинський не надається, то нехай Боева Управа пошукає якогось вищого австрійського старшину-Україця і буде все в порядку.

— Евентуально ні — сказав півголосом Качур.

Цяпка взяв це серіозно, бо притакнув головою і додав від себе:

— І я це саме кажу.

Перфецький думав, що це до його попередніх слів.

— А бачите, товариш четар признають мені слушність.

Але Качур з місця заперечив:

— Ні-ні-ні. Це мені признали. На твої слова я сказав: евентуально ні.

Хлопці почали сміятися і поважна дискусія скінчилася.

— Ну, панове — сказав встаючи Цяпка. — Обідова пора, на мене ждуть. Новіно, підемо.

— Алеж бійся Бога! Я ще з сестрінком не набалакався! Як хочеш, ти йди, а я ще тут лишуся.

— Про мене! — погодився Цяпка.

Попрощався і повагом вийшов з хати.

Новіна, здається, тільки тому лишився, щоби мати вільну руку до переведення боїв під Дрогобичем, звідки саме півкурінь отамана Шухевича вертався. Оповідач з нього був прекрасний і хоч хлопці відразу побачили, що любить правду підправляти своєю підливкою, а то й давати саму підливку — слухали його з запертим віддихом. Слухаючи зіли обід, слухаючи ждали на вечерю. Аж як сонце сховалось за верхи, а на Аннаберг спустилася ніч — Новіна попрощав „рідко інтелігентне“ — як казав — „і симпатичне товариство“.

Оповідав їм про кроваві бої, безпереривні марші о голоді і холоді, скажені наступи і жахливі сцени при відворотах. Про те, як гинув квіт лицарства австрійської кінноти через дурноту

генералів, хибно зрозумілу амбіцію і врешті від страшної холери. А вже на відхіднім розповів їм про графа Грохольського.

— Під Дрогобичем взяли ми до неволі чету російських драгунів. Командантом чети був молоденький поручник, граф Грохольський. Довго відбивався він, шаблю зломив на мій багнет, усі кулі з пістолі вистріляв, а піддатися не хотів. Ми мусіли його силою взяти, звязати і щойно тоді скапітулював. Але що ще було з ним клопоту. Запровадили ми його до Дрогобича, до якоїсь школи і я його там стеріг. Кажу вам, панове, гонив по кімнаті, як тигр по клітці. „Я муше сен застшеліць!“, кричав, як у горячці і рвав собі волосся. Чому? — питаю. Атже неволя це знову не така ганьба, щоб аж собі життя відбирати! „Не о то се розходзі. А о то, же хлопі ме злупалі“. — Пардон — кажу до нього. Позволю представитись: Лесь де Новіна Розлуцький. Щоби ви, панове, бачили його міну!... Табльо!... Потім з кольосальною полекшею відітхнув, мовби йому камінь з грудей зсунувся, стиснув мою руку і шепнув: „Так, то що іннего. Моге далей жиць!“ І відразу став, як не той. Жартував, сміявся, а навіть просив, щоб я перейшов з ним на „ти“...

В хаті було вже темно і Новіна не бачив усміхів на лицах слухачів. Але хочби й був побачив, напевно взяв би це за усміхи радості, бо по назвищах хлопців з першого роя виміркував, що половина з них це щонайменше ходачкова шляхта.

Вечоріло.

Сонце, що ще перед хвилиною сиділо на шпилі Пікуя, зникло за горою і скочувалось десь на угорський низ. Фіялкові тіні стелилися по снігу як величезні килими. З яруг і зворів виповзав сумерк і захоплював чимраз більше простору. Тільки щовби гір горіли ще в сонці, мов королі в горностаєвих киреях, з золотими вінцями на головах. Густий смерековий бір ще більше присів, скулився і посивів як за дня. Знак, що під ніч брав мороз. Небо було ясне і холодне як шкло. Бліда синява піднялася високо над землею і сталевими, безжалісними очима дивилася в долину. На скуті морозом гори, на продрахлий від холоду ліс і на маленький гурт людей, що пнявся гірською стежкою під гору. Можеб тієї стежки і не було видно — глибокий сніг закрит би її, але ще від осені протоптували її стрілецькі, а то й російські стежі, так що сніг не встигав засипувати. Зночі засипить, а ранком, або й досвіта, стрілецький черевик, чи салдатський чобіт знову відшукає стежину.

Ще вчора вполудне вийшла перша чета на стежі. Розбилася на малі гурти по кілька людей і розсіяла ці гурти по цілій околиці.

Було їх на стежі п'ять: Качур, Навроцький,

Склярський, Опока і Зварич як командант. Перший раз провадив стежу і мав спочатку страх, чи зможе виконати все як слід. Стежа весь час крутилася або за плечима ворога або між двома фронтами. Легко було потрапити в халепу і не тільки не виконати доручення, але й згубити себе та товаришів. Помалу освоївся Зварич і з новою ролею і з обставинами. Командант стрілецької стежі мав право рішачого голосу, але заки скористав з нього, відбувалася нарада всіх учасників, так, що найрозумніша гадка все брала верх. Такий спосіб можливий тільки на стежах і тільки в такій військовій частині, якою були Стрільці. Але навіть і в Стрільцях не можна було стосувати його в отвертій битві, при наступах чи відступах. Тут мав першорядне значіння наказ і сліпий послух, там розумна думка і взаємне довіря. Стрільці остаточно послушалиб команданта стежі, колиб цей наказав іти тою а не іншою стежкою, обійти цю а не іншу гору, перекрастися в цей а не в інший ліс. Але нащо це все здалося, коли добро справи і власна безпека потерпілиб на тім! Ліпше порадитись, обміркувати і вирішити.

Отсе перед хвилиною відбулася така стрілецька нарада, як і куди вертатися назад. На право від них верхи обсажені російськими заставами, на ліво голий верх Ділка, а там Пікуй і Високий Менчіль. Стежка вела склоном, переходила потім крізь ліс і губилася в глибокім провалі. До цього провалу дійти — значило майже бути дома.

Вирішили йти до половини Ділка стежкою,

бо ліс на право закривав їх перед оком ворожих застав, потім скрутити до малого гайку і використовуючи дерева, обійти голий верх Ділка, а там вийти знову на стежку, що вже йшла лісом.

Молоденький стрільчик Опока йшов як „око“ стежі. Він хоч і не належав до першої чети, але вже був у тих сторонах і команда сотні вмісно додала його до стежі. Меткий і відважний, мав бистрі очі та чуйні вуха і прекрасно надавався на око відділу. Стежа, яка йшла за ним, була спокійна. Коли Опока, оглянувши докладно найближчу околицю рушив, знак, що терен був чистий.

Хлопці йшли гусакom і одним слідом, як вовки.

Дійшовши до половини гори, скрутили зі стежки, перебігли одинцем до гайку, а потім зійшли склоном гори знову на стежку. Тут були сховані перед оком ворожих застав, але зате легко могли попасти на засідку. Кожне дерево могло скривати за собою ворога, а кожної хвили могли затріскотіти стріли чи блиснути багнети.

Стежка перейшла в вузку гірську доріжину і нею посувався осторожно гурток Стрільців.

Саме було під горб.

Опока, не доходячи до вершка, пристанув за деревом і дивився вділ перед себе.

Пристанула й стежа та ждала на те, що скаже „око“.

Нараз Опока махнув рукою і кинувся на ліво в ліс. Вмить зробила це і решта стежі. Відбігли яких пятьдесят кроків від доріжки і кожний припав до якогось грубшого дерева.

Надслухують — тихо. Тільки смерекові бори гудуть глухо свою передвечірню молитву. Вдолі німа і пуста доріжка і їхні сліди в снігу аж до місця втечі.

Ждуть — нічого. Ніхто не показується на горбі ні не подає голосу. Опока заховався десь там на переді і нема як розпитати навіть, що такого побачив.

Врешті — звук. Ніби шум, ніби гуркіт, спершу невиразний, потім чим раз ясніший, ближчий. Щось дзенькнуло... Щось цокнуло...

Ворог!?...

А може свої?!...

Наша стежа не йшлаб під ніч. Це хтось вертає зі стежі!...

Заковязлі від холоду руки стискають кріс, бо за хвилию може буде його треба.

Командант не давав пояснень, але кожному ясно, що коли буде небогато ворогів, то випадає їх зловити, а коли багато...

На горбку показалися перші постаті: дві, п'ять, сім, а далі ціла гурма. Може трицять, може більше. Йдуть без передньої сторожі, без „ока“, видно чуються безпечно. Сумерк не дозволяє відразу пізнати, хто вони. Але ось — довгі плащі, високі кучми. Москалі!

Йдуть помало, мовби кожний ніс на плечах тягар. Сніг злісно скрепить під ногами, а земля глухо дудонить під ударами тяжких салдацьких чобіт.

На переді командант — може й старшина. За велика стежа, щоби її віддавати підстаршині.

Стрільці прилипли до дерев і пильно зорять

за ворогом. Ануж Москалі побачать їхні сліди, ануж запримітять когось із них. Прийшлося би Стрільцям круто. Далеко від своєї лінії, а Москалів десять на одного.

Ворожий відділ машерує тихо. Ніхто ні словечка не писне. Тільки час до часу хтось дзенькне пляшкою, або голосніше зітхне. Вечірній сумерк не дає розрізнити докладно лиць, дозволяє тільки порахувати людей. Трицять шість...

Зварич стояв притулений до грубезної ялиці, а думки одна одну переганяли. Що робити як побачать? Чи стріляти, чи податися в ліс. Крісова стрілянина стягне їм на голову інші відділи і тоді не вимотаються з халепи. А можеб так узяти до неволі цілий відділ!? Москалі будуть заскочені наглим випадом і піддадуться. Який успіх, яка слава. Пять Стрільців — трицять шість полонених!... А як Москалі почнуть стріляти?! Тоді ні полонених, ні повороту!

Ворожий відділ зблизився до місця, де перед кількома хвилинами стояли Стрільці.

— Тепер рішається — подумав Зварич. — Завважать чи не завважать.

Не завважили...

Нехай ідуть...

Перейшли і за хвилю зникли на закруті, мов під землю запалися.

А Стрільці все ще стояли за деревами.

Врешті вийшов на доріжку Опока, а тоді ціла стежа.

Зійшлися.

— Опока, як то було?

— Підійшов я під горб і, як звичайно, нюхаю чи що не смердить. Не видно нічого, але так якось неясно... Ніби якийсь хрупіт, ніби рохкання... Я дав вам знак, скочив за дерево і жду. Хрупіт чим раз ближче... Врешті зпоза корчів виходять. Знаєте скільки їх було?

— Трицять шість.

— Трицять сім! Я добре рахував.

— Певно якась більша стежа.

— Ні, то здається застава змінялася. Певно з котрогось верху. Двох несло на плечах мішки.

— А знаєте — обізвався Качур, — як чоловік так зблизька придивиться, то чогось той ворог зовсім не ворог. Йдуть, покулились, соплять, постогнують.

-- А я думав, що може ви схочете їх ловити — говорив Опока. — Я тоді вдавав би другий відділ: Гурра! Хто зна, чи не вдалось би...

— І я над тим думав — сказав Зварич. — Але так: стріляти нам не вільно, а як вони зачнуть то що тоді?! Ніч, на горах їхні застави, трицять-кілька людей...

— То правда. Але... шкода.

— Нема ради. Но, йдемо. Хто на „око“? Може ти Опока змучений?

— Ні, піду далі.

— В такому разі, хтось другий з тобою.

— Я піду — зголосився Качур.

— Добре. Найдалі сто кроків. На закрутах нехай один лишається...

Рушили.

Сонце за той час згасло вже і на шпильях гір.

Синій сумерк залив кітловини і швидко підкочувався у гору. Але раптом спинився, стремтів і назад зсунувся в долину. На тихе, безхмарне небо вплив ідець із Галичини повний місяць і бризнув промінням на гори. Королівські киреї з горностаїв замінилися в шати, нашивані ізмарагдами та шафірами.

Стрільці скрутили з доріжини в яр. Доріжина обвивалась довкола горба, на яким напевно була ворожа застава і треба було її виминути. В ярі снігу більше і хлопці балували в ньому, западаючись поза коліна, як у сипкій, холодній муці. Але вісімнадцятилітні серця видержували величезну напругу, а молоді ноги виконували тяжку працю рівномірно і без спочинку.

Пройшли з пів години і знову натрапили на ту саму доріжину. Вона бігла ярком, попри потічок, що тепер спочивав під льодом. Останні застави ворога були вже за ними. Коли могла бути яка небезпека, то хіба від ворожої стежі, що верталаб до дому. Але це було мало імовірне, бо назагал Москалі не послуговувались у Карпатах далекими стежами. Може тому, що не знали терену, а може, що чули свою чисельну перевагу. Стрільці не знали випадку, щоби російська стежа появилася була дець на задах, а бодай між австрійськими позиціями.

Кінчився ліс і Зварич наказав спочинок. Перед ними був голий збіч, зрідка порослий корчиками. Треба було видихатися, щоб перейти цю полосу без зупинки і як найшвидше знову зашитися в гущаки.

Хлопці посідали на зваленій ялиці і потихо

розмовляли. Качур, сховавши в кулак папіроску, покурював.

— Ще коби до Пікуя — обізвався Склярський. — Відтам уже раз-два.

— Не знати, чи раз-два. Як четар скаже зараз вертатися до Зденьови, то ще будеш добре димати.

— Не знать чого гнати поночі! Переспи-мося, загриємось, а рано — додому.

— А як їх не буде в лісничівці, то що? — шепнув зажурено Качур.

— Чому не мають бути?! — визвіривсь на нього Зварич. — Тобі все якесь нещастя в голові. Ще за той час так положення не змінилося. Зрештою, хочби навіть. Ніби ми собі не дамо ради.

— Тихо! — зловив його за руку Опока.

— Що таке?

— Чуєте... пес!

Хлопці нащулили вуха і вслухались у лісову тишу.

Далеко, десь за горою, пронісся голос, ніби жалібний дзявкіт собаки.

— Цікаво, звідки тут пес? — дивувався котрийсь. — Може тут десь лісничівка або гаївка!...

Наставили вуха — тихо. Тільки віковий бір бурчить собі щось під носом, як старий дідуган. Десь-не-десь обірветься сніг з гилі і бахне на землю як підстрілена куропатва.

— О, знову!...

За горою вдруге загомоніло. Але вже ближче, виразніше.

— Таки пес. Чорт би його взяв! — шепнув Качур.

— І зближається до нас — докинув Опока. Зварич не обзивався. Замкнув очі і впав у слух у тишу ночі. Навіть уста відчинив щоб ліпше чути.

Знову звук...

— То вовк!

В його шепоті було стільки грози, що кожний стрепенувся, а шапки полізли до гори.

Дивна річ. Колиб до них зближалася ворожа стежа, булиб сховалися, або й роздумували, як її напасти. Виходячи на стежу були приготовані на стрічу з Москалями, на стрілянину, навіть на смерть від кулі чи багнету. Але вовки! Це щось зовсім неожиданого, непередбаченого... Обізвався в кожному з них острах перед тим хижаком, про якого стільки наслухалися від маленької дитини.

Зварич ніколи й на очі не бачив вовка, але дядько його, Городюк, старий мисливець, багато про вовків розказував, бо полював на них колись і хвалився, що навіть забив два.

До одного вовчого голосу прилучився другий, третій, четвертий.

— Скликаються на добичу — шепнув Зварич. — Видно женуть за чимсь.

— Щож ми робимо? — спитав Склярський.

— Нічого. Сидимо на місці. Може підуть собі в інший бік. Але якби бігли сюди, то поставимо до себе плечима і спокій.

Сказав це певним голосом, хоч сам не знав, чи так буде добре.

— Біда, що стріляти не можна — шепнув з жалем Опока. — Ми би їм...

Дорогою щось задудніло, мовби хтось ко-
нем гнався. Хлопці зірвалися з ялиці.

— Тихо, ані пари з уст — наказав Зварич.

Тупіт швидко зближався. За хвилю споза
дерев вигулькнув олень і пігнав попри Стрільців.
Пара бухала з нього, він тяжко сопів і раз-у-раз
западався в снігу. Видно тікав з далека і гонив
останками сил.

— Зараз будуть тут! — шепнув Зварич.

Хлопці збилися в гурт і станули до себе
плечима. Кожний тримав у руці кріс із настро-
мленим багнетом.

— Вау, вау! — понеслося лісом, уже зовсім
недалеко.

З горба, напроти хлопців, щось зашелепо-
тіло і найдалі на двацять кроків перед ними ви-
скочив з гущавини вовк. Аж зарився в сніг, так
раптом здержався в розгоні, потім блискавкою
скрутився, скочив на бік і станув. На Стрільців
блиснули два зелені огники вовчих очей. А зараз
біля них блиснули другі, а на дорозі треті, че-
тверті... Вовки спинилися в погоні і видно не зна-
ли, що вибирати: чи швидкого оленя, чи повіль-
них, але небезпечних людей.

А ці люди стояли мовчки, збиті в гурт і жда-
ли на вовчий наступ.

Але вовки недовго надумувались. Їхня жер-
тва — олень, не міг уже тікати і надія на оленячу
печеню була певніша.

Перший рушив у дальшу погоню вовк, що
надбів яром. Він скрутив у корчі і за хвилину по-
дав свій ловецький зов. Тоді і решта зграї поки-
нула Стрільців і подалася за провідником.

Стрільці стояли далі непорушно і вслухувались у тишу ночі.

Врешті почули другий звук, зовсім неподібний до першого. Це вже не був крик, що взивав на поміч, ні скомління голодних кишок, а здушений, горляний гаркіт побідної бестії.

— Допали! — сказав Зварич і перший кинувся на край ліса.

За ним підбігли інші.

На залитім місячним сяйвом, голім склоні гори відбулася лісова трагедія. Олень трапив, здається, на глибокий сніг, бо втікаючи завернув знову до ліса, з якого вибіг. Може почув людей, може думав, що тільки вони можуть спасти його. Звірина нераз шукає спасення біля людини.

Але вже не добіг.

Змучені ноги загрузли в снігу і відмовили послуху. Станув поза коліна в снігу і наставив безборонну голову до ворога. Ще жоби хоч роти, гинув би бодай на трупах, а так — це був тільки безнадійний відрух.

Перший вовк кинувся йому до гортанки, але відлетів як мяч, рідштовхнений лобом. Олень жахливо захропів і кинувся знову тікати. Та тимчасом надбігла решта вовків. Як сталеві пружини згиналися луком вовчі тіла і скакали до оленя. Ще один, ще два відлетіло на бік, один ледви кости позбирав, але це оленеві не допомгло. Найбільший з вовків вибрав момент, коли олень скрутив голову і скочив йому до горла. Олень пробував скинути його, струснув карком, станув дуба і рванувся разом з вовком на горлі вперед.

Але зробив тільки один скок і зі страшним стогоном звалився на землю.

Тоді на нього всіла ціла зграя і з охриплим гаркотом кусала, рвала, дерла ще живе тіло.

Хлопці стояли як закаменілі і з жахом дивилися на лісову трагедію, таку часту в наших Карпатах, а так рідко кимсь оглядану.

— Одинацять! — сказав Зварич, порахувавши вовків. — Ех, коби можна було стріляти... Мусимо йти, бо вже пізна пора. Йдемо разом. За мною: руш!

Стежа перейшла доріжку і півколом поза горб обминула вовків. Коли знову вийшла на рівне, вовки все ще бенкетували коло оленя. В місячнім сяйві, на білім снігу їх кровавий бенкет виглядав ще страшніше як з близька.

— — — — —

Підходили до мисливської палатки, звідки вийшли на стежу і де назад мала зібратися чета. Щойно тепер почув кожний перевтому, ноги тяжіли оловом, а голова сонно хиталася на в'язах.

— Коби то Бог дав розум четареві — зітхнув Качур — і ми зісталися тут на ніч.

— А я хотів би тільки трохи відпочати — обізвався Опока — і йти аж до Зденьови. Там щойно можна виспатися добре.

— Думаю, що лишимось — сказав Зварич. — Мені зовсім не усміхається ще тригодинна дорога. Я зараз таки денебудь кладуся і сплю.

— А про вовків забув? Перше розповідж а потім спати! — повчав Качур. — Ото вуйко буде витріщувати очі. Не штука Москалів побачити.

Але вовка і то неодного. Вуйко великого мисливого вдає. Скажу йому, може піде на засідку коло того оленя.

Аж бадьоріше рухав ногами, так тішився, чого то він не розповість...

Врешті мисливська палатка.

Серед густого смерекового ліса, невеличка вілля, на полянці. Колись тут приїзджали мисливі на веселий, безжурний побут підчас полювань. Тепер пустою віє з кожного кутика. Часом тільки оживиться палатка, коли над нею трісне шрапнеля, або зайде сюди якась стежа. Може ще діждеться, що до неї заїде якась вища команда. Тоді ще більше оживиться, бо і людей буде повно і шрапнелі будуть частіше рватися.

Нині вона темна і тиха. Але хлопці знають, що не порожна. Темна, бо вікна позаслонювані, тиха, бо треба бути тихо.

Але на всякий випадок осторожно.

Стежа пристанула на краю поляни і приглядалася.

— Ви останьте, я піду перший — сказав Зварич. — Як би щось до чогось, дорогу до Зденьови знаєте.

Вийшов на поляну і помаленько підходив до хати.

— Стій! хто йде? — крикнула невидна стійка.

— Петро Зварич, командант стежі.

— Клич?

Зварич звинув долоню в трубку і тихо промовив:

— Багнет.

А в свою чергу запитав:

— Відгук?

— Зденьова — відказала стійка. — Пройди. Ізза дерева, що росло біля хати вихилив голову Стрілець Мицик.

— Здоров, Петре! Добре, що ви вернули. Ми вже були неспокійні. Всі?

— Всі.

— Клич решту.

Зварич відійшов кільканацять кроків і психнув на решту стежі.

— Щож тут у вас чувати? Всі вернулися? — звернувся до Мицика.

— Богато чувати, але на жаль не всі вернулися.

— Хто?

— Луцик і Житинський.

— Ранені, чи полонені?

— Вбиті. Трапили на московську заставу, та дала сальву і вони два згинули.

Смерть на війні не те, що в ліжку. Приходить ненадійно, вибирає одного чи більше здорових, молодих людей і навіть жалю не лишає такого, як у мирний час. Кожний вояк уважає себе за засудженого на смерть, а коли ця смерть прийде — це тільки питання часу. Часом нема навіть вражіння смерти. Просто хтось десь відійшов, мов на відпустку, або до іншого відділу.

Луцик. Прегарний товариш, добрий вояка, знаменитий командант стежі. Житинський. Веселий і все вдоволений. Ніколи не нарікав, не відказував. Відійшли. Нехай з Богом спочивають...

— А що ще? — спитав по хвилі Зварич.

— Піди подивися. Варто побачити.

Зварич увійшов до палатки.

Зараз у першій кімнаті сидів за столиком четар Мельник і при свічці щось писав. Довкола нього покотом лежали Стрільці і хропли на всі заставки.

— Товаришу четар, голошу слухняно моя стежа виконала наказ і ціла вернулася.

Четар поволі підніс голову і встав.

— Дякую — сказав своїм спокійним, холодним голосом. — Прошу сказати товаришам, нехай шукають собі місця і трохи відпочнуть.

Після того Зварич здав докладний звіт і теж пішов шукати місця, щоб розпростувати змучені кости.

Було в мисливській палатці три кімнатки. В першій була команда чети і повно сплячих, у другій було менше сплячих але більше зимно, а на порозі третьої стояв вуйко Леонтинський з наїженою бородою і настромленим на кріс багнетом. Коло вуйка вже був Качур з рештою стежі і заглядав крізь двері в третю кімнату.

— Вуйку, а ви що так на остро? — спитав Зварич.

— Мені не вільно розмовляти! — промовив з комічною повагою вуйко і ще більше наїжив бороду.

— Ти ще не знаєш? — обернувся Качур. — Подивися!

Зварич заглянув до третьої кімнати і остовпів: була набита Москалями.

— То звідки? Хто їх привів?!

— Або я знаю. Питай, може вуйко тобі скаже. До мене загалом не обізвався.

Зварич звернувся до Леонтинського:

— Вуйку, звідки то?

Вуйко блимнув грізно очима, але ні пари з уст не пустив.

Москалі лежали, стояли і сиділи, збиті в малій кімнатці як селедці в бочці.

Зварич аж горів з цікавості, але з вуйком не порадиш, затявся. Слова не скаже, хоч наказ напевно не був аж такий острій. А тут і цікавість і досада. Атже він нині міг також привести цілу гурму Москалів і — струсив.

Обернувся і побачив під стіною Черника. Той звинувся як слимак і хропів на цілу кімнату.

— Федьку, слухай, Федьку! — потермосив його за рамя.

— Якого чорта хочеш?

— Хто зловив Москалів?

— А дай мені спокій з Москалями! — забурмотів під носом.

— Скажи а я тобі дам спокій.

Черник застогнав і обернувся на другий бік.

— Десь треба тобі тепер інформацій. Стежа з третьої чети зловила їх... Будь здоров! — і знов почав хропіти.

А Зварича ще більша досада взяла. Навіть не перша чета! Ото тепер будуть дерти носа!...

До першої чети приділив учора сотник одну стежу з третьої. В ній був жид Шварцер і наддніпрянець Барилко. І ця саме стежа зловила стільки Москалів.

— Але все таки наша сотня — потішав себе

Зварич, засипляючи на чийхсь плечах, а на собі маючи стрепіхату голову Качура.

Третя чета справді була торда на свою стежу, а стежа на свій успіх. Але швидко справа взяла зовсім інший оборот. Котрийсь із полонених Москалів розповів, як ця славна подія відбулася.

Стрілецька стежа йшла глибоким провалом, продираючись крізь густі корчі. Велика московська стежа побачила Стрільців швидше і зробила засідку. Серед гущаку не тяжко було скритися і як тільки наші хлопці показалися Москалі обскочили їх з усіх сторін.

— Руки в вйорх!

Не було ради, піддалися.

Відібрали їм Москалі кріси і повели. Сіли спочивати, розбалакалися. Жид Шварцер знайшов між Москалями трьох одновірців і почав з ними торг.

— Що вам — каже, з того, що ви нас зловили. Вас трицять — нас шість — невелика штука. Ми скінчимо війну, а ви навіть медалі не дістанете.

— Правда — кажуть тамті Жиди — не дістанемо.

— І війну будете далі робити.

— Правда — кажуть — будемо.

— Але подумайте, як би ми вас привели!..

— Ну?!

— Ви війну скінчите, а ми медалі дістанемо!...

За той час наддніпрянець Барилко розговоривсь із рештою.

— В вас — кажуть Москалі — „пленним“ вуха обтинають, язики вирізують.

— Хто це вам такого нагородив?! Нічево подобного. Сидять собі ваші салдати в таборах, юшку кушають та Бога хвалять.

— А юшка єсть? Кажуть, що в вас кушать нема що.

— Нема?! А погляньте лиш!

І Барилко добув з хлібника мясну консерву, хліб і каву.

— Те саме получають і пленні. Сам бачив— додав, ховаючи все те назад у хлібник. — А ми, салдати, те ще на добавок і це.

Відчепив боклажку і тицьнув першому Москалеві під ніс. Той затягнувся і аж покрептав.

— Настсящий ром!...

— Давайте, випемо по чарці.

Всі поглянули на команданта стежі, рябого підстаршину, що досі не встрявав у розмову.

— Гаспадін сводний, разрішіте?!...

Пан „зводний“ зразу пручалися, а потім не тільки „разрішілі“, але й самі розгрішилися.

Стрілецький рум швидко перейшов у салдатські шлунки і ще більше розв'язав салдатські язики та розмякшив серця.

Саме тоді Жида покінчили торг і вирішили, що австрійський полон для обидвох сторін багато корисніший. Вони поставили внесення „на пленумі“ і воно після короткої дискусії перейшло одноголосно.

Стрільці дістали назад свої кріси, Москалям витягнули з їхніх „вінтовок“ замки і привели всіх щасливо до мисливської палатки.

Але що подія не була зовсім „чиста“, то про неї ніхто зі стежі не писнув, а й Москалі зобовязались не зрадити. Один з них зобовязання не додержав і від нього довідалась сотня правди. Та стрілецька команда ще довго не знала про це нічого, а австрійська не знає й до нині.

Дід Федорій мав їхати до Волівця по набір. Як звичайно — возом, бо військовий обоз не знав і не мав саней. Хоч сніг упав глибокий, хоч дорогу втерли тисячі підвод і вона аж просилася до саней...

— І чого тут худобину бідну мучити! — нарікав старий. — Саньми як по маслі, а то скрепи возом тільки світ.

Ходив, медитував, аж укінці таки викрутив десь сани.

— От тепер, то алé. Поїдемо як на празник. Перша сотня не мала ще постійних обозників. Хто був вільний від служби, а хотів переїхатися — сідав на віз і їхав. Охочих завсіди було досить, бо така їзда давала змогу витлянути на світ, відірватись думками від щоденних занять і оточення.

Найчастіше їздив з дідом Леонтинський, бо раз ранена в університетських боях нога не дозволяла на далекі стежі, а друге — вуйко людина досвідна, вмів заговорити до кожного і багато дечого привозив, чого й не належалося сотні. Особливо мав щастя до чеколяди. Бувало навезе стільки, що цілий курінь обділив би...

Нині їхав також, а що по набір ішло аж три підводи, то взяв зі собою ще Зварича і Качура.

— Тільки попереджаю вас, господинове, — говорив до обидвох, — на стежі ви команданти, але тут зовсім інша пара кальошів. У дорозі командує пан Федорій, а в магазині я.

— Добре вуйку — сміявся Зварич, — але за те табличка чеколяди!?

— І дві, але руки при собі!

І поїхали...

До набірні, що містилась на залізничій стації було добрих дві милі, та коні були випочаті, дорога добра і стрілецький „обоз“ швидко заїхав до Волівця.

Воловець, перша стація по мадярським боці, доживала останніх своїх днів. Ворог був недалеко і Австрійці випрятували її з усього, що можна було забрати. У вагонах, готових кожної хвилини тікати на захід, містились харчеві і одягові магазини цілої бескидської групи і сотні фір розвозили звідсіль набір по частинах.

— Ви тут постійте — казав вуйко, коли заїхали на стацію — а я піду понюхаю як справи стоять. Коби мені тільки був той старший десятник Федорук (гідний чоловік, нема що казати!), то все піде одним махом.

— А за чеколяду не забудьте! — натякував Зварич.

— Будьте спокійні, добродію. Але передовсім: послух і дисципліна!

Вуйко пішов поміж вагони, а Зварич і Качур крутилися то сюди то туди, приглядаючись до всього, що на стації творилося.

Цивільних громадян ні на лік. Ні селян, отої постійної декорації маленьких стацій, ні заліз-

ничників, що робилиб лад, свистали, вимахували хоруговками... Всюди військові і військові. В ждальні, замість подорожних, наплечники і кріси якоїсь частини і один ополченець на сторожі. Віконце залізничної каси замкнене і не думає відчинятися. Можеб і не один підійшов купити карту їзди, але ніхто не продає. Паротяг щоправда шипить, але це тільки на всякий випадок і не для звичайних подорожних. Він призначений для отих наладованих усяким добром вагонів, що пильно прислухуються до гомону стрілів за горами. Один короткий наказ — і стація вмить опустіє до решти.

Зварич знав уже воловецьку стацію. Ще осінню відвозив сюди паню Керницьку і Наталку.

Гей-гей! Який недалекий, а який далекий той час. Що вони тепер там роблять. У чужім Відні, без грошей і знайомих. Ні вісточки досі від них. Щойно перед кількома днями дістали Стрільці „полеву пошту“, а то ніяк було й написати. Може десь із Коша їздив хто, може й пошту кому привіз, тут у полі ні нагоди ні часу не було подумати про листи. Тільки думку посилав, не ждучи на відповідь...

Вийшов Зварич аж на рейки і пустив ними зір у далечинь. Біжать у безконечність, через угорські пушти і до Відня добігають. Сістиб отак на залізницю і за день уже на місці...

— Петре! А ходи-но сюди! — кликнув на нього Качур.

Зварич аж стрепенувся і глянув у сторону, звідки йшов клик. Качур стояв біля магазину і заглядав під поміст.

— Що там таке?

— Ходи швидше, побачиш.

Зварич підійшов і собі заглянув під поміст.

На купці мерви сиділо хлопчєня, а на руках у нього маленький песик. Обидва тряслися від холоду і обидва плакали. Песик пхав мордочку хлопцеві під паху і жалібно скиглив, а хлопець хлипав здушуючи плач, немов не хотів завдавати більшого жалю песикові.

Побачивши вояків утер рукавом сльози і почав успокоювати песика:

— Тихо, Босий, не вівкай, бо пан будуть бити. Пожди, вуйна зараз прийдут, тай дадут нам їсти. Чуеш. Тихо.

Але Босий не слухав. Пхався під паху і плакав як мала дитина.

— Гей, хлопче, ти звідки тут увзявся? — спитав Зварич.

Хлопчина звів на нього свої чорні очка і нічого не відповів. Тільки повіки закліпали, а зпід них покотилися сльози.

— Не бійся. Ми тобі нічого не зробимо. Ти звідки, з Волівця?

— Ні!

— А звідки?

— З Климця.

— З Климця?! А щож ти тут робиш?

Хлопчина затулив губу синьою ручкою і тільки потихеньки хлипав.

Качур поліз під поміст і витягнув хлопчину на світ божий. Малу-помалу Стрільці успокоїли малого і розвідались про все. Мав десять літ, на-

зивався Івась і два дні тому вийшов з вуйною з села. Вигнали їх кудись. Прийшли аж сюди, сідали по ночі на поїзд і тепер не знати, де вуйна поділася. Шукав учора і нині і нема.

— А деж ти спав?

— А ось тут! — і показав на купку мервя під помостом.

— Гі, а то що? — дивувався дід Федорій як привели хлопця до саней.

— З Климця хлопець. Згубився від своїх. Їх десь повезли, до табору певно, а він лишився.

Дід аж об поли вдарився.

— А дивіть. Бідолашка. Тепер Бог святий знає, як його до батьків відставити.

— Каже, що не має. В вуйни був.

— То й я гадаю! Яким побитом мати лишилаб. А так, вуйна — не мама...

Хлопчина весь час мовчав. Тулив свого Богосого до себе і переступав з ноги на ногу.

— А їв-же ти що? — спитав його ласкаво дід Федорій.

Їв ще вчора рано. Вуйна дала оципок. Але Босий нічого не їв. Він молока хоче.

Песик мов би знав, що про нього мова, бо ще голосніше заскиглив.

— Тихо, тихо, дурненький — промовив дід Федорій. — Обидва дістанете молока.

— Щож ми з ними зробимо? — чіхався в голову дід, хоч видно було, що вже вирішив цю справу.

— Як що!? Беремо з собою і спокій — сказав Зварич.

— Ясна річ — підтвердив Качур.

— Про мене — ніби не радів дід. — Тільки не знати, що пан сотник...

— Не журіться, пане Федорій, сотником, от беріть унука на сани і загрійте, бо посинів як базник.

Дід Федорій аж усміхнувся до „внука“.

— Ну, Івасю, поїдеш з нами? Почекаєш у нас аж вуйна верне. Кажи, як?!

Хлопець хвильку надумувався.

— А Босого возьмете?

— Возьмемо і Босого.

— То поїду.

Забрав їх дід Федорій, обтулив і тепер ждали всі на Леонтинського. Він тут командант, рішає.

А коли вуйко з'явився і довідався про все, то навдивовижу всім крутнув головою, що „ні“.

— Не можу!

— Алеж, вуйку, майте серце. Дивіться, біднятко, сирітка, нікого не має...

— Сказав раз: не можу, то не можу!

Зварич перший раз розлютився на нього.

— Що вам, вуйку, муха на ніс сіла. Ніби чому не можете?!

— Бо голе і босе. Не бачите? Перше кожушину, а потім, господине, щойно везти.

Обернувся і бігцем подався назад між вагони.

А за малу хвилину ніс уже кожушок і ще якісь лахи під лахою.

— Чесна душа, пан старший десятник, без посвідки видали.

Аж тепер Зварич побачив, що не мав чого злоститися на вуйка.

— Вуйку, перепрошую вас.

— І є за що. Мало що я не образився на смерть.

— Ну малий громадянине — звернувся до Івася — вбирай кожух і поїдемо. А песика за пазуху, щоби спав по дорозі.

Зіжив бороду і так комічно закліпав очима, що хлопчина аж усміхнувся до нього.

— — — — —
А вечером, того самого дня запалали чотири великі ватри за горами. Кровава заграва півнеба обняла, просвітлила ліси і кинула кроваві плями на сніг.

То горіли чотири галицькі села: Климець, Карльсдорф, Вижлів і Жупане.

На стоянці діда Федорія спав спокійно маленький Івась, навіть не причуваючи, що за горою йде з димом його рідне село і ще три рідні села інших Івасів.

А все це з наказу несповна розуму сотника генеральної булави Кватерніка, який хотів тим способом здержати офензиву Москалів на Бескид. Читав, видно, про похід Наполеона на Москву...

На дворі шоледви дніло. Небо на сході прояснювалось, але ще ранній румянець не вицвів на нім. Гори спали. Спали й ліси, що за ніч ще більше посивіли від морозу. Ніде ні звуку. Здавалось би, що оті гори і ліси пусті, ніким незамешкалі ні не відвідувані, що стоять собі отак від віку і до віку отак стоятимуть самітні і нікому незнані.

Але хто спробував би переконатись, чи воно справді так, той швидко побачив би свою помилку. На пустих горах, у мовчазних лісах сиділи люди і то стільки, як ще ніколи, відколи гори горами, а ліси лісами. Треба було добре скриватись по зворах і чагарниках, щоби переховнутись поміж стійками застав, чи поміж рядами окопів. Коли бистре око доглянуло бодай шапку, а чуйне вухо вловило хочби шелест — летіла в цю сторону спершу одна крісова куля, потім цілий рік, а нерідко настигало за ними і гарматне стрільно. Треба було ще більш бистрого ока, ще більш чуйного вуха, щоб оминути всі небезпеки, пройти, підглянути що діалося і вернутись назад.

Неодна стежа пішла і як у воду впала, не з одної тільки якийсь щасливець добився з трудом до своїх, а найбільше було таких стеж, які

не доходили до місця призначення. Вийшли в передпілля, понюхали, покрутилися і назад. Ніяка — мовляв — людська сила не годна перейти.

Одні Стрільці чомусь переходили.

— Якби я вам не вірив — говорив один булавний старшина, — то думав би, що ви в змові з Москалями...

А Стрільці були тільки в змові зі собою. Радились, медитували, не пішло туди — пробували іншим боком, трохи довідувались від селян, решту самі догадувались і так якось ішло. За осінь і зиму виробили собі нюх, що Москаля на кілометр зачули. Пізнавали їх здалеку по довгих „шинелях“ і сособливім ході, відчитували їхні сліди на снігу, а нераз і без „шинель“ і без слідів вичували, що в селі є ворог, хочби ніодного з них не видно було. Якось село інакше виглядало, а селяни як і ходили по селі, то немов перехоплюючись із хати до хати...

На дворі щоледви дніло...

Перша чета виходила на стежі. Переночувала в лісничівці Роздільній і тепер розходилася в різні сторони. Кожна стежа по вісім людей і кожна з твердою постановою: зробити щось надзвичайне.

Вимагало цього добро куріння, його добра слава і подразнена амбіція Стрільців.

Два дні тому курінний отаман Шухевич приніс погану вістку: начальник бригадійної булавни сотник Штімпфель починає недовіряти Стрільцям. Казав, що звідомлення стрілецьких стеж це в більшості фантазія, що команда ку-

ріня висилає тільки половину призначених стеж і ще багато іншого, чого отаман і говорити не хотів. Щоправда, генерал Вітошинський у те все не вірить, але бригадою трясє сотник Штімпфель і його опінія може Стрільцям дуже пошкодити.

Зараз після того відбулася в куріні нарада старшин і там вирішили переконати чужинця, що він помиляється.

До цієї задачі призначили першу сотню, а сотник вибрав першу чету.

На дворі щоледви дніло.

Одну стежу провадив Зварич, другу Черник — а обидві дістали майже те саме доручення. Мали ріжними дорогами дійти до села Мішкарровиці, там злучитися і спільно зробити щось: напасти на якусь команду, обоз, чи меншу військову частину.

— Найрадше я бажав би собі полонених — говорив четар Мельник при відправі стеж.

І мав слухність.

Полонені це був проречистий доказ на несправедливість осуду австрійського старшини.

Дві стежі рушили гусаком і швидко сховалися в густім смерековім лісі. Якийсь час ішли разом, а щойно за останньою австрійською заставою їх дороги розходилися. Стежа Зварича мала йти на ліво від гори Прутуч, стежа Черника на право.

Спинилися на краю ліса і докладно розглядалися по околиці. Перед ними дрімали в сивій імлі верхи і провали.

— Все це як оком сягнути — показав Зварич перед себе — в руках ворога.

— А поміж тим наші дороги — засміявся Черник. — Ну, Петре, будь здоров, а як зловиш якого генерала, то не пусти, доки ми не прийдемо.

— Але спішіться, бо можу не втримати.

— Гаразд!

— Гаразд!

І розійшлися.

Пішли вже не так, як досі — безпечно і певно, а скулені в двоє, з крісами в руках, використовуючи кожний корчик, кожний горбик, надслухуючи і розглядаючись що кілька кроків.

Стежа Зварича минула щасливо лінію російських застав і опинилася в ворожім запіллі.

„Око“ дало знак і всі прикуchnули за кущами. За хвилину надбіг хильцем з „ока“ Качур.

Перед нами Москалі...

— Богато?

— Два. На полянці, коло саней.

— Піду поглянути — сказав Зварич. — Ти остань тут і як дам знак — підходи зі стежею. Тільки обережно і потихо!

Рушив слідами Качура і швидко опинився біля другого „ока“ — стрільця Лучинського.

Той стояв за грубим деревом і стежив Москалів.

Показав Зваричеві рукою, де поміж рідкими деревами видніла полянка. На ній стояв стіг сіна, а біля нього сани. Людей спочатку не видно було, тільки доносились голоси.

— А може це не Москалі!? — шепнув Зварич до Лучинського.

— Напевно Москалі, я добре бачив. У довгих шинелях і в папах.

— Чи не сіно беруть...

— Здається... А ось один!

Ізза стогу вийшов чоловік.

Зварич узяв у нього зір.

— Москаль!

— Ловимо? — спитав Лучинський і аж очі йому засвітилися.

— Ні. Що з ними зробимо?

Другого Москаля не видно було, але він швидко дав про себе знати. Зі стогу почало злітати оберемками сіно.

— Підлізьмо ближче — шепнув Зварич і один за другим порачкували наперед.

Від куща до куща, від дерева до дерева.

Спинилися не далі, як на двадцять кроків від Москалів. А ці так були зайняті роботою і такі безпечні, що, здається, не звернулиб уваги, колиб не то рачкував, а йшов до них.

— Давольна? — крикнув той, що був на горі.

— Давай ещо!

Горішний заляв, долішний теж і робота продовжувалась.

Врешті горішньому таки було досить.

— Што ти, дурак, целую батарею сеном абделіть хочеш!

— Ну, давольна, давольна — згодився долішний. — Не крічі — австрійцеф пабудіш!

Салдат, що був на стозі зсунувся на долину, поміг товаришеві докласти фіру і сани рушили.

Зварич дав знак стежі, щоб ішла за ним, а сам з Лучинським пустився назирцем за саньми.

Москалі вїхали на лісову доріжку, скрутили раз, другий і врешті вибрались на чисте поле. Було з горба, коні побігли трухцем, але Стрільцям це не шкодило. З краю ліса видно було все, як на долоні.

На полі, біля якоїсь стодоли чи колиби, стояли російські гармати. Високо піднесені дула шкірилися просто на стрілецьку стежу.

— Чи не ті самі, що нам учора в каву наплювали? — сказав Качур.

— Чи ті, чи не ті, але їх дідько возьме — відповів Зварич. — Буде мати Воевідка завтра роботу.

— А ти забув, що завтра Різдво?

— То позавтрі!

— Також Різдво!

— То хочби по Йордані, а таки він їх дістане.

Поручник Воевідка, прийшов недавно до бригади, де були й Стрільці. Його батарея — чотири старозавітні гармати — швидко стала славною не тільки в своїй бригаді. „Мої гармати такі, що стрільна треба онучами підвивати“ — сміявся нераз, — „але як добре обчислити, то таки поцілять“. Обчисляв дуже добре, бо вставляв до рахунку і старечий вік своїх гармат. Стрілецькі стежі ніколи не минали його батареї, щоб не сповістити Воевідку, що бачили, чи дові-

дались. Там ворожі гармати, в другім місці обоз, склад муніції, чи осідок команди. Ще заки склали звіт у своїй команді, вже були у Воевідки.

А він не прогавлював справи. Значив на карті стрілецькі вістки і зараз брався до роботи.

— Ану, хлопці, до ременю! — кричав весело на своїх гармашів.

А коли вже все було готове, давав наказ до стрілу:

— Всі комини в рух!

І комини диміли.

Стрільці любили Воевідку і за те, що свій чоловік і за його веселу команду і ще за те, що не марнував пороху. Неодна російська гармата пішла зі світа від його батерії.

Зварич уважно розглянувся по околиці і докладно зазначив на карті становище російських гармат.

Після того стежа вернулася назад у ліс і пішла на ліво, в сторону Мішкарівці.

Перекрадаючись крізь гущаки, добились під полудень до перших хат.

— Богу дякувати, що ми так добре вийшли! — сказав до хлопців. — Бачите, ось у тій хаті на краю була команда сотні.

Довго стояли Стрільці за останніми деревами і слідили село. Чи не покажеться де ворог, чи не запримітять щось підозрілого... Але ні. Село виглядало безпечно, ніяких познак, що в ньому стоїть військо.

— Качур, перебираєш команду стежі! Я з Лучинським іду на звіді! На випадок чогось

збірка у зворі, на ліво від стогу сіна. Коли все в порядку, господар махне капелюхом.

Видавши диспозиції, Зварич із Лучинським спустилися в рів і побігли хильцем у сторону першої хати.

Але хоч були майже певні, що село „вільне“ — не відразу підійшли. Полягали за горбком і ще раз пильно оглядали хату. Ануж ворог скрився і стежить за кожним їх рухом. Попасти в засідку не трудно, а тоді що?! Друга стежа прийде, подумає, що вони вже на місці і собі впаде в халепу...

Але ніщо не вказувало на те, що в хаті є ворог. Хата дрімала на холоднім сонці, прикрита грубою периною снігу. По подвір'ю крутився пес і видно звів їх, бо раз-у-раз звертався в їх сторону і побігував.

Кріси в руки і побігли останніх кількадесять кроків та спинилися за стодолю чи стайнею. Зварич обережно висунувся ізза вугла і заглядав крізь вікно до хати.

— Пастой! — крикнув хтось на них ззаду і хлопців аж мурашки пробігли.

Овернулися і побачили... Черника.

— А чорт би тебе взяв! — відітхнув з полекшею Зварич. — Маєш щастя, ще трохи, був би стрілив.

Черник сердечно сміявся.

— Перше витягни дүшу з пят, бо перемочиш. Але я вам страху нагнав...

— Деж ти, бідо, сидів, що ми тебе не виділи.

— А ось, за пивницею. Обсервую вас цілий час. Тільки не знаю, куди ви з ліса вийшли.

— А ви давно тут?

— Може пів години.

— Ну, то даваймо знак до стежі.

Махнув кілька разів шапкою, стежа вийшла з ліса і ровом зайшла під хату.

Черникова стежа вспіла вже розгоститися. Газдиня спарила молока, хлопці зварили каву і вже піділи собі.

— А як ситуація? — спитав Черника Зварич.

— Бачиш, господар каже, що в долішнім кінці села, при шляху, що йде до Біласовиці, є коршма. Жиди втікли, а до порожньої коршми дуже часто заїзджають козаки. Я післав його подивитися, може і тепер заїхали.

— Давно пішов?

— Зараз, тільки ми прийшли. Повинен уже бути назад.

Справді, за недовгий час вернувся господар і приніс цікаві вісті.

До коршми приїхало п'ять козаків, коні поставили на дворі, а самі сидять у коршмі і щось варять. Але небезпечно зближатись до шляху, бо ось недавно їхала туди артилерія і якийсь обоз.

— Нічого, подивимось, — успокоював його Черник. — Як буде небезпечно, то не будемо їх зачіпати.

Уложили плян акції і рушили двома дорогами. Йшло про те, щоби козаків заскочити в коршмі, взяти в полон і як найшвидше відступити з небезпечного терену. На випадок не-

вдачі, обі стежі назначили собі в лісі місце збірки.

Стежа Зварича підійшла до цілі трохи скорше і мусіла заждати на Черникову. Хлопці, поховані за хатами, вдивлялися в самотню коршму, що облуплена, похилена, з вирваними дверима і побитими вікнами куняла над шляхом. При плоті стояло пять осідланих коней — знак, що в коршмі є їх пани.

Зварич поділив докладно, що хто має робити: три на одну сторону, два до вікон, а він з рештою до дверей.

Врешті показалася стежа Черника і в тій самій хвилині хлопці кинулись наперед. Відразу оточили коршму з усіх сторін.

Ще пятьдесят кроків і будуть під нею. Ще сорок...

З коршми крізь вікно грянув стріл один, другий, третій. Зварич, що біг перший, почув горяч від кулі коло виска. Але тільки горяч. Два центиметри далі — був би чув тільки свист, два центиметри ближче — був би вже загалом нічого не чув.

З коршми вибіг козак. У чорнім жупані, з довгими вусами. Станув у дверях і стріляє.

— Руки в гору! — кричить до нього Черник, що саме надбіг з боку.

Але козак не чує, чи не хоче чути. Спокійно звертається в сторону Черника і мірить.

Зварич спинився в бігу, з ним Лучинський і оба як на команду випалили. Козак випускає кріс і хапається за груди. Ранений... Хлопці допадають до нього, беруть у полон. Інші крізь

вікна примушують тих, що в середині, піддатися. Тільки за хатою паде ще один стріл і чути зойкіт. Крізь заднє вікно вискочив якийсь піхотинець і тікав у поле. Хлопці кричали „Стій“ — він не слухав. Хтось стрілив і піхотинець звалився на землю.

Козаки лихі, як чорна хмара. Ранений козарлюга дістав кулю під паху, тримається за рану і блискає грізно очима на Стрільців. Так і видно, що був би не дався живцем, колиб не рана.

Ранений салдат лежить над потоком і зойкає:

— Не вбивайте, братці, у мене жінка, дітки!

— А хтож би тебе вбивав! — відповідають Стрільці. — А де ранений?

Показує на ногу.

— Ось тут.

— Нічого тобі не буде. Чекай, перевяжемо, а незадовго хтось тебе возьме.

Перевязали швидко рану і занесли до коршми.

— Спасибі вам, панове. То ви не Мадяри?

— Ні, ми Українські Січові Стрільці. А ти звідки?

— З Чернігівщини. Хведір Гаевої звуся.

— Хіба Гаєвий?

— Ну да, дома Гаєвий, а в полку Гаевої.

— Будь же здоров Хведоре Гаєвий і вибач за ногу.

Салдат усміхається : видно не має злості до них.

— Сказано, війна!

— Так так, брате.

Швидко до ліса, бо леда хвилина може бути біда. Надійде яка частина і тоді прийдеться під кулями відступати.

Козаки отягаються. Старі лиси все ще надіються, що може прийде відсіч. А ранений козарлюга, хоч ноги має здорові — вдає, що йти не може.

— Раненого козака на коня! — командує Черник. — Решта полонених наперед і бігом.

Біжать. Люди в селі, почувши стріли, повиходили з хат і дивляться на чудасію: Чотири козаки напереді, за ними Стрільці з багнетами на крісах, посередині козак на коні і всі кудись біжать.

— Скажете Москалям, що в коршмі є ранений салдат — кричить Качур.

— А якби не було нікого, то занесіть йому їсти! — докидає Лучинський.

І побігли.

Врешті ліс. Добре, що врешт: він є, бо вже духу в грудях не ставало.

Спинилися, щоб видихатись.

— А ви звідки? — питають хлопці козаків.

Не відповідають. Насуплені як сичі, дивляться мовчки зпід лоба.

— Не розумієте нас? То ви Москалі!

— Ні, ми козаки! — промовив один крізь зуби.

— Козаки, але Москалі.

— Не Москалі, а кубанські козаки.

— Українці, значить?

— Козаки!

— З давних Запорожців!

На звук цього слова всі п'ять піднесли голови. Насуплені брови вигладжуються, очі якось привітніше дивляться.

— Невжеж ви знаєте про Запоріжців?! — дивується один.

— Знаємо, бо ми Українці. Такі самі як ви. „Хахли“ — як кажуть Москалі.

— Да, хахли! — і усміхаються.

Черник, що весь час дивився з ліса на Мішкарровицю торкнув Зварича і показав головою на шлях.

До коршми підїзджав відділ ворожої кінноти.

— Рушаймо!

І густі хащі скрили їх перед оком погоні.

— Але й сніг нівроку — сказав Зварич увійшовши в хату. — Як паляниці. З команди сотні сюди, а дивіть скільки його на мені.

Почав струшувати сніг з шапки і з плаща, аж забілілось на долівці.

— Ви, господинцю, — обернувся від печі Леонтинський — говорити про те можете в хаті, але обтрушуватись прошу ласкаво в сінях. Нині сподіваємось визначних гостей з Великої України і не випадає просити їх до так званого хліва.

— Ох вибачте, вуйку, зараз направляю шкоду — і Зварич узявся підмітати сніг.

Але підмітати не було вже що, бо зі снігу лишилися тільки чорні плята.

Вуйко глипав грізно на ту роботу, але не обзивався. Смоктав тільки своєю „носогрійку“ аж пищала і мішав щось завзято в баняку. Від раня він кухарив, щоби перший рій гідно стрінув Святий Вечір. Заперезався якоюсь білою шматкою і робив з себе кухаря.

— Належитья християнинові кутя — і видістав десь опихану пшеницю.

— Годиться на Різдво риба — і пристарав оселедців.

— Невідклично мусить бути борщ — і саме коло нього вовтузився тепер. Щось підсипав, чо-

гось доливав, кушав, солив, то спльовував то поцмокував, і кричав на всіх, хто звернувся до нього за інформаціями.

— Довідаєтеся, пане і добродію, як покушаєте. Коли буде злий, стаю під хатою і — стріляйте.

Говорив це з таким переконанням, а при слові „стріляйте“ так завертав очима, що всі були певні за доброту його виробу.

В хату вскочив Качур. Не скидаючи шапки підбіг до Леонтинського і шарпнув його за запаску.

— Вуйку новина! — крикнув весело.

Вуйко навіть не відвернувся.

— Що сніг падає?... Знаємо!

— Ні не те.

— Що приїде генерал Фляйшман?... Знаємо.

— І не те.

— Панове молодці! — звернувся вуйко до інших хлопців — згадуйте ви, бо я насправду не маю часу.

— Качур, тільки не бреш, що такого? — спитав Перфецький.

Качур переждав хвилику, потім виступив на середину хати, випростував свою маленьку поstatь, підніс руки і довгий тонкий ніс угору, очі впялив у сволок і святочно промовив:

— Стрільці і підстаршини першого роя, першої чети, першої сотні! До нас приїздить делегат Боевої Управи.

— Брешеш! — прийшло до нього звідусіль як відгомін.

— Даю найсвятіше слово чести!...

— Хто, де, як, звідки знаєш? — кинулись до нього всі.

Навіть вуйко лишив борщ і з ложкою в руці відступив від Качура.

А той стояв далі непорушно, з піднесеними руками, задивлений у стелю.

— Перед хвилиною прийшов телефонат з Коссакового куріня. Приїзджає сам пан професор Боберський, у власній особі, хоч невластним автом.

— Без жартів Качур!?

— Даю ще раз найсвятіше слово.

Це була справді неабияка новина і недивиця, що хлопці спершу не хотіли в неї вірити.

Делегат Боевої Управи тут, на фронті!?... І то ще не перший-ліпший, а професор Боберський, голова „Сокола“ і, поруч Кирила Трильовського, щось як український міністер війни!...

— І ще вам одну новину скажу — запіяв високим фальсетом Качур. — Пан професор Боберський привіз для Стрільців „любистки“, інакшими словами дарунки і листи.

— Що кажеш? Листи з Відня — скочив до нього Зварич.

Качур відірвав зір від стелі і переніс його на Зварича.

— Тільки не для закоханих — закінчив плаксиво і прижмутив до Зварича око.

— Дурень! — відповів Зварич і відвернувся.

Серед загального зацікавлення ніхто не звернув уваги на жарт Качура, а Качур не мав часу відповісти на образу Зварича.

— Які дарунки? — питали його з усіх сторін. — Коли приїжджає?

— Сказано: „любистки“ і крапка. Сказано „нині“ і також крапка.

— Сказано: „тулиця“ і три крапки.

— Але не я, тільки той хто телефонував. Я міг би вам набрехати цілу фіру, а бачите — не хочу.

— Перший раз за свого життя — обізвався від печі вуйко.

— Нехай буде перший раз, але не хочу.

— Дуже красно з вашого боку. Тільки так далі.

— Слухайте хлопці — почав Перфецький. — Це знаменито. Приїде, побалакає з нашими, тоді можна буде про все розповісти. І про порядки і про наші найвищі команди і про те, що нас хочуть зробити звичайним військом. І врешті трохи на саму Боеву Управу влізти. Сидить собі у Відні, до нас носа не показує, а нами всякі Кватерніки командують, на медалі заробляють. Винищать отак усю молоду інтелігенцію і тоді хто піде на Україну робити пропаганду?!...

— Певно що так — обізвався Зварич. — Але чи винищать, то ще велике питання. Ти чув, що колись тут сотник казав! „Ми — каже — не на те йшли на війну, щоб нами кути витирали. Ще пождемо трохи, а тоді помаленько всіх вас розпущу: до коша, до Відня — де хто схоче і переждемо війну“.

Забрав слово вуйко:

— А мені здається, господинове мої, що

воно трохи не так. Правда, Стрільці зібралися на те, щоби йти на Україну передовсім робити пропаганду. Але, шановні добродії, Україна, на жаль, визначно віддалилася від нас і коли ми до неї затьопаємо — Бог святий знає. Тут не порадить ні Боберський, ні Трильовський, ні Кость Левицький, ні сам Василько. Казав сотник: „Розпущу сотню“... Я трохи інвалід, з ногою не все в порядку і не маю так дуже права говорити про те. Але мені здається, що то не дуже тримається купи. Як то так — сотня зникне і ніхто не буде за нею питати? А ніби війна скінчиться за тиждень, чи за два?! „Винищать інтелігенцію“... Оскільки знаю, то ми ще не вся інтелігенція а оскільки бачу, то наш отаман Шухевич досить уміє цю інтелігенцію берегти перед загладою. Зрештою і щастя нам дописує і Бог дасть — буде дописувати. Коби не ті прикрі інтриги, то ще булоб сяк-так. На мою думку треба поправити відносини серед нас і це повинні Боберському сказати. Так само і щодо Боевої Управи. Може більше нами цікавитися. Тільки, чи буде час на таку балачку. Ануж Боберський тільки приїде, роздасть ті якісь любистки і поїде назад...

Але Боберський не тільки роздав любистки. Отаман Шухевич дав йому змогу зіткнутися безпосередньо з хлопцями, навіть старшин не пускав туди. „Нехай — казав — поговорить і послухає, поза нашими плечима“.

Боберський менше говорив, а більше слухав.

На запити відповідав коротко і дуже дипломатично, а закиди і домагання записував до

нотесу, обіцяючи справу розглянути. Як тільки міг звертав розмову на щоденне життя Стрільців, на їх труди і небезпеки. Коли Стрільці зачинали про Коссаків, він загадочно всміхався і відповідав: „Ну, може воно так трагічно не є“, „Звідки ви знаєте?“, або „Не думаю, щоб це було можливе“.

Між Стрільцями було багато учнів професора Боберського і ці знали його як прекрасну людину, але в цім випадку не знали іншої розв'язки. „Коссак має в нім запряженого приятеля!“ — говорили. „Або — Боберський не може йому нічого зробити...“

Старалися навіть виправдувати свого улюбленого вчителя, та це мало помагало: Стрільці були гостиною Боберського розчаровані.

Інша річ — любистки.

Хоч які ці дарунки були скромні: Пара білля і то непрактичного, трошки солодощів і ще якісь дрібнички, але добра воля, а наді все листи.

В кожному пакунку був лист від неznаної панночки чи пані.

„Коханий Стрільчику!

Ми всі тут подивляємо Вас, наших Героїв, нашу Славу. Серед трудів і небезпек Ви бороните Рідної Землі перед відвічним ворогом. З якою гордістю читаємо про Ваші подвиги і як жаль нам, коли прийде вістка про **смерть** котрогось із Вас. Коханий Стрільчику! Як будете мати час і охоту відпишіть мені. Розкажіть про все що в Вас чувати і як тепер живеться, а я знов напишу до Вас і так станемо добрими знайомими.“

З якою радістю читав кожний тих кільканацять рядків, які менш-більш однаково звучали. Ховали хлопці ці письма і знов витягали і все знаходили в них щось нового. Добрі, зичливі наші жінки! Далеко, в чужім Відні, серед недостачі і журби працювали десь днями і ночами, щоб наготовити стільки любистків, а потім ще сідали писати листи. І хлопці обіцявали собі відповісти зараз по святах, радіючи, що будуть мати когось поза Стрілецтвом. Відтяти від Галичини знаходили отсе немов когось із рідні, а може і ще ближчого?... Мріяли...

Зварич був у семім небі. Його любисток був заадресований до нього, а в середині був лист.

Від Наталки.

Дрожали його руки як роздирав коверту, перескакував слова дрібного письма коханої дівчини...

„Петрусю.

Ми з Мамцею вже третій місяць у Відні. Татунця нема між нами. Ще сидять у Талергофі. Що ми вже не робили, Мамця ходили до міністра на авдієнцію і не допомгло. Але є тут посол Бачинський і він каже, що Татунцьо незадовго вийдуть на волю. Там має бути страшно. Мамця цілими днями плачуть і журяться, а так посивіли, що не пізнати їх. Я спочатку була зла, що Ти не відзиваєшся, але потім мені сказали, що то дуже тяжко написати від вас лист. Я була в „Боевій Управі“, мені сказали число почти, але Ти видно не дістав моїх листів. Тепер казали, що ви вже будете мати свою пошту і що вже тепер буде лег-

ко. Пиши до нас багато про все. Може Ти що чув про Бужани, про панство Городюків і нашу тету? Коло вас десь дуже страшно, вічно бої і бої. Тільки вважай, не пиши про те де ви тепер, бо того не можна, на почті перечеркують, або забирають лист. А решта можна і Ти, Петрусь, пиши багато, а я також буду і буде нам веселіше. Боже, Боже, щоби вже Татунцьо вийшли і щоби вже назад вернулися до Бужан.

Кінчу, бо Мамця ще хочуть дописатися

Па

Наталка.“

А під сподом пані Керницька написала кілька рядків:

„Дорогий Петре!

Не знаю, чи Наталка розповіла Вам про все, бо не хотіла мені прочитати. Мужа ще не випустили і я страшенно гризуся, бо він там дуже бідує. Але є в Бозі надія, що скоро вийде. Посол др. Володимир Бачинський обіцяв зайнятися тим. Тут дуже дорого і життя нелегке. Маємо одну кімнату при Йозефшtedтерштрассе 47, не знаю, чи Наталка подала Вам адресу. Гроші вже вийшли, але дістаємо за допомогу. Напишіть нам багато про себе і що де чувати.

Цілую Вас сердечно

Юлія Керницька.“

Читав Зварич свій лист не кілька разів, а кільканацять і ще був би зачинав від початку, як би товариші не стали покепковувати.

— Петре, по якому твій лист? — депитувався Качур.

— Лиши хлопця — боронив Черник. — Слабо вчився в школі, а на війні і те забув, то тепер тяжко.

— А може то вже віденським діалектом... Штроссе... кумен... вянер...

Не було ради. Зварич сховав лист і відложив читання і свої мрії на пізніше.

— — — — —
Були всі познаки, що вуйко скінчив свою кухарську роботу. Відчепив фартух, погладив бороду, сказав: „Ну!“ і почав набивати наново люльку.

— Якжеж там з вечерою? — спитав Качур обнюхуючи баняки.

— Сховайте на хвилину ніс до кишені і підіть подивіться, чи є вже перша зірка.

Качур виглянув крізь двері і зарапортував:

— Заявляю досить слухняно, що на дворі паде сніг, але зірка напевно зійшла, бо я вже дуже зголоднів.

— Як, панове, думаєте? — звернувся вуйко до товариства.

— І ми думаємо, що зійшла.

— В такому разі, просім гостей! — сказав святочно Леонтинський.

Не всіх гостей треба було просити. Два з них: дід Федорій і малий Івась уже від години сиділи на лаві коло печі дожидаючи Святої Вечері. Але крім них мали ще бути Кубанські козаки, яких сотня не віддала ще до бригади. Хо-

тіли хлопці погостити їх на свята в себе і тому задержали. Козаки теж були не від того, бо незле їм поводилося серед Стрільців. Від учора тільки їх клопоту було, що відповідати на питання, їсти і випивати по чарці. Нині мали трохи спокою, бо Стрільці були такі зайняті приготуваннями до Свят і приїздом Боберського, що тільки десь хтось заглянув до козаків і то хіба як по вогонь.

Перший рій мав найбільше право до них, бо і команданти стеж були з нього і більшість Стрільців брала участь у виправі. Тому й застеріг собі рій, що козаки мають бути у нього на Святий Вечір.

Командант роя Перфецький закомандував:
— Зварич, Мищик, Качур, багнет на кріс і по козаків!...

Хлопці пішли, а вуйко почав накривати до вечері. Настелив на стіл сіна і прикрив простира-лом, поставив чотири свічки запхані у порожні пушки з консерв і повчав товаришів, який має бути порядок.

— Кожний з ласкавих добродіїв підійде з казанком до мене по борщ. Гості, очевидно, дістануть перші. Пан Командант займуться напо-ями і промовою, я лишуся на давних становищах, при кухні.

Ніхто не протестував, бо вуйко в кулінарних справах був найвищим авторитетом і навіть сотенний кухар респектував його.

Відчинилися двері і в хату ввійшли козаки. Хлопи як дуби, високі, широкоплечі. На лицах їх не видно вже тієї хмари що засіла була там зараз

після їхнього полону. Навпаки. Навіть у старшого, що ранений був у паху, грала на лиці добра усмішка а зпід навислих брів дивились так якось ласкаво чорні як терен очі. Біля нього стояв молоденький козак, з тонкими як шнурочки бровами і з великими карими очима. Він з дива аж розхилив уста як побачив святочну обстановку і водив зачудуваним зором то на стіл то на Стрільців.

Козаки станули при дверях і зніяковіли, Стрільці в першій хвилі теж не знали що робити, і так одні і другі стояли напроти себе та мовчали.

Врешті вуйко врятував ситуацію. Підійшов до гостей, уклонився і сказав.

— Христос раждається!

— Славите його! — відповіли козаки хором.

Усі аж відітхнули.

А вуйко продовжав:

— Просимо вас, панове козаки, засісти з нами до Святої Вечері! — і повів їх за стіл.

Тепер прийшов до слова Перфецький:

— Дай Боже вам вернутись до дому, але вже не до Росії, а на вільну Україну.

Козаки не дуже похопили, чого то бажає їм „австріяк“, але хитнули головами.

— Дай Боже. Дай Боже й вам — сказав за всіх вусатий козарлюга.

А як випили по чарці, то Стрільці заспівали найкращу з усіх коляд Галицької Землі...

*„Бог предвічний народився
Прийшов днесь із небес*

*Щоб спасти люд свій весь
І утішився...*

Може й на Кубані не знають цієї коляди, але відчути її потрафить кожний українець. Козаки стояли, слухали і видно було, що тають на їх серцях останні леди, які ще держалися досі.

Вечера вдалася вуйкові майже в сто відсотках. Борщ був прекрасний, хоч може трохи занадто поперчений і жалив у язик як оса. Пироги трохи за грубі, тісто могло бути пів пальця тонше, але бараболя і капуста без заміту. Оселедці гарно покраяні, а сливки добре зварені. Одна кутя була не зовсім здатна до вжитку. Проклята пше-ниця, хоч і опихана але тверда була як шріт.

Та хто на таке зверне увагу, коли напrawdę радіє Свят-Вечором!...

— Заспівайте нам якусь кубанську пісню! — просили Стрільці. — Ми чули, що в вас гарно співають.

— Да, співають хорошо, але не ми! — відповів сміючись старий вусач.

— То заспівайте якнебудь.

— Ну, Артиме, починай! — сказав вусач до молоденького козака.

І Артим затягнув високим тенором:

*„Летіла куля понад гору
Тай ударила у груди мою.
Потекла кровця річенькою
Аж до бистрого до Дунаю.“*

Сирі, але дужі голоси козаків злилися в одно русло і пісня вийшла прекрасно. А як скінчили, то Стрільці просили ще і ще.

І козаки співали.

Врешті молодий козак:

— Заждіть. От вам ще такої заспіваю..

*„Видиш брате мій,
Товаришу мій, —
Відлітають сірим шнурком
Журавлі в вирій!
Кличуть кру, кру, кру!
В чужині умру!
Заки море перелечу,
Крилонька зітру!...“*

— Звідки ви цю пісню знаєте? — спитав Черник. — Це ваша Кубанська? Яж її вже десь чув!...

— Ні, це ваша. Я навчився її від одного вашого студента. Біля города Дрогобича, в деревні... як його... ось, у Східниці.

— Ага, у Східниці... Бачите — сказав задумчиво Черник — може й так, на око, не помічаєте, що ми один народ, але пісня вам про це каже. Ви в Східниці навчились одної, а ми нині від вас і одної і другої, і вашої і нашої.

— Правда. Ми й самі бачимо. Ну так щож— сказано: війна...

В хату ввійшла делегація з другого роя. Весела розбавлена, але з багнетами на крісах. Прийшла просити до себе козаків.

Перший рій випровадив їх аж за подвіря і довго ще дивився їм услід.

Чорні козацькі кожухи поруч сірих стрілецьких плащів... Чи довго іще ждати на те, щоб ішли вони поруч себе... без багнетів на крісах?!...

А сніг на дворі падав і падав.

Добре що падав. Засипував сліди у зворах Бескиду, куди ходили Стрільці на славні свої стежі.

ВИДАННЯ „ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“:

Берестейський мир, з нагоди 10-х роковин 9. II. 1928. Спомини та матеріали. Зладив І. Кедрин,	Ціна для печале-чле- нів нів	
320 стор. і 16 ілюстрацій	8.—	4.—
Федір Дудко: Глум. Оповідання, стор. 52.	1.20	0.60
Д. Дорошенко: Мої спомини про недавнє ми- нуле. Частина I—IV. (Вичерпане).	8.40	4.20
Богдан Лепкий: Слота. Поезії.	0.90	0.45
От так собі. Мініатури, стор. 129	1.50	0.75
М. Дольницький — Божик-Кузьмів: Між моло- том і ковалом. Причинки до історії Україн- ської Армії. Сторін 79	1.50	0.75
Ст. Левинський: Від Везувія до пісків Сагари. Сторін 84	3.25	1.70
Халіда Едіб: В огні. Повість з турецької ви- звольної війни. Сторін 234	4.50	2.25
Василь Софронів: Грішник. Нариси. Ст. 104	1.50	0.75
Микола Голубець: Львів. Сторін 179.	3.—	1.50
А. Вільшенко: Життя і пригоди Цяпки Скоро- пада. Сторін 267	4.50	2.25
Роман Купчинський:		
I. Курилася доріженька. (Вичерпане).		
II. Перед навалою. (Вичерпане).		
III. У зворах Бескиду. Стор. 171.	4.—	2.—
Федір Дудко:		
I. Чорторий. Сторін 192	3.50	1.75
II. Квіти і кров. Стор. 192	4.—	2.—
III. На Згарищах	4.—	2.—
Ген. Всеволод Петрів: Спомини з часів україн- ської революції. I—IV част. по зол.	3.50	1.75
Част. IV.	3.—	1.50

Юра Шкрумеляк: Чета крилатих. Сензаційна повість, 17 аркушів друку.	5.—	2.50
Др. Степан Шухевич: Спомини. (Причинки до історії УГА. на підставі записок та власних переживань). I—V частина — по зол.	4.—	2.—
Богдан Лепкий: Зірка, повість з повоєн. життя	4.—	2.—
Володимир Лопушанський: Перемога — повість з визвольної війни. I. і II. частина — по зол.	3.—	1.50
Максим Брилинський: Хресний вогонь. Воєнні нариси.	3.50	1.75
Т. Г. Масарик: Світова революція, т. I.	13.50	6.75
т. II.	8.—	4.—
Др. Ст. Шухевич: Видиш брате мій (8 місяців серед УСС-ів)	4.50	2.25
Др. Ганс Кох: Договір з Денікіном	1.80	0.90
М. Галаган: З моїх Споминів		
I, II. і III. частина по зол.	4.—	2.—
IV. частина	6.—	3.—
Микола Матіїв-Мельник: На чорній дорозі (новелі)	3.50	1.75
Богдан Лепкий: Вадим, повість з княжих часів	4.50	2.25
А. Чайківський: Чорні Рядки. Спомини	3.—	1.50
Олена Степанівна: На передодні великих подій	2.—	1.—
I. Максимчук: Кожухів — доля старшин УГА, вивезених до Архангельська і на Сол. Острови	2.80	1.40
А. Крезуб: Партизани — спомини з життя повстанців — ч. I. і II. по	4.—	2.—
М. Костів: Джін-Гіс-Хан гряде.	3.—	1.50
О. Бабій: Перші стежі, повість	6.—	3.—
Е. Чикаленко: Щоденник	14.—	7.—

Віталій Юрченко:	Шляхами на Соловки . . .	5.—	2.50
„ „	Пекло на землі	5.—	2.50
„ „	З Соловецького пекла на воюю	6.50	3.25
Ілько Калічак:	Записки четаря	2.80	1.40
Віктор Приходько:	Під Сонцем Поділля . . .	6.—	3.—
Др. Кость Левицький:	Великий Зрив	6.—	3.—
Володимир Леонтович:	Хроніка Гречок	3.50	1.75
Ілько Борщак:	Великий Мазепинець	7.—	3.50
О. Олесь:	Кому повім печаль мою	5.—	2.50
І. Борщак — Р. Мартель:	Мазепа	5.80	2.90
О. Попович:	Відродження Буковини (спомини)	2.60	1.30
Ноти:	Стрілецькі пісні на муж. квартет — М. Гайворонського: „Маєва нічка“, „Кладочка“, „Бо війна війною“, „Тьох, тьох“ — по . . .		1.00

Друкується:

А. Крезуб: Нарис історії українсько-польської
війни 1918—1919 рр.

Портрет гетьмана І. Мазепи — мистецька літо-
графія в 12 колірах, кисти арт. Дядинюка —
в звичайній оправі 2 зол., в кращій 2.50 зол.,
без оправі 1 зол.

ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ ОРГАН ВИДАВНИЦТВА
щомісячник:

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

Річна передплата 13.— зол., піврічна 7.— зол., чвертьрічна 3.50 зол. — Для членів „Червоної Калини“ чвертьрічно 3.— зол. Ціна поодинокого числа 1.20 зол. — В Румунії: річна передплата 360 леїв, піврічна 190 л., чвертьр. 100 л.

Для інших країв 2 дол. річно.

За кордоном приймають передплату на „Літопис Червоної Калини“ та впис членів: В Сполучених Державах Північної Америки: Myron Surmach, 103. Avenue A, New-Jork, N. J. USA. / В Канаді: The Ukrainian Legion, Winnipeg, Man. P. O. Box 2121. / В Чехословаччині: Ukrainskyj Hromadskyj Vydavnycej Fond, Praha-Vrzhovice, Brožíkova ul. č. 390.

Адреса:

„Червона Калина“, Львів, вулиця Зіморовича 3.
Конто П. К. О. ч. 410.185.

(7p) 5,28(1986)

3144

p1 3144_y